

**ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФАКУЛТЕТИ ҲУҚУҚШИНОСӢ
ЮРИДИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

ҲАЁТИ ҲУҚУҚӢ

ПРАВОВАЯ ЖИЗНЬ

Апрел – июни 2021, № 2 (34)

Апрель – июнь 2021, № 2 (34)

Маҷаллаи илмӣ – иттилоотии «Ҳаёти ҳуқуқӣ» («Правовая жизнь») соли 2013 таъсис додашуда, дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон (шаҳодатномаи № 163/МЧ – 97 аз 25 – уми октябри соли 2020) ва Маркази байналмилалӣ ISSN (ISSN 2307 – 5198) ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла ба Шохиси илмии тақризшавандаи Россия аъзо буда, ба Феҳристи маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Вазорати илм ва таҳсилоти олии Россия ва ба Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда шудааст.

Научно – информационный журнал «Правовая жизнь» (Ҳаёти ҳуқуқӣ) создан в 2013 г. и перерегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан (свидетельство № 163/МЧ – 97 от 25.10.2020г.) и Международным центром ISSN (ISSN 2307 – 5198).

Журнал аккредитован в Российском индексе научного цитирования, включен в Перечень рецензируемых научных изданий Высшей ате – стационарной комиссии при Министерстве науки и высшего образования РФ и Перечень рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан.

Муассис: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, факултети ҳуқуқшиносӣ
Учредитель: Таджикский национальный университет, юридический факультет

Сармуҳаррир: Ш. К. Гаюров — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Главный редактор: Ш. К. Гаюров — доктор юридических наук, профессор

Ҳайати таҳририя:

Тоҳиров Ф.Т. — академики АМИТ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Маҳмудзода М.А. — академики АМИТ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Насриддинзода Э.С. — узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Раҳмон Д.С. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Диноршоҳ А.М. — котиби масъул, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Малко А.В. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор (Россия)
Муртазозода Ҷ.С. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Шарофзода Р.Ш. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Сафарзода Б.А. — муовини сармуҳаррир, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Шарипов Т.Ш. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Золотухин А.В. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Рачабзода М.Н. — номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Редакционная коллегия:

Таҳиров Ф.Т. — академик НАНТ, доктор юридических наук, профессор
Маҳмудзода М.А. — академик НАНТ, доктор юридических наук, профессор
Насриддинзода Э.С. — член-корреспондент НАНТ, доктор юридических наук, профессор
Раҳмон Д.С. — доктор юридических наук, профессор
Диноршоҳ А.М. — ответственный секретарь, доктор юридических наук, профессор
Малько А.В. — доктор юридических наук, профессор (Россия)
Муртазозода Дж.С. — доктор юридических наук, профессор
Шарофзода Р.Ш. — доктор юридических наук, профессор
Сафарзода Б.А. — зам. главного редактора, доктор юридических наук, профессор
Шарипов Т.Ш. — доктор юридических наук, профессор
Золотухин А.В. — доктор юридических наук, доцент
Раджабзода М.Н. — кандидат юридических наук, доцент

Шохиси обунавии маҷалла: **77735**

Подписной индекс журнала: **77735**

Маҷалла дар се моҳ як маротиба бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ чоп мегардад
Журнал выходит один раз в три месяца на русском и таджикском языках

Нишонии маҷалла: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17

Адрес редакции: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17

Телефон ва дигар воситаҳои алоқа: (+992 37) 2 21 77 11, www.law.tnu.tj,
www.pravovayazhizn.tj

Телефоны и иные средства связи: (+992 37) 2 21 77 11, www.law.tnu.tj,
www.pravovayazhizn.tj

©Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2021 © Ҳайати муаллифон, 2021
©Таджикский национальный университет, 2021 © Коллектив авторов, 2021

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

**I. НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ;
ТАЪРИХИ ТАЪЛИМОТ ОИД БА ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ (ИХТИ-
СОС: 12. 00. 01)**

**I. ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА; ИС-
ТОРИЯ УЧЕНИЙ О ПРАВЕ И ГОСУДАРСТВЕ (СПЕЦИАЛЬ-
НОСТЬ: 12. 00. 01)**

Захарцев С. И., Маджидзода Дж. З. Выдающемуся юристу и педагогу Виктору Петровичу Сальникову 75 лет.....5-16

Муртазозода Дж. С., Пурге А. Р. К вопросу о понятии криоконсервации в правовом регулировании.....16-25

Раҷабзода Р.М. Шуури ҳуқуқӣ – касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ дар шароити вусъати ихтилофоти ҷаҳонии фарҳангиву тамаддунӣ.....26-41

Абдуразаков К. Б. Политико – правовой взгляд Никколо Макиавелли по отношению к светской политике государства.....42-46

Абдуллоев П.С. Танзими ҳуқуқии амалҳои тафтишӣ: ҷанбаҳои таърихӣ – ҳуқуқӣ47-60

**II. ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ, МУРОФИАИ
СУДИИ КОНСТИТУТСИОНӢ, ҲУҚУҚИ МУНИСИПАЛӢ
(ИХТИСОС: 12. 00. 02)**

**II. КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО, КОНСТИТУЦИОН-
НЫЙ СУДЕБНЫЙ ПРОЦЕСС, МУНИЦИПАЛЬНОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12. 00. 02)**

Гадоев Б.С., Имомов Ҳ.Ш. Иштироки ҳизбҳои сиёсӣ дар фаъолияти парламони Ҷумҳурии Тоҷикистон: масоил ва дурнамо.....61-69

Завқизода С.А. Масъалаҳои ташкилӣ- ҳуқуқии тақмили ихтисоси судяҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон..... 69-73

**III. ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ; ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ;
ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ; ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ
(ИХТИСОС: 12. 00. 03)**

**III. ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ
ПРАВО; СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ
ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12. 00. 03)**

**Бобочонзода И. Ҳ., Тағойназаров Ш., Абдуллозода З. Ф.
Масоили муайянномии мафҳум ва мазмуни созишномаи
арбитражӣ тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ ва қонунгузории
миллӣ.....74-93**

**Мирзозода П. З. Моҳияти сифати мол, қор ва хизмат дар
танзими ҳуқуқи граждани.....93-108**

**Қурбонализода Н.Ш. Особенности участия несовер-
шеннолетних в гражданском обороте информации.....108-116**

**Самадов Б. О., Ҳакимӣ Ф. Ғ. Моҳияти амал дар таъмини
ҷавобгарии граждани - ҳуқуқи дар соҳаҳои фаъолияти соҳиб-
қорӣ мувофиқи қонунгузории граждани.....116-126**

**Қурбонов К.Б. Условия возникновения гражданско –
правовой ответственности за нарушения права на частную
жизнь.....126-134**

**Чураев А. Ш. Хусусиятҳои шартномаи фурӯши бинои
истиқоматӣ.....134-140**

**IV. ҲУҚУҚИ МАЪМУРӢ, МУРОФИАИ МАЪМУРӢ
(ИХТИСОС: 12. 00. 14)**

**IV. АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО,
АДМИНИСТРАТИВНЫЙ ПРОЦЕСС
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12. 00. 14)**

**Ибрагимов С.И.Административная юстиция: механизм
защиты общественных интересов141-148**

**Азимзода А. Ш. Формирование и развитие земельного
законодательства Таджикистана. Эволюция развития земель-
ных отношений.....149-164**

**Изатуллозода П.Н. Асосҳои таърихӣ-ҳуқуқии ташаккули
мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.....178-179**

**V. ҚОИДАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН
V. ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ**

**I. НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ; ТАЪРИХИ
ТАЪЛИМОТ ОИД БА ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ (ИХТИСОС: 12. 00. 01)
I. ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА; ИСТОРИЯ
УЧЕНИЙ О ПРАВЕ И ГОСУДАРСТВЕ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12. 00. 01)**

Захарцев С. И.,*
Маджидзода Дж. З.*

**ВЫДАЮЩЕМУСЯ ЮРИСТУ И ПЕДАГОГУ ВИКТОРУ
ПЕТРОВИЧУ САЛЬНИКОВУ 75 ЛЕТ**

Калидвожаҳо: Салников В. П., фалсафа, юриспруденсия, илмҳои ҳуқуқшиносӣ, академик, эксперт, шӯрои диссертатсионӣ, рейтинг, фарҳанги ҳуқуқӣ, назарияи ҳуқуқ, инкишофи ҳуқуқӣ, фаъолияти оперативӣ – ҷустуҷӯӣ, назарияи компреҳендӣ, озодӣ, оқилона, фаҳмиши ҳуқуқӣ, Академияи ВКД Россия, Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, қори методӣ, омӯзгор, ҳуқуқшинос, диссертатсия, масъалаҳои назарияи ҳуқуқ, давлат, кадрҳои илмӣ – омӯзгорӣ, донишҷӯӣ, курсант, унвонҷӯӣ

Ключевые слова: Сальников В.П., философия, юриспруденция, юридические науки, академик, эксперт, диссертационный совет, рейтинг, правовая культура, теория права, правовой прогресс, оперативно – розыскная деятельность, компреҳендная теория, свобода, разумность, правовая ментальность, Академия МВД России, Академия МВД Республики Таджикистан, методическая работа, педагог, юрист, диссертация, проблемы теории права, государства, научно – педагогические кадры, студенты, курсанты, соискатели

Keywords: Salnikov V.P., philosophy, jurisprudence, legal sciences, academician, expert, dissertation council, rating, legal culture, theory of law, legal progress, operational - investigative activity, comprehensive theory, freedom, rationality, legal mentality, Academy Ministry of Internal Affairs of Russia, Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, methodological work, teacher, lawyer, dissertation, problems of the theory of law, state, scientific and pedagogical personnel, students, cadets, applicants

*Заведующий кафедрой адвокатуры и правоохранительной деятельности Российского государственного социального университета, доктор юридических наук, академик РАЕН. E-mail: Sergeyvz@yandex.ru

* Главный научный сотрудник отдела истории государства и права Института философии, политологии и права НАН Таджикистана, доктор юридических наук, заслуженный работник Таджикистана. E-mail: Zoirov2009@mail.ru

14 сентября 2021 года исполняется 75 лет выдающемуся российскому юристу, доктору юридических наук, профессору, академику, заслуженному деятелю науки Российской Федерации, почётному профессору Академии МВД Таджикистана, почетному сотруднику органов внутренних дел, многолетнему члену экспертного совета ВАК РФ, бывшему начальнику Санкт-Петербургского университета МВД России, генерал-лейтенанту милиции в отставке Виктору Петровичу Сальникову.

Виктор Петрович родился в 1946 году в селе Колояр Вольского района Саратовской области. В 1973 году окончил Высшее политическое училище МВД СССР и в том же году – Всесоюзный юридический заочный институт. В 1968-1969 годах проходил службу в должности оперуполномоченного отдела БХСС г. Куйбышева. С 1969 по 1992 год служил в Высшем политическом училище МВД СССР, пройдя путь от слушателя до начальника кафедры уголовного и гражданского права. В 1992-1997 годах – заместитель начальника Санкт-Петербургского юридического института по научной работе. В 1997-1998 годах – заместитель начальника Санкт-Петербургской академии МВД России.

В 1998 году Правительством Российской Федерации было принято решение объединить несколько вузов МВД Северо-Западного региона в один – Санкт-Петербургский университет МВД России. Так было создано уникальное высшее учебное заведение, осуществлявшее подготовку научно-педагогических кадров, руководителей городских и районных органов внутренних дел, сотрудников для следственных и оперативных подразделений, воспитательных аппаратов и подразделений психологического обеспечения деятельности органов внутренних дел, финансово-экономических и контрольно-ревизионных подразделений МВД России, Государственной противопожарной службы, других министерств и ведомств России. Здесь же готовились офицерские кадры для внутренних войск МВД России. Санкт-Петербургский университет МВД России стал самым крупным вузом в системе МВД.

Возглавить этот университет поручили одному из самых известных и авторитетных ученых в системе МВД и в целом России – Виктору Петровичу Сальникову. И не ошиблись.

За время руководства Санкт-Петербургским университетом МВД России В.П. Сальников превратил его в вуз, известный во всем мире. Санкт-Петербургский университет МВД России многие российские и зарубежные специалисты называли Центром российской правовой науки. И это соответствовало действительности. По подготовке и достижениям этот совсем молодой и причем ведомственный университет успешно конкурировал с юридическими факультетами МГУ и СПбГУ. Другие российские юридические вузы и факультеты были заметно слабее.

На базе университета В.П. Сальниковым было создано несколько диссертационных советов на соискание ученой степени доктора наук.

Защищаться в этих советах было очень престижно и почетно. В.П. Сальников руководил несколькими диссертационными советами. Под его научным консультированием подготовлено более 20 докторских и более 200 кандидатских диссертаций. Среди них не только российские граждане, но и иностранные ученые, в том числе из США, Финляндии, Афганистана, Монголии, Йемена и других стран.

В.П. Сальников прославился своими научными достижениями. Он автор и редактор более тысячи научных и учебно-методических работ. Его книги были переведены на английский, немецкий, французский, другие языки, получили признание за рубежом. В настоящее время в мире едва ли найдется библиотека, в которой нет хотя бы одной книги В.П. Сальникова. Они представлены в библиотеках престижнейших университетов США, Великобритании, Франции, Германии, Израиля, Китая, Монголии, всех государств СНГ, они имеются даже на Кубе и Кипре. Их изучают, по ним учатся, их используют в работе миллионы человек.

Академики В.Н. Кудрявцев и В.А. Туманов назвали его отцом правовой культуры. Именно он впервые в Советском Союзе поднял на уровень диссертационных исследований проблемы теории и методологии правовой культуры, обосновал правовую культурологию.¹ Отцом российской правовой культуры сейчас называют В.П. Сальникова почти все.

В настоящее время В.П. Сальников по рейтингам и индексу хирша занимает первое место по цитируемости его научных трудов среди всех юристов России (по состоянию на 14 сентября 2021 г. в системе РИНЦ зарегистрировано 37 333 ученых-юристов). Имеет уникальный индекс цитируемости трудов – 82.

В.П. Сальников многократно привлекался для работы в российском парламенте. Он автор нескольких законопроектов по улучшению правовой защищенности Российских граждан. Кроме того, будучи одним из самых авторитетных российских юристов, В.П. Сальников выступал и выступает экспертом законопроектов. И нередко именно его мнение является ключевым в рассмотрении того или иного предложения законодателей.

Авторитет ученого всегда непроизвольно оформляется его официальным признанием. В.П. Сальников является вице-президентом Российского союза юристов, вице-президентом Российской академии юридических наук, вице-президентом Академии проблем безопасности, обороны и правопорядка, академиком Российской академии естественных наук, академиком Международной академии наук экологии и безопасности жизнедеятельности, академиком Международной академии

¹ Сальников В.П. Правовая культура и поведение советских граждан: дис. ... канд. юрид. наук. – Л., 1980.; Он же. Правовая культура: теоретико-методологический аспект: дис. ... докт. юрид. наук. - Л., 1990.

акмеологических наук, академиком Национальной академии ювенологии, академиком Санкт-Петербургской инженерной академии, член-корреспондентом Российской академии ракетных и артиллерийских наук. В.П. Сальников – победитель международного конкурса «Человек года» в номинации «Юрист года- 2001». Включен в международное издание Кембриджского университета «Выдающиеся люди XX века».

В.П. Сальников, кроме того, Заслуженный деятель науки РФ, Почетный работник МВД России, Почетный работник высшего профессионального образования РФ, генерал-лейтенант милиции в отставке, награжден государственными наградами.

Таким же ярким Виктор Петрович является не только в науке, но и в жизни. Он очень добрый, отзывчивый человек, искренне любящий людей. Уметь не злиться на людей, относиться к ним с пониманием и любовью – это основа доброты. И именно доброту Виктора Петровича сумели ощутить на себе все его друзья, знакомые, сослуживцы, подчиненные. Даже будучи всемирно известным ученым и начальником университета, доступ в его приемную был открыт всем.

В 2015 году о В.П. Сальникове вышла объемная книга, которую так и назвали «Формула доброты».¹ Делать людям добро – главное кредо жизни Виктора Петровича.

Юбиляр, помимо того, отличный друг. Он умеет дружить по-настоящему: искренне, открыто, без камня за пазухой. Все близкие люди знают, насколько он является надежным человеком, что в настоящее время, увы, не часто.

Виктор Петрович также является прекрасным семьянином, отцом известного ученого, доктора юридических наук, профессора М.В. Сальникова и воспитателем пятерых внуков.

Свои 75 лет юбиляр встречает на пике своей научной активности. Он совместно с нами создал и разрабатывает компрехендную теорию права – новую теорию права,² получившую широкую известность в России и за рубежом.

¹Лапина Н.В., Моргун В.Я. Формула доброты: Документально-художественная книга. – М.: СПб.: Фонд «Университет», 2015. – 468 с. + 64 илл.

² Захарцев С.И. Некоторые проблемы теории и философии права // Под общ. ред. В.П. Сальникова. – М., 2014.; Захарцев С.И., Сальников В.П. Как познать право? Мы предлагаем компрехендный подход // Правовое поле современной экономики. - 2015. - № 9. - С. 17-30.; Захарцев С.И., Сальников В.П. Компрехендная теория познания права // Юридическая наука: история и современность. – 2015. - № 8. – С. 11-26.; Захарцев С.И., Сальников В.П. Предлагаем Вашему вниманию компрехендную теорию познания права // Мир политики и социологии. – 2016. - № 3.; Захарцев С.И., Сальников В.П. Философия. Философия права. Юридическая наука. – М.: Юрлитинформ, 2015. – 264 с.; Захарцев С.И., Сальников В.П. Что есть компрехендная теория права? // Юридическая наука. – 2016. - № 3.; Захарцев С.И., Сальников В.П. Что такое право? Вопросы онтологии и гносеологии // Правовое государство: теория и практика. – 2015. – № 2(40). - С. 14-22.; Захарцев С.И., Сальников В.П. Философия и юридическая наука: Монография. – М.: Юрли-

Помимо этого, за крайние пять лет В.П. Сальников и С.И. Захарцев сформулировали критерии правового прогресса;¹ определили новые типы проявлений профессиональной деформации в отдельных профессиях (в том числе у юристов, преподавателей, оперативных сотрудников спецслужб);² показали проявления бессмысленности и глупости в праве;³ установили особенности правовой ментальности и правового нигилизма россиян;⁴ исследовали теорию конвергенции государственно-правовых систем⁵ и оперативно-розыскную политику.⁶

Для философии - сформулировали и продолжают разрабатывать проблему становления личности ученого и его научных позиций,⁷ а также гипотезу катаклизмов и круговорота жизни на Земле.⁸ Кроме

тинформ, 2019. – 424 с.; Zakhartsev S.I., Salnikov V.P. The Philosophy of Law and Legal Science. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2018. 270 p.

¹ Захарцев С.И., Сальников В.П. О правовом прогрессе как философско-правовой проблеме // Российский журнал правовых исследований. – 2015. - № 2(3). – С 113-121.; Захарцев С.И., Сальников В.П. Право: разумность и бессмысленность // Юридическая наука: история и современность. – 2015. – № 9. – С. 17-22.;

Захарцев С.И., Сальников В.П. Правовой прогресс и ценности права // Мир политики и социологии. - 2015. - № 9. - С. 17-31.

² Захарцев С.И., Сальников В.П. Профессиональная деформация правосознания ученых-юристов: некоторые размышления по итогам исследования // Юридическая наука: история и современность. - 2015. - № 11. - С. 172-180.

³ Захарцев С.И., Сальников В.П. О разумности и бессмысленности права // Известия Российской академии ракетных и артиллерийских наук. – 2016. - № 4(94).; Захарцев С.И., Сальников В.П. Право может быть и бессмысленным // Защита и безопасность. – 2016. - № 3.

⁴ Захарцев С.И., Сальников В.П. Правосознание юриста и правовой нигилизм: современные проблемы профессиональной деформации // Юридическая наука: история и современность. – 2013. – № 11. – С. 11-29.

⁵ Захарцев С.И., Сальников В.П. Конвергенция в праве, русская ментальность и психология нищенства: философская и философско-правовая проблема // Мир политики и социологии. – 2015. – № 1. – С. 166-179.; Захарцев С.И., Сальников В.П. О конвергенции уголовно-процессуального права России и зарубежных государств // Библиотека криминалиста. Научный журнал. – 2015. - № 2(19). – С. 29-33.; Захарцев С.И., Игнащенко Ю.Ю., Сальников В.П. Оперативно-розыскная деятельность в XXI веке: Монография. – М., 2015. – 400 с.

⁶ Захарцев С.И., Сальников В.П. О конвергенции уголовно-процессуального права России и зарубежных государств // Библиотека криминалиста. Научный журнал. – 2015. - № 2(19). – С. 29-33.; Захарцев С.И., Сальников В.П. Вненаучное знание в оперативно-розыскной деятельности // Правовое поле современной экономики. – 2013. – № 10. – С. 193-199.; Захарцев С.И., Сальников В.П. Использование результатов оперативно-розыскной деятельности в доказывании по уголовному делу: перспективы законодательной регламентации // Конституционные аспекты современного состояния законодательства Республики Таджикистан: материалы международной научно-теоретической конференции. – Душанбе: Ирфон, 2014. – С 90-93. – в сб. 243 с.; Захарцев С.И., Сальников В.П. Как познать право? Мы предлагаем комплексный подход // Правовое поле современной экономики. - 2015. - № 9. - С. 17-30.

⁷ Захарцев С.И., Сальников В.П. Становление личности ученого и его научные позиции: взаимосвязь и взаимозависимость // Мир политики и социологии. - 2016. - № 2. - С. 11-17.

⁸ Захарцев С.И., Сальников В.П. Тезисно о философских проблемах познания Вселенной и Земли // Правовое поле современной экономики. – 2015. – № 10. – С. 171-180.

этого, исследуют философию Парменида, Гегеля и Ф.М. Достоевского,¹ разрабатывают вопросы философии права, суверенитета, свободы, российской правовой идеологии.²

Виктор Петрович всегда уделял много внимания укреплению и развитию таджикско-российских отношений. При поддержке В.П. Сальникова защитили диссертации видные и авторитетные ученые Республики Таджикистан Дж. М. Зоиров, Э. С. Насурдинов, И. Х. Бабаджанов, И. С. Мухаммадиев, Р. Х. Рахимов, С. Б. Мирзоев, О. В. Кравченко, Д. Насков, А. К. Мирзоев и другие.

В 2014 году за активное участие в подготовке профессиональных кадров, и научных работников, будучи начальником Санкт-Петербургского университета, Виктору Петровичу Сальникову присвоено звание почётного профессора Академии МВД Таджикистана.

Труды В.П. Сальникова печатались во многих таджикских научных журналах рецензируемый ВАК РФ на примере: Труды Академии МВД Республики Таджикистан, Вестник Таджикского национального университета, Правовая жизнь (научно – информационный журнал юридического факультета Таджикского национального университета) и других научных журналах и материалах международных конференции проходившие в Таджикистане.

Работы Виктора Петровича очень ценны и почитаемы среди студентов, соискателей, ученых и преподавателей Таджикистана, занимающийся исследованием правовой культуры и культурологии как гно-

¹ Захарцев С.И., Масленников Д.В., Сальников В.П. Логос права: Парменид – Гегель – Достоевский. К вопросу о спекулятивно-логических основаниях метафизики права: монография. – М.: Юрлитинформ, 2019. – 376 с.; Идея свободы. Право. Мораль (классическая и постклассическая философия права): монография / Ананских И.А., Грибов И.Н., Захарцев С.И., Зорина Н.В., Исмагилов И.Р., Клименко О.А., Лежнева О.Ю., Мазурин С.Ф., Маков Б.В., Масленников Д.В., Мирзоев И.К., Петров И.А., Поливко Е.А., Прокофьев К.Г., Пылева О.В., Сальников В.П., Сальников М.В., Чудин-Коган Ф.О.; под ред. С.И. Захарцева. – М.: Юрлитинформ, 2020. – 288 с.; Захарцев С.И., Масленников Д.В., Сальников В.П. Свобода как конкретность идеи абсолютного добра в философии права Достоевского // Мониторинг правоприменения. – 2020. - № 1. – С. 4-7.; Сальников В.П., Исмагилов Р.Ф., Масленников Д.В., Захарцев С.И., Морозов А.И. «Пушкинская речь» Достоевского и нравственная идея государства (К 140-летию выступления Ф.М. Достоевского) // Юридическая наука: история и современность. – 2020. – № 11. – С. 163-180.

² Захарцев С.И., Сальников В.П. О праве в программируемом обществе // Право и закон в программируемом обществе (к 100-летию со дня рождения Даниела Белла): Сборник научных статей / Т.Я. Хабриева, В.В. Лазарев, А.Я. Капустин и др.; Отв. ред. В.В. Лазарев. – М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации; ИД «Юриспруденция», 2020. – С. 93-99. – в кн. 368 с.; Сальников В.П., Масленников Д.В., Захарцев С.И., Прокофьев К.Г., Морозов А.И. Принцип суверенности государственно-правовой идеологии и философии права // Мир политики и социологии. – 2019. - № 9. – С. 170-178.

сеологической основы познания современного права, экономики и государства.

Мы ждем от В.П. Сальникова новых достижений в российской и таджикской юридической науке. Пусть перо ученого никогда не при- тупляется.

Юбиляр, кроме того, является оптимистом и жизнелюбом. От него просто веет положительной энергией и стремлением жить полной жизнью. От всего сердца желаем дорогому Виктору Петровичу долгих лет жизни, здоровья, всего самого доброго.

Литература:

1. Захарцев С.И. Некоторые проблемы теории и философии права // Под общ. ред. В.П. Сальникова. – М., 2014.
2. Захарцев С.И., Сальников В.П. Вненаучное знание в оперативно-розыскной деятельности // Правовое поле современной экономики. – 2013. – № 10. – С. 193-199.
3. Захарцев С.И., Сальников В.П. Использование результатов оперативно-розыскной деятельности в доказывании по уголовному делу: перспективы законодательной регламентации // Конституционные аспекты современного состояния законодательства Республики Таджикистан: материалы международной научно-теоретической конференции. – Душанбе: Ирфон, 2014. – С 90-93. – в сб. -243 с.
4. Захарцев С.И., Сальников В.П. Как познать право? Мы предлагаем компрехендный подход // Правовое поле современной экономики. - 2015. - № 9. - С. 17-30.
5. Захарцев С.И., Вихров В.А., Игнащенко Ю.Ю., Сальников В.П. Оперативно-розыскная деятельность и военная безопасность // Под ред. С.И. Захарцева: монография. – М.: Граница, 2017. – 424 с.
6. Захарцев С.И., Сальников В.П. Компрехендная теория познания права // Юридическая наука: история и современность. – 2015. - № 8. – С. 11-26.
7. Захарцев С.И., Сальников В.П. Конвергенция в праве, русская ментальность и психология нищенства: философская и философско-правовая проблема // Мир политики и социологии. – 2015. – № 1. – С. 166-179.
8. Захарцев С.И., Сальников В.П. Конституционные права человека в России и допустимость их ограничения в ходе проведения оперативно-розыскных мероприятий на каналах связи // Конституционные аспекты современного состояния законодательства Республики Таджикистан: материалы международной научно-теоретической конференции. – Душанбе: Ирфон, 2014. – С 84-89. – в сб.- 243 с.
9. Захарцев С.И., Сальников В.П. О конвергенции уголовно-процессуального права России и зарубежных государств // Библиотека криминалиста. Научный журнал. – 2015. - № 2(19). – С. 29-33.

10. Захарцев С.И., Сальников В.П. О правовом прогрессе как философско-правовой проблеме // Российский журнал правовых исследований. – 2015. - № 2(3). – С 113-121.
11. Захарцев С.И., Сальников В.П. О разумности и бессмысленности права // Известия Российской академии ракетных и артиллерийских наук. – 2016. - № 4(94).
12. Захарцев С.И., Сальников В.П. Оперативно-розыскная экономика и оперативно-розыскная политика // Правовое поле современной экономики. - 2015. - № 12. - С. 11-15.
13. Захарцев С.И., Сальников В.П. Право может быть и бессмысленным // Защита и безопасность. – 2016. - № 3.
14. Захарцев С.И., Сальников В.П. Право: разумность и бессмысленность // Юридическая наука: история и современность. – 2015. – № 9. – С. 17-22.
15. Захарцев С.И., Сальников В.П. Правовой прогресс и ценности права // Мир политики и социологии. - 2015. - № 9. - С. 17-31.
16. Захарцев С.И., Сальников В.П. Правовой прогресс: философский и философско-правовой подходы // Правовое поле современной экономики. - 2015. - № 1. - С. 13-30.
17. Захарцев С.И., Сальников В.П. Правосознание юриста и правовой нигилизм: современные проблемы профессиональной деформации // Юридическая наука: история и современность. – 2013. – № 11. – С. 11-29.
18. Захарцев С.И., Сальников В.П. Предлагаем Вашему вниманию компрехендную теорию познания права // Мир политики и социологии. – 2016. - № 3.
19. Захарцев С.И., Сальников В.П. Профессиональная деформация правосознания ученых-юристов: некоторые размышления по итогам исследования // Юридическая наука: история и современность. - 2015. - № 11. - С. 172-180.
20. Захарцев С.И., Сальников В.П. Становление личности ученого и его научные позиции: взаимосвязь и взаимозависимость // Мир политики и социологии. - 2016. - № 2. - С. 11-17.
21. Захарцев С.И., Сальников В.П. Тезисно о философских проблемах познания Вселенной и Земли // Правовое поле современной экономики. – 2015. – № 10. – С. 171-180.
22. Захарцев С.И., Сальников В.П. Философия. Философия права. Юридическая наука. – М.: Юрлитинформ, 2015. – 264 с.
23. Захарцев С.И., Сальников В.П. Что есть компрехендная теория права? // Юридическая наука. – 2016. - № 3.
24. Захарцев С.И., Сальников В.П. Что такое право? Вопросы онтологии и гносеологии // Правовое государство: теория и практика. – 2015. – № 2(40). - С. 14-22.
25. Захарцев С.И., Сальников В.П. Философия и юридическая наука: Монография. – М.: Юрлитинформ, 2019. – 424 с.

26. Захарцев С.И., Игнащенко Ю.Ю., Сальников В.П. Оперативно-розыскная деятельность в XXI веке: монография. – М., 2015. – 400 с.
27. Захарцев С.И., Игнащенко Ю.Ю., Сальников В.П. Оперативно-розыскные мероприятия в XXI веке: монография. – СПб., 2006. – Серия: «Теория и практика оперативно-розыскной деятельности» / МВД России, С.-Петербург. ун-т.
28. Захарцев С.И., Медведев В.Н., Сальников В.П. Снятие информации с технических каналов связи: правовые вопросы / Санкт-Петербургский университет МВД России; Академия права, экономики и безопасности жизнедеятельности. // Под общей ред. В.П. Сальникова. – СПб., 2004.
29. Захарцев С.И., Масленников Д.В., Сальников В.П. Логос права: Парменид – Гегель – Достоевский. К вопросу о спекулятивно-логических основаниях метафизики права: монография. – М.: Юрлитинформ, 2019. – 376 с.
30. Захарцев С.И., Сальников В.П. О праве в программируемом обществе // Право и закон в программируемом обществе (к 100-летию со дня рождения Даниела Белла): Сборник научных статей / Т.Я. Хабриева, В.В. Лазарев, А.Я. Капустин и др.; Отв. ред. В.В. Лазарев. – М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации; ИД «Юриспруденция», 2020. – С. 93-99. – в кн. -368 с.
31. Захарцев С.И., Сальников В.П. Право в XXI веке в контексте запрограммированной жизни, информационных технологий и справедливосудия // Информационное право. – 2020. - № 3(65). – С. 9-15.
32. Захарцев С.И., Сальников В.П. Размышления об основах русской суверенной философско-правовой идеологии // Юридическая наука: история и современность. – 2020. – № 2. – С. 183-194.
33. Захарцев С.И., Сальников В.П. Роль права в программировании жизни людей и их подконтрольности // Теория государства и права. – 2020. - № 3(19). – С. 86-102.
34. Идея свободы. Право. Мораль (классическая и постклассическая философия права): монография / Ананских И.А., Грибов И.Н., Захарцев С.И., Зорина Н.В., Исмагилов И.Р., Клименко О.А., Лежнева О.Ю., Мазурин С.Ф., Маков Б.В., Масленников Д.В., Мирзоев И.К., Петров И.А., Поливко Е.А., Прокофьев К.Г., Пылева О.В., Сальников В.П., Сальников М.В., Чудин-Коган Ф.О.; под ред. С.И. Захарцева. – М.: Юрлитинформ, 2020. – 288 с.
35. Захарцев С.И., Масленников Д.В., Сальников В.П. Свобода как конкретность идеи абсолютного добра в философии права Достоевского // Мониторинг правоприменения. – 2020. - № 1. – С. 4-7.
36. Захарцев С.И., Масленников Д.В., Сальников В.П. Теоретико-методологические основания философии права Ф.М. Достоевского как идеолога «предъезвразийства» // Правовое государство: теория и практика. – 2019. – № 2 (56). – С. 17-24.

37. Лапина Н.В., Моргунов В.Я. Формула доброты: документально-художественная книга. – М.; СПб.: Фонд «Университет», 2015. – 468 с. + 64 илл.
38. Сальников В.П. Правовая культура и поведение советских граждан: дис. ... канд. юрид. наук. – Л., 1980.
39. Сальников В.П. Правовая культура: теоретико-методологический аспект: дис. ... докт. юрид. наук. - Л., 1990.
40. Сальников В.П., Захарцев С.И. Роль биографии ученого в формировании его жизненной позиции, мировоззрения и методологии // Известия Российской академии ракетных и артиллерийских наук. – 2016. - № 2 (92).
41. Сальников В.П., Захарцев С.И. Тезисно об актуальных проблемах науки оперативно-розыскной деятельности // Оперативник (сыщик). – 2015. - № 1(42). – С. 35-37.
42. Сальников В.П., Романовская В.Б., Фомичев М.Н. Право и научно-технический прогресс: вместе или отдельно // Мир политики и социологии. - 2016. - № 2. - С. 175-193
43. Сальников В.П., Масленников Д.В. Философия права Ф.М. Достоевского как источник развития теории российского государства и права // Проблемы статуса современной России: историко-правовой аспект: материалы Всероссийской научно-практической конференции (г. Уфа, 5–6 апреля 2018 г.) / Отв. ред. Ф.Х. Галиев. В 2-х ч. Ч. 1. – Уфа: РИЦ БашГУ, 2018. – С. 72-79. – в сб. -256 с.
44. Сальников В.П., Масленников Д.В., Захарцев С.И. Ф.М. Достоевский: онтологические и этические основания философии права (рецензия на работу Р.Ф. Исмагилова «Философское наследие Ф.М. Достоевского и его влияние на развитие философии права: Цикл лекций») // Юридическая наука: история и современность. – 2017. – № 7. – С. 190-197.
45. Сальников В.П., Масленников Д.В., Захарцев С.И. Философия Гегеля как теоретическая предпосылка суверенной философии права России. Краткий обзор докладов, статей и выступлений на Межрегиональной конференции с международным участием «Творческое наследие Гегеля: философия, теология, право, экономика», посвященной 250-летию со дня рождения Г.В.Ф. Гегеля // Юридическая наука: история и современность. – 2021. - № 1.
46. Сальников В.П., Масленников Д.В., Морозов А.И. Человек в системе нравственно-правовых ценностей и задача формирования суверенной философии права // Права человека в диалоге государственной власти и гражданского общества: Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции, посвященной Дню прав человека (г. Уфа, 10 декабря 2020 г.). В 2-х частях. Ч. 1 / Отв. ред. Е.О. Тулупова. – Уфа: РИЦ БашГУ, 2020. – Уфа, 2020. – С. 176-187. – в сб.- 243 с.
47. Сальников В.П., Захарцев С.И., Масленников Д.В., Морозов А.И. К вопросу об историко-философских основаниях суверенной философии

права как формы выражения национальных социально-правовых ценностей // Мир политики и социологии.- 2018.- № 11.- С. 174-180.

48. Сальников В.П., Исмагилов Р.Ф., Масленников Д.В., Захарцев С.И. Философия Ф.М. Достоевского как объект интерпретирующей реконструкции // Мир политики и социологии. – 2018. – № 9-10. – С. 171-183.

49. Сальников В.П., Масленников Д.В., Захарцев С.И., Морозов А.И. Ценностное основание суверенитета (к вопросу о суверенной государственно-правовой идеологии) // Юридическая наука: история и современность. – 2019. – № 11. – С. 149-162.

50. Сальников В.П., Масленников Д.В., Захарцев С.И., Сальников М.В. Развитие идеи абсолютной свободы в классической русской философии как источник суверенной философии права // Юридическая наука: история и современность. – 2019. – № 12. – С. 185-193.

51. Сальников В.П., Исмагилов Р.Ф., Масленников Д.В., Захарцев С.И., Морозов А.И. «Пушкинская речь» Достоевского и нравственная идея государства (К 140-летию выступления Ф.М. Достоевского) // Юридическая наука: история и современность. – 2020. – № 11. – С. 163-180.

52. Сальников В.П., Масленников Д.В., Захарцев С.И., Прокофьев К.Г., Морозов А.И. Принцип суверенности государственно-правовой идеологии и философии права // Мир политики и социологии. – 2019. - № 9. – С. 170-178.

53. Zakhartsev S.I., Salnikov V.P. The Philosophy of Law and Legal Science. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2018.- 270 p.

54. Zakhartsev S.I., Maslennikov D.V., Salnikov V.P. The Logos of Law: Parmenides – Hegel – Dostoevsky. The Speculative and Logical Foundations of the Metaphysics of Law. - London: Europe Books. 2021. - 450 p.

Захарцев С. И., Мачидзода Ч. З.

Фишурда

Виктор Петрович Салников – ҳуқуқшиноси барҷаста ва омӯзгор 75 сола

Мақола ба соҳибҷашн Виктор Петрович Салников – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, академик, Ходими илмии Федератсияи Россия, корманди фахрии мақомоти қорҳои дохилӣ, аъзои чандинсолаи шӯрои экспертии КОА, собиқ сардори Донишгоҳи Санкт – Петербургии ВКД Россия, генерал – лейтенанти милитсия дар истефо бахшида мешавад.

Захарцев С. И., Маджидзода Дж. З.

Аннотация

Выдающемуся юристу и педагогу Виктору Петровичу Сальникову 75 лет

Статья посвящена юбилею доктора юридических наук, профессору, академику, заслуженному деятелю науки Российской Федерации, почетному сотруднику органов внутренних дел, многолетнему члену экспертного сове-

та ВАК, бывшему начальнику Санкт–Петербургского университета МВД России, генерал – лейтенанту милиции в отставке Виктору Петровичу Сальникову.

Zakhartsev S.I., Madzhidzoda J. Z.

The summary

Outstanding lawyer and teacher Viktor Petrovich Salnikov is 75 years old

This article is dedicated to the 75th anniversary of Victor Petrovich Salnikov, doctor of law, professor, academician, distinguished scholar, honorary law enforcement officer, long serving member of the Supreme Attestation Committee's expert board, former head of IAM University in Saint Petersburg, retired police lieutenant-general.

Муртазозода Дж. С.,* Пурге А. Р.*

К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ КРИОКОНСЕРВАЦИИ В ПРАВОВОМ РЕГУЛИРОВАНИИ

Калидвожаҳо: мафҳум, аломатҳо, моҳият, криоконсерватсия, донор, технологияи ёрирасон, модарии сунъӣ, диагностикаи преимплантационӣ, бемории ирсӣ, тухмгузориҳои сунъӣ, бемори ВИЧ- сироятдошта, шавҳар, ҳамсар, маводи биологӣ, организми инсон, тиб, ҳуқуқтатбиққунӣ, тансиҳати репродуктивӣ, госпитали клиникӣ, эмбрион, тухмдон, таҷҳизоти тиббӣ

Ключевые слова: понятие, признаки, сущность, криоконсервация, донор, вспомогательные технологии, суррогатное материнство, преимплантационная диагностика, наследственные болезни, искусственная инсеминация, ВИЧ-инфицированные пациенты, муж, супруга, биоматериал, человеческий организм, медицина, правоприменение, репродуктивное здоровье, клинический госпиталь, эмбрион, яйцеклетка, медицинское оборудование

Keywords: concept, signs, essence, cryopreservation, donor, assistive technology, surrogacy, preimplantation diagnostics, hereditary diseases, artificial insemination, HIV-infected patients, husband, spouse, biomaterial, human body, medicine, law enforcement, reproductive health, clinical hospital, embryo, egg cell, medical equipment

В текущий момент на территории Российского государства применяется огромное множество различных вспомогательных технологий, перечень

* Депутат Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли РТ, доктор юридических наук, профессор кафедры гражданского права юридического факультета ТНУ.

*Кандидат юридических наук, доцент кафедры гражданско – правовых дисциплин Института права Владивостокского государственного университета экономики и сервиса России.

которых зафиксировано в Приказе Министерства здравоохранения России от 31.07.2020г., № 803н. так, среди них выделяются такие, как «экстракорпоральное оплодотворение, инъекция сперматозоида в цитоплазму ооцита, донорство спермы, донорство ооцитов, суррогатное материнство, преимплантационная диагностика наследственных болезней, искусственная инсеминация спермой мужа (донора), криоконсервация биоматериалов, применение ВРТ у ВИЧ-инфицированных пациентов».¹ Особый научный интерес в контексте настоящего исследования вызывает именно криоконсервация, с пониманием сущности и содержания которой необходимо определиться в содержании данного исследования, ведь, на сегодняшний день на легальном уровне (в том числе в вышеупомянутом Приказе) не зафиксировано легального ее определения.

Данный метод вспомогательных репродуктивных технологий представляет собой с медицинской точки зрения метод хранения биоматериала человеческого организма в замороженном состоянии (в жидком азоте при температуре «минус» 196°С) на протяжении достаточно длительного временного промежутка до востребованности, после чего осуществляется их разморозка с полным сохранением всего множества присущих функций (подобного рода формулировки определения искомой категории встречаются на официальных сайтах ряда репродуктивных клиник, в частности, репродуктивная клиника «Геном»,² Клинический Госпиталь на на Яузе,³ Центр репродуктивного здоровья «СМ-Клиника»,⁴ а также ряда иных). Полагаем, именно в силу распространённости определения искомой категории данной формулировке, оно могло бы в приведенном виде быть закреплено на законодательном уровне в содержании обозначенного выше Приказа Министерства здравоохранения РФ: это позволит сформировать легальное понимание сущности данного метода вспомогательных репродуктивных технологий.

При этом, в качестве такого биологического материала человеческого организма может выступать непосредственно сперматозоиды мужчины, яйцеклетки женщины, а также образованные при их слиянии эмбрионы чело-

¹ Об основах охраны здоровья граждан в Российской Федерации: Федеральный закон от 21.11.2011г., № 323-ФЗ (посл. ред. от 22.12.2020) // СПС «КонсультантПлюс». – URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_121895/ (дата обращения: 27.02.2021г.).

²Криоконсервация // Клиника «Геном»: [сайт]. – URL: <https://rostov-na-donu.genom-eko.ru/services/lechenie-zhenskogo-i-muzhskogo-besplodiya/kriokonservatsiya-rstv/> (дата обращения: 07.02.2021г.).

³Криоконсервация // Клинический госпиталь на Яузе: [сайт]. – URL: <https://www.yamed.ru/services/vrt/kriokonservatsiya/> (дата обращения: 27.02.2021г.).

⁴ Криоконсервация репродуктивного материала в «СМ-Клиника» // Центр репродуктивного здоровья «СМ-Клиника»: [сайт]. – URL: <https://www.sm-eko.ru/to-patients/articles/kriokonservatsiya-reproduktivnogo-materiala-v-sm-klinika/> (дата обращения: 27.02.2021г.).

века. Ниже более подробным образом охарактеризуем криоконсервацию каждого из названных элементов:

1. Криоконсервация яйцеклеток (ооцитов).

Так, в текущий момент во всем мире стали говорить о тенденции, так называемого позднего деторождения, женщинами, достигшими возраста старше 35 лет, при котором качество яйцеклеток существенным образом снижается, равно, как снижается возможность их к самостоятельному зачатию ребенка, а также к его последующему вынашиванию (кроме того, усиливается и риск рождения детей с генетическими патологиями). Социальные мотивы решения женщины о позднем рождении детей могут быть совершенно различны: стремление и намерение построить карьеру, отсутствие финансовой возможности к содержанию и обеспечению ребенка, отсутствие постоянного сексуального (полового) партнера, отсутствие супружеских отношений. В таком случае, женщина сможет реализовать свою потребность в материнстве в более позднее время, без нанесения урона собственному здоровью, а также здоровью будущего ребенка посредством проведения криоконсервации своих яйцеклеток.

Широким спросом пользуется криоконсервация яйцеклеток и среди женщин, которым впервые был поставлен онкологический диагноз, требующий лечения посредством проведения курсов химиотерапии или лучевой терапии, а также проведения хирургической операции по полному удалению из брюшной полости детородных женских органов (матку, яичники, маточные трубы) в качестве негативного последствия имеющих утрату репродуктивной функции женщины. Ведь именно использование рассматриваемого метода вспомогательных репродуктивных технологий позволяет женщине отсрочить вопрос деторождения до момента полного своего выздоровления на достаточно длительный срок (в среднем, в зависимости от используемого медицинского оборудования варьируется от 20 до 25 лет).

Сама процедура криоконсервации яйцеклеток осуществляется в два этапа: первый из них связывается с проведением гиперстимуляции овуляции у женщины, являющейся заказчиком данного вида медицинских услуг: это обусловлено потребностью в получении большого числа фолликулов в то время, как в период естественной, природной овуляции, у женщины вырабатывается лишь 1-2 фолликула (за редким исключением в большем количестве). Однако, от проведения гиперстимуляции овуляции отказываются в том случае, когда у женщины имеются определенного рода медицинские противопоказания к ней (в такого рода ситуациях забор яйцеклеток осуществляют в процессе естественной овуляции женщины).

После наступления овуляции, осуществляется посредством применения УЗИ-аппарата пункция вышедших фолликулов, и после производится специалистами-эмбриологами оценка их качества, а также целесообразности и возможности их криоконсервации в дальнейшем: яйцеклетки с морфологическими нарушениями отбор не проходят, замораживаются только хоро-

шие ооциты. Данный этап является вторым этапом применения указанного метода.

И, наконец, на последнем этапе осуществляется сама заморозка взятого биологического материала двумя возможными на сегодняшний день способами: первый из них медленная заморозка, которая является относительно недорогостоящей, но при ней сохраняется риск утраты большого числа половых клеток женщины. Второй способ именуется как витрификация, представляющая собой крайне быстрый способ заморозки половых клеток женщины, посредством использования некристаллизирующихся растворов (он более дорогостоящ, но при этом и более эффективен).¹

2. Криоконсервация спермы.

Данный метод вспомогательных репродуктивных технологий используется мужчинами:

- которые имеют такое заболевание, как олигоспермия (то есть, недостаточное количество вырабатываемых сперматозоидов) или же как астенозооспермия (когда подвижность вырабатываемых сперматозоидов слишком низкая для возможности самостоятельного зачатия ребенка);

- которые планируют пройти длительное лечение гормонозаместительными медикаментозными препаратами (нестероидными препаратами), антибиотиками, негативным образом влияющее на качество и динамику сперматозоидов;

- которым предстоит пройти хирургическое оперативное вмешательство, негативным образом влияющее на состояние, качество и динамику сперматозоидов, а также повлиять на уровень мужской фертильности (к числу подобного рода заболеваний, в частности, например, относятся такие, как вазэктомия);

- чья профессиональная деятельность сопряжена с риском снижения уровня мужской фертильности, а также ухудшения качества и динамики сперматозоидов (к числу подобного рода спортивных занятий, в частности, относятся спортивная деятельность, работа с опасными химическими веществами и облучением,);

- которым предстоит длительное лечение от диагностированного онкологического заболевания посредством использования таких методов, как химиотерапия, лучевая терапия, радиотерапия, хирургическое оперативное вмешательство, сопряженное с удалением мужских половых органов, которое неблагоприятным образом сказывается на его мужской фертильности и способности к деторождению;

¹Программа криоконсервации ооцитов «отложенное материнство» // EMS-group: [сайт]. – URL: https://www.emcmos.ru/programs_and_services/services/kriokonservaciya-oocitov-programma-otlozhennoe-materinstvo/ (дата обращения: 27.02.2021г.).

- которые будут отсутствовать при проведении его супруге процедуры ЭКО в назначенный день на базе специализированного медицинского учреждения.¹

Таким образом, криоконсервация как метод вспомогательных репродуктивных технологий имеет огромное значение для возможности практической реализации мужчинами собственного конституционно-провозглашенного права на создание семьи и деторождения, даже при отсутствии в последующем физиологической возможности к этому (из-за наступившего бесплодия).

Перед проведением данной процедуры проводится такое исследование качества и динамики мужской спермы, собранной в естественной форме (за счет мастурбации, соответственно), как спермограмма, а также ее криотест: по их результатам осуществляется предварительный прогноз изменения состояния семенной жидкости мужчины после ее разморозки после хранения в замороженном состоянии в банке спермы. На данном этапе также осуществляется полное обследование состояния здоровья мужчины, в частности, сдача анализов крови на наличие или отсутствие таких заболеваний как ВИЧ, гепатиты В и С, сифилис, а также мазка из уретры полового члена на наличие или отсутствие иных инфекций, передающихся половым путем.

Сама криоконсервация собранного биологического материала мужчины осуществляется посредством помещения данного контейнера в специальные сосуды Дьюара, которые подвергаются заморозке жидким азотом под экстремально низкой температурой, после чего помещаются в банк спермы для последующего ее хранения. В помещении для хранения замороженных биологических материалов поддерживается особый микроклимат, при котором не допускается их разморозка, впитывание, засыхание. Хранение собранного биологического материала осуществляется на протяжении достаточно длительного временного промежутка (в целом, в диапазоне до 20-25 лет), до момента востребованности.²

3. Криоконсервация эмбрионов.

Эмбрион представляет собой оплодотворенную мужской спермой женскую яйцеклетку, готовую к дальнейшему развитию в рамках женского организма при его вынашивании: их криоконсервация становится необходимой для успешной реализации программы ЭКО, при которой подсаживаются в полость женской матки только два эмбриона, а оставшиеся сохраняются в замороженном виде для возможности их дальнейшего использования в тех случаях, когда посадка эмбрионов в первом протоколе ЭКО не приве-

¹Криоконсервация (заморозка) спермы // Центр репродукции «Линия жизни»: [сайт]. – URL: <https://life-reproduction.ru/reproduktivnye-tehnologii/kriohranenie-oocitov-spermy-embriionov/kriokonservatsiya-spermy/> (дата обращения: 27.02.2021г.).

²Криоконсервация спермы // Центр репродукции «IMED»: [сайт]. – URL: <https://infertility-kiev.com/services/kriokonservatsiya-i-hranenie-spermatozoidov/> (дата обращения: 27.02.2021г.).

ла к желаемым результатам. Помимо прочего, применяется криоконсервация эмбрионов и при реализации программы сурrogатного материнства, с целью обеспечения возможности их неоднократной подсадки в организм женщины, выступающей в роли сурrogатной матери.¹

Сама процедура криоконсервации эмбрионов происходит следующим образом: полученные в процессе искусственного слияния мужских и женских половых клеток эмбрионы тщательным образом отбираются врачом-эмбриологом: отбору подлежат только генетически здоровые, жизнеспособные зародыши человека. Затем отобранные эмбриональные клетки смешиваются со специальным раствором - криопротекторами, и подвергаются быстрой заморозке. Контейнер с замороженными эмбрионами помещается в емкость, в которой находится жидкий азот, имеющим крайне низкую экстремальную температуру - 196 °С, под воздействием которой все процессы жизнедеятельности в клетках зародыша приостанавливаются (хотя опять же, подчеркнем, их жизнеспособность в полной мере сохраняется (при разморозке процент их выживаемости составляет свыше 90 %), более того, на протяжении крайне длительного периода времени (минимум - 10 лет, допускается и больше). Каждый контейнер с замороженными эмбрионами имеет собственную уникальную маркировку, позволяющую идентифицировать генетических родителей зародыша, что позволяет исключить ошибки или подмену эмбрионов.²

В процессе анализа информации о показаниях к проведению процедуры криоконсервации биологического материала человека, а также об этапах ее практической реализации, представленной на официальных сайта современных медицинских центров, оказывающих услуги пациентам в области репродуктологии и эмбриологии, стоит обратить внимание на достаточно высокую стоимость данной процедуры. Так, по результатам проведенного анализа, становится совершенно очевидно, что процедура криоконсервации и равно сопутствующие с ней процедуры (хранение замороженного биологического материала, его оттаивание), являются крайне дорогостоящим: в г. Москве и Московской области приблизительно за криоконсервацию одного эмбриона и иные обязательные с ней процедуры надлежит в совокупность отдать 61000 рублей (на Дальнем Востоке - 35500 рублей; в Центральной части России - 19000 рублей), за те же процедуры в отношении одной яйцеклетки и сперматозоидов - 36000 рублей (на Дальнем Востоке - 25500 рублей (в отношении 1 сперматозоида), 35500 рублей (в отношении 1 яйцеклетки); в Центральной части России - 15200 рублей (в отношении 1 сперматозоида). Учитывая то, что рекомендовано с целью достижения жела-

¹ Витрификация эмбрионов // Центр репродуктивного здоровья «СК-Клиника»: [сайт]. – URL: <https://www.sm-eko.ru/services/kriokonservatsiya/vitrifikatsiya-embriionov/> (дата обращения: 27.02.2021г.).

² Криоконсервация эмбрионов // Российско-немецкий центр репродукции и клинической эмбриологии «Поколение NEXT»: [сайт]. – URL: https://www.pokolenie-nxt.ru/services/kriokonservatsiya_embriionov/ (дата обращения: 07.02.2021г.).

емого результата замораживать как минимум два и более так называемых крионосителей (сперматозоида, яйцеклетки, эмбриона), то стоимость оказания рассматриваемых медицинских услуг возрастает минимум в два раза, а если учитывать, что хранение биологического материала может потребоваться на неопределенно продолжительный временной срок. Тем самым, услуги медицинской организации по криоконсервации с учетом последующего годового хранения замороженного биологического материала, его оттаивание обойдутся в среднем в диапазоне от 30400 до 122000 рублей, в зависимости от региона, в то время, как средняя заработная плата человека в месяц составляет от 17490 рублей (г. Кемерово) до 70620 (Ямало-Немецкий автономный округ).¹

Можно отметить возможное частичное разрешение выявленной проблемы практической реализации права граждан на использования с целью зачатия и рождения детей современных вспомогательных технологий, выделение определенного размера финансирования из бюджета российского государства, субъектов РФ, на оплату квот по проведению процедуры криоконсервации для нуждающихся в этом граждан (не только в рамках квоты на ЭКО, а, например, при наличии онкологического диагноза, при наличии генетического заболевания, передающегося по наследству, в иных случаях). Это позволит обеспечить большую доступность криоконсервации для слоев населения, попавших в тяжелую жизненную ситуацию, требующих и без того серьезных расходов на ее разрешения, а также будет способствовать их деторождению в более удобное и подходящее для этого время.

Таким образом, резюмируя изложенное, сформулируем следующие краткие выводы:

В текущий момент в положениях действующего российского законодательства, а также в содержании подзаконных актов, посвященных регламентации порядка проведения криоконсервации биологических материалов человека отсутствует легальное определение ключевого для целей настоящего исследования понятия «криоконсервация»: это является серьезным пробелом в действующем законодательстве, который должен быть восполнен для успешного правопонимания сути данного метода вспомогательных репродуктивных технологий. Проанализированная информация демонстрирует, что наиболее часто в формирующейся практике для понимания искомой категории используется его именно медицинское определение, согласно которому криоконсервация понимается как метод хранения биоматериала человеческого организма в замороженном состоянии (в жидком азоте при температуре «минус» 196°С) на протяжении достаточно длительного временного промежутка до востребованности, после чего осуществляется их

¹Зарплаты в России // Visasam.ru: [сайт]. – URL: <https://visasam.ru/russia/rabotavrf/zarplaty-v-rossii.html> (дата обращения: 27.02.2021г.).

разморозка с полным сохранением всего множества присущих функций. Полагаем именно в такой формулировке должно быть закреплено легальное определение дефиниции «криоконсервация» в содержании Приказа Министерства здравоохранения России от 31.07.2020г., № 803н.

Кроме того, допустимо также говорить и о высокой стоимости оказания медицинских услуг по проведению криоконсервации: так, по результатам проведенного анализа прейскурантов, размещенных на официальных сайтах специализированных медицинских учреждений, оказывающих услуги в области репродуктологии и эмбриологии, становится очевидно, что ее стоимость в зависимости от региона Российского государства варьируется от 30400 до 122000 рублей, в зависимости от региона, в то время, как средняя заработная плата человека в месяц составляет от 17490 рублей (Кемерово) до 70620 (Ямало-Немецкий автономный округ).

Частичное решение проблемы практической реализации права граждан на использования с целью зачатия и рождения детей современных вспомогательных технологий, выделение определенного размера финансирования из бюджета российского государства, субъектов РФ, на оплату квот по проведению процедуры криоконсервации для нуждающихся в этом граждан (не только в рамках квоты на ЭКО, а, например, при наличии онкологического диагноза, при наличии генетического заболевания, передающегося по наследству, в иных случаях). Это позволит обеспечить большую доступность криоконсервации для слоев населения, попавших в тяжелую жизненную ситуацию, требующих и без того серьезных расходов на ее разрешения, а также будет способствовать их деторождению в более удобное и подходящее для этого время.

Литература:

1 Об основах охраны здоровья граждан в Российской Федерации: Федеральный закон от 21.11.2011 № 323-ФЗ (посл. ред. от 22.12.2020) // СПС «КонсультантПлюс». – URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_121895/ (дата обращения: 27.02.2021г.).

2 Криоконсервация // Клиника «Геном»: [сайт]. – URL: <https://rostov-na-donu.genom-eko.ru/services/lechenie-zhenskogo-i-muzhskogo-besplodiya/kriokonservatsiya-rstv/> (дата обращения: 07.02.2021г.).

3 Криоконсервация // Клинический госпиталь на Яузе: [сайт]. – URL: <https://www.yamed.ru/services/vrt/kriokonservatsiya/> (дата обращения: 27.02.2021г.).

4 Криоконсервация репродуктивного материала в «СМ-Клиника» // Центр репродуктивного здоровья «СК-Клиника»: [сайт]. – URL: <https://www.sm-eko.ru/to-patients/articles/kriokonservatsiya-reproduktivnogo-materiala-v-sm-klinika/> (дата обращения: 27.02.2021г.).

5 Программа криоконсервации ооцитов «отложенное материнство» // EMS-group: [сайт]. – URL:

https://www.emcmos.ru/programs_and_services/services/kriokonservatsiya-oocitov-programma-otlozhennoe-materinstvo/ (дата обращения: 27.02.2021).

6 Кр̀иоконсервация (заморозка) спермы // Центр репродукции «Линия жизни»: [сайт]. – URL: <https://life-reproduction.ru/reproduktivnye-tehnologii/kriohranenie-oocitov-spermy-embriov/kriokonservatsiya-spermy/> (дата обращения: 27.02.2021г.).

7 Кр̀иоконсервация спермы // Центр репродукции «IMED»: [сайт]. – URL: <https://infertility-kiev.com/services/kriokonservatsiya-i-hranenie-spermatozoidov/> (дата обращения: 27.02.2021г.).

8 Витрификация эмбрионов // Центр репродуктивного здоровья «СК-Клиника»: [сайт]. – URL: <https://www.smeko.ru/services/kriokonservatsiya/vitrifikatsiya-embriov/> (дата обращения: 27.02.2021г.).

9 Кр̀иоконсервация эмбрионов // Российско-немецкий центр репродукции и клинической эмбриологии «Поколение NEXT»: [сайт]. – URL: https://www.pokolenie-nxt.ru/services/kriokonservatsiya_embriov/ (дата обращения: 07.02.2021г.).

10 Зарплаты в России // Visasam.ru: [сайт]. – URL: <https://visasam.ru/russia/rabotavrf/zarplaty-v-rossii.html> (дата обращения: 27.02.2021г.).

Муртазозода Ҷ. С., Пурге А. Р.

Фишурда

Оид ба масъалаи мафҳуми кр̀иоконсервация дар танзими ҳуқуқӣ

Дар шароити кунунӣ дар ҳудуди давлати Россия чандин технологияҳои ёрирасони репродуктивӣ истифода мешаванд. Дар байни онҳо маъмулаш бордоршавии экстракорпалӣ, инеқсияи сперматозод дар ситоплазмаи оосит, супоридани сперма, супоридани оосит, модарии сунӣ, азнавҷойгиркунии диагностикаии бемориҳои ирсӣ, ба таври сунӣ бо истифодаи сперма бордоркунӣ, нигоҳдории маводҳои биологӣ, истифодаи технологияи ёрирасони репродуктивӣ дар нисбати беморони надорӣ масъунияти одам. Аз манфиати илмӣ фориғ нест масъалаи кр̀иоконсервация, зеро дар сатҳи ҳуқуқӣ мафҳуми расмӣ он то ба ҳол қушода нашудааст. Бинобар ин, мақолаи мазкур ба қушодани моҳияти кр̀иоконсервация, аломатҳо ва хусусиятҳои он бахшида шудааст. Дар ҷамъбасти мақола муаллифон андешаҳои худро иброз намудаанд.

Муртазозода Дж. С., Пурге А. Р.

Аннотация

К вопросу о понятии криоконсервации в правовом регулировании

В текущий момент на территории Российского государства применяется огромное множество различных вспомогательных технологий. Среди них выделяются такие, как экстракорпоральное оплодотворение, инъекция сперматозоида в цитоплазму ооцита, донорство спермы, донорство ооцитов, сур-

рогатное материнство, преимплантационная диагностика наследственных болезней, искусственная инсеминация спермой мужа (донора), криоконсервация биоматериалов, применение ВРТ у ВИЧ-инфицированных пациентов. Особый научный интерес в контексте исследования вызывает именно криоконсервация, с пониманием сущности и содержания которой необходимо определиться в содержании данного исследования, ведь, на сегодняшний день на легальном уровне не зафиксировано легального ее определения. Статья посвящена анализу сущности понятия «криоконсервация», а также рассмотрению признаков, свойственных им. Авторы в заключении настоящего исследования формулируется собственное видение сущности данного явления.

Murtazozoda J.S., Purgé A.R.

The summary

On the issue of the concept of cryopreservation in legal regulation

On the issue of the concept of cryopreservation in legal regulation. Currently, a huge variety of various auxiliary technologies are used on the territory of the Russian state. Among them are such as “in vitro fertilization, sperm injection into the oocyte cytoplasm, sperm donation, oocyte donation, surrogacy, preimplantation diagnosis of hereditary diseases, artificial insemination with the husband's (donor's) sperm, cryopreservation of biomaterials, and the use of ART in HIV-infected patients. It is cryopreservation that arouses scientific interest in the context of the research, with an understanding of the essence and content of which it is necessary to determine the content of this research, because today its legal definition has not been fixed at the legal level. The article is devoted to the analysis of the essence of the concept of "cryopreservation", as well as consideration of the characteristics inherent in them. In the conclusion of this study, the authors formulate their own vision of the essence of this phenomenon.

**ШУУРИ ҲУҚУҚӢ – КАСБИИ КОРМАНДОНИ МАҚОМОТИ
КОРҲОИ ДОХИЛӢ ДАР ШАРОИТИ ВУСЪАТИ ИХТИЛОФОТИ
ҶАҲОНИИ ФАРҲАНГИВУ ТАМАДДУНӢ**

Калидвожаҳо: шуури ҳуқуқӣ, шуури ҳуқуқии касбӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ, амали ҳуқуқӣ, татбиқи ҳуқуқ, ҳалалдоршавии шуури ҳуқуқӣ, қонуният, тартиботи ҳуқуқӣ, ҳуқуқвайронкунӣ, ҷинояткорӣ.

Ключевые слова: правосознание, профессиональное правосознание, правовая культура, правомерное поведение, правоприменение, деформация правосознания, законность, правопорядок, правонарушение, преступность.

Keywords: legal consciousness, professional legal consciousness, legal culture, lawful conduct, enforcement, disorder of legal consciousness, legality, law and order, violation of the law, criminality.

Шуури ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ намуди мустақили шуури ҳуқуқӣ ва унсури марказии фарҳанги ҳуқуқии касбии кормандони номбурда мебошад. Мафҳуми шуури ҳуқуқии касбии кормандони милитсия дар заминаи таҳлили методологии мафҳуми умумии шуури ҳуқуқӣ муайян карда мешавад.

Такмили мунтазами шуури ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ заминаи фаъолияти касбии самаранок, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ мебошад. Зарурати такмили шуури ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ бо омилҳои зерин муайян карда мешавад: 1) пешгирии ҳалалдоршавии шуури ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ, ки дар рафти фаъолияти касбӣ бо таъсири омилҳои субъективӣ (сатҳи пасти донишҳои ҳуқуқии касбӣ, ноустувории арзишҳои ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ, безъгиноӣ ба такмили мунтазами маҳорати касбӣ ва ғайра) ва объективӣ (шароити вазнини қор, сатҳи баланди ҷинояткорӣ, афзоиши таҳдиди терроризм ва дигар) ба миён меояд; 2) пешгирии кирдорҳои интизомӣ, ҷиноят, амалҳои коррупсионӣ дар фаъолияти кормандони мақомоти корҳои дохилӣ; 3) баланд бардоштани сатҳи донишҳои ҳуқуқии касбӣ дар раванди бозомӯзӣ, такмили ихтисос, амалишавии донишҳои касбӣ, дар рафти фаъолияти татбиқи ҳуқуқ ва ғайра; 4) баланд бардоштани сатҳи фарҳанги ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ; 5) таъмини самаранокии фаъолияти касбӣ, натиҷаҳои босамари фаъолияти оперативӣ-чустуҷӯӣ, тафтишотӣ ва дигар;

* Муовини раиси Кумитаи Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба қонунгузорӣ ва ҳуқуқи инсон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент.
Email: rrm_67@mail.ru

б) такмили маҳорати касбӣ, қобилияти роҳбари, истеъдод, ташаббускорӣ, амали фаъоли ҳуқуқӣ; 7) таъмини сифатии таъминоти кадрӣ мақомоти корҳои дохилӣ; 8) таъмини самаранокии мубориза бо ҷинояткорӣ ва намудҳои дигари ҳуқуқвайронкунӣ; 9) таъмини чораҳои пешгиркунии ҷинояткорӣ ва ҳуқуқвайронкунӣ; 10) таъмини робитаи устувор ва тарафайни шуури ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ ва шаклҳои шуури ҷамъиятӣ, баланд бардоштани обрӯву нуфузи мақомот ва кормандони он дар ҷомеа.

Такмили шуури ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ бо мақсади баланд бардоштани сатҳи фарҳанги ҳуқуқии касбии онҳо сурат мегирад. Тавре В.П. Салников қайд мекунад, фарҳанги ҳуқуқии корманди мақомоти корҳои дохилӣ «ҳама гуна амали зиддиҳуқуқӣ, аз он ҷумла ҷиноятро истисно мекунад»¹.

Нақши шуури ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ, аз ҷумла унсурҳои таркибии он, аз қабилӣ эътиқоди ҳуқуқӣ, майл ба амали ҳуқуқӣ, дарки аҳамияти қонун дар таъмини қонуният муҳим мебошад. Ҳама гуна амали ҳуқуқии ба ҷомеа муфид дар заминаи эътиқоди баланди ҳуқуқӣ имконпазир мегардад.

Масъалаҳои умумии ташаккули шуури ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуқуқи инсон, ихтилофот, бархӯрд ва тафовутҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ дар осори олимони ватанӣ ба таври амиқ мавриди пажӯҳиш қарор дода шудааст², аммо шуури ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ то ҳанӯз ба риштаи таҳлили илмӣ бунёдӣ кашида нашуда, пажӯҳишталаб боқӣ мондааст.

Ташаккули шуури ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ дар ду давра сурат мегирад: дар ҷараёни таҳсилоти ҳуқуқии касбӣ ва дар раванди фаъолияти касбӣ. Дар ҳар як давра вазифаҳои муайян ҳал карда мешаванд. Вазифаҳои таҳсилоти ҳуқуқии касбӣ бо дарназардошти ҳадафҳои умумии таҳсилоти касбии ҳуқуқӣ ҳалли худро меёбанд. Дар рафти

¹ Салников В.П. Уважение к праву в деятельности органов внутренних дел. – Л. 1987. – С.67.

²Насриддинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълимӣ). – Душанбе: Мехрона-2017, 2019. – 204 с.; Насриддинзода Э.С. Фарҳанги ҳуқуқӣ. – Душанбе: “Эр-граф”, 2016. – 316 с.; Насурдинов Э.С. Правовая культура: монография [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – М.: Норма, 2014. – 352 с.; Насурдинов Э.С. Правовая культура: теоретико-методологический аспект: монография. – Душанбе: «ЭР-граф», 2013. – 160 с.; Насурдинов Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистане. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 196 с.; Раҳмон Д.С. Ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятёбии тафовутҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ-ҳуқуқӣ: дисс. барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. – Душанбе, 2019. – 479 с.; Раҳмон Д.С. Права человека в условиях глобализации: теоретические и методологические проблемы. – Душанбе: Истиклол 2019,- 2019. – 376 с.; Саъдизода Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: диссер... барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01–Душанбе, 2017. – 241 с. ва диг.

фаъолияти касбӣ бошад, маҷмӯи нави вазифаҳо дар самти таъмини сифатии таъминоти кадрӣ, ҷо ба ҷо гузоштани кадрҳо, истифодаи самараноки захираҳои кадрӣ, таъин ба вазифаҳои роҳбарикунанда дар иртибот бо хусусиятҳои фаъолияти касбӣ ҳал карда мешаванд.

Ҳадафи ниҳоии таълиму тарбияи кадрҳои мақомоти корҳои дохилӣ ин ташаккули эътиқоди ҳуқуқӣ, арзишҳои ҳуқуқӣ, принципҳои дарки воқеияти ҳуқуқӣ мебошад. Ҳамаи намудҳои фаъолияти касбӣ дар мақомоти корҳои дохилӣ дар заминаи эътиқоди ҳуқуқӣ ба роҳ монда мешаванд.

Ба ташаккул ва такмили шуури ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ назарияҳои муайяни ҳуқуқ таъсир мерасонанд. Таҳсилоти ҳуқуқии касбӣ дар заминаи назарияҳои муайян ба роҳ монда мешавад. Назарияҳои ҳуқуқ ба ташаккули шуури ҳуқуқӣ тавассути ақидаҳо, мафҳумҳо, ғояҳои ҳуқуқӣ таъсир мерасонанд.

Аммо назарияҳои ҳуқуқ гуногунанд. Дар давраҳои алоҳидаи инкишофи таърихӣ назарияҳои гуногуни ҳуқуқ истифода мешаванд. Назарияи меъёрӣ ҳуқуқ, ки дар давлати шӯравӣ истифода мешуд, аз назарияҳои имрӯзаи фитрӣ-ҳуқуқӣ, сотсиологӣ, антропологӣ фарқи кулӣ дорад. Шуури ҳуқуқӣ дар заминаи ин ё он назария ташаккул меёбад.

Ба андешаи П. Баранов ва Н. Витрук шуури ҳуқуқӣ дар ҷомеаи сотсиалистӣ «ба манфиатҳои системаи авторитарӣ-бюрократӣ хизмат менамуд, ғояи аввалиндараҷаи давлати ҳуқуқбунёдро инкор мекард»¹. Бар замми ин, шуури ҳуқуқии сотсиалистӣ ба ғояҳои бештар идеологӣ, аз қабилӣ нави олии будани давлати сотсиалистӣ, аз байн рафтани давлат ва ҳуқуқ дар ҷомеаи коммунистӣ, тобора кам шудани сатҳи ҷинояткорӣ, қонунияти сотсиалистӣ ва дигар таъсия менамуд. Ин ғояҳои ҳуқуқии идеологӣ, ки дар ҳуҷҷатҳои ҳизби коммунистӣ расман сабт шуда буданд, дар ташаккули шуури ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ нақши ҳалкунанда доштанд.

Оид ба камбудии назарияи позитивӣ, аз ҷумла назарияи меъёрӣ олимонӣ зиёд ибрози андеша намудаанд. Чунончи, В.В. Лапаева қайд мекунад, назарияи легистӣ ё позитивии ҳуқуқ ба тафовути асосҳои ҳуқуқӣ ва ғайриҳуқуқии давлат мусоидат намекунад².

Дар ҳаёти имрӯза шуури ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ дар заминаи назарияҳои нави ҳуқуқ, аз ҷумла фитрӣ-ҳуқуқӣ, неопозитивӣ, интегративӣ ташаккул меёбад. Назарияҳои ҳуқуқ дар раванди таҳсилоти касбии ҳуқуқӣ бевосита истифода мешаванд. Онҳо мазмун ва мундариҷаи китобҳои дарсии «Назарияи давлат ва ҳуқуқ»-ро ташкил медиҳанд. Илова бар ин, арзишҳои фитрӣ – ҳуқуқӣ, аз ҷумла ҳуқуқҳои фитрии инсон дар Конститутсияи ҚТ, ки соли 1994 қабул шудааст, инчунин дар

¹Баранов П., Витрук Н. Правосознание работников милиции: мифы, деформация, стереотипы // Право и жизнь. -1992. – №1. – С.110.

²Лапаева В.В. Российская юриспруденция в поисках нового типа правопонимания // Наш трудный путь к праву: Материалы философско-правовых чтений памяти академика В.С. Нерсесянца / Сост. В.Г. Графский. – М. - 2006. – С.47.

дигар қонунҳои ҷумҳури зикр карда мешаванд. Ҳамаи ин ба ташаккули шуури ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти қорҳои дохилӣ дар заминаи арзишҳои нави ҳуқуқӣ таъсир мерасонад.

Мутобиқ намулдани таҳсилоти касбии ҳуқуқӣ ба мафҳум, моҳият ва мазмуни назарияҳои муосири ҳуқуқ яке аз роҳҳои муҳимми тақмили шуури ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти қорҳои дохилӣ маҳсуб мешавад. Назарияҳои ҳуқуқ дар шакли мафҳумҳо ва ақидаҳо ба ташаккули тақмили шуури ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти қорҳои дохилӣ таъсири ҳалқунанда мерасонанд. Шуури ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти қорҳои дохилӣ дар ҳаёти имрӯза аз шуури ҳуқуқии кормандони давраи шӯравӣ бо ҳамин ақидаҳо ва мафҳумҳои ҳуқуқӣ фарқ дорад. Арзишҳои нави ҳуқуқӣ, аз ҷумла давлати ҳуқуқбунёд, давлати иҷтимоии ҳуқуқӣ, волоияти ҳуқуқ, арзиши иҷтимоии ҳуқуқҳои инсон, волоияти ҳуқуқҳои фитрии инсон, қонуниятҳои конституционӣ, қонуниятҳои ҳуқуқӣ ва дигар ҷузъи шуури ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти қорҳои дохилӣ мебошад. Табиист, ки ин арзишҳои ҳуқуқӣ дар давлати шӯравӣ пазируфта намешуданд ва аз ин хотир, ҷузъи шуури ҳуқуқии сотсиалистӣ шуда наметавонианд.

Айни замон мебояд таъкид намуд, ки назарияҳои нави ҳуқуқ гуногунанд. Арзишҳои ҳуқуқӣ, ки тавассути назарияҳои нави паҳн карда мешаванд, моҳият ва ҳадафҳои гуногун доранд. Арзишҳои нави ҳуқуқӣ дар ҷараёни мубодилаи фарҳангӣ бо таъсири низомҳои ҳуқуқии хориҷӣ, дар рафти ҳамгироии ҳуқуқӣ ворида Тоҷикистон мешаванд. Як қатор арзишҳои ҳуқуқӣ дар шакли ақида ва ғояҳои ҳуқуқӣ дар муҳити дигари иҷтимоӣ ташаккул ёфта, арзишҳои фарҳангии ҳалқҳои дигарро инъикос мекунанд.

Дар ҷомеаи Ғарб ҳоло бӯҳрони арзишҳои иҷтимоӣ, пеш аз ҳама ахлоқӣ ва маънавӣ мушоҳида мешавад. Арзишҳои ҳуқуқӣ бо ин арзишҳои ахлоқӣ, фарҳангӣ, маънавӣ робита доранд. Дар натиҷа арзишҳои нави ахлоқиву маънавӣ дар соҳаи никоҳ, оиладорӣ, мансубияти ҷинсӣ, мансубияти гендерӣ ташаккул меёбанд. Давлатҳои Ғарб ин арзишҳои нави ахлоқӣ-ҳуқуқиро меқӯшанд дар дигар минтақаҳои ҷаҳон паҳн намоянд. Бо ин мақсад ҷораҳои гуногуни таъсирирасонӣ, фишангҳои молиявӣ, иқтисодӣ, моддӣ аз тарафи ташкилотҳои фаромиллии молиявӣ иқтисодӣ истифода мешаванд.

Барои ҳамин, арзишҳои нави ҳуқуқӣ, ки бо арзишҳои фарҳангӣ робитаи устувор доранд, бо дарназардошти манфиатҳои миллӣ бояд истифода шаванд. Арзишҳои нави ҳуқуқӣ бояд ҷавобгӯии манфиатҳои миллии Тоҷикистон бошанд, ба фарҳанги ҳуқуқии миллии мо мутобиқ бошанд. Дар акси ҳол бӯҳрони арзишҳои фарҳанги ҳуқуқии миллӣ сар мезанад.

Таъсири назарияҳои нави ҳуқуқ, арзишҳои нави ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ, стандартҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ ба фарҳанги миллӣ дар маркази таваҷҷуҳи олимони зиёд қарор дорад¹.

¹Бабаджян К.А. Современная концепция взаимоотношения государства и личности // Правовая политика и правовая жизнь. - 2011. - №4. - С.115; Глухарева Л.И. Права человека в системе теории права и государства: общетеоретические, философско-

Тавре В.С. Нерсесянс қайд мекунад: «Идеологияи ҳуқуқҳои фитрӣ ва ҷудонопазири инсон, озодӣ ва баробарии шаклии субъектон чун принципҳои бунёдии танзими ҳуқуқӣ, эҳтимолияти алоқамандии давлат бо ҳуқуқ, ... то ба имрӯз дар шуури ҳуқуқии оммавӣ ва касбӣ ба таври дахлдор дарк карда намешаванд»¹.

Аксарияти олимони муътақиданд, ки истифодаи беандозаи назарияи ғарбӣ ба устувории тартиботи ҳуқуқӣ мусоидат намекунад, боиси халалдоршавии падидаҳои иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ мегардад².

Як қатор муаллифон камбудии назарияҳои ғарбиро дар ҳимояи ақидаи фардӣ, озодии беинтиҳои фарди ҷудоғона мебинанд³.

Ақидаҳои ғарбӣ, ки манфиатҳои фардро аз давлат боло мегузоранд, мавриди танқид қарор дода мешаванд. Ба ақидаи Г.В. Атаманчук бӯҳрони анъанавӣ, ки ҳоло дар ҷомеаи ҷаҳон мушоҳида мешавад, зарурати пешбарии асосҳои нави фаъолияти ҷамъиятӣ ва иқтисодиро дар иртибот бо манфиатҳои умумидавлатӣ тақозо мекунад⁴. Олимони дигар низ бар ақидаанд, ки имрӯз ҳуқуқҳои инсон ва дигар арзишҳои ҳуқуқиро давлат қафолат дода метавонад⁵. Ба андешаи Б.С. Эбзеев озодии шахс бидуни тартиботи ҳуқуқии устувор имконнопазир аст⁶.

правовые и методологические проблемы: дис. ... д-ра юрид. наук. – М. 2004. – С.278-286; Лукашева Е.А. Человек и государство // Права человека / Отв. ред. Е.А. Лукашева. – С.222-223; Сафаров Б.А. Роль либертарной концепции права в развитии прав человека // Вестник Университета (РТСУ), научный журнал №1 (44) – 2014. – С.37-43; Сафаров Б.А. Формирование идей о правах человека в правовой истории Таджикистана (древний период) // Правовая политика и правовая жизнь. Международный академический и вузовский научный юридический журнал Саратов – Москва.- 2015. – №1 (58). – С.31-36.

¹ Нерсесянц В.С. Постсоциалистическое общество, право и государство в России // Проблемы общей теории права и государства / Под ред. В.С. Нерсесянца. – М. 2001. – С.720; Сафаров Б.А. Становление и развитие идей о правах человека в истории права и государства Таджикистана // Юриспруденция: проблемы теории, практики и преподавания. Сборник статей. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2014. – С.109-120.

² Биктасов О.К., Щербаковский Г.З. Взаимодействие государства и гражданского общества в условиях интеграции в международную правовую систему: некоторые вопросы истории и теории // История государства и права.- 2006. – №6. – С.24-15; Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. – Душанбе: Ирфон. -2007. – Т.2. ч.1-2. – 244 с.; Буриев И.Б. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. – Душанбе. 2000. – Қ.1. – 114 с.; Марченко М.Н. Теория государства и права. – М.- 2004. – С.437; Общая теория права и государства / А.Ф. Вишневский, Н.А. Горбатов, В.А. Кучинский. – М.- 2004. – С.522.

³ Утяшов Э.К. Личность, общество и государство // Проблемы теории государства и права // Под ред. В.М. Сырых. – М.- 2008. – С.134.

⁴ Атаманчук Г.В. Теория государственного управления. – М.- 2004. – С.79.

⁵ Зорькин В.Д. Современное российское правопонимание и его законодательное воплощение // Наш трудный путь к праву: Материалы философско-правовых чтений памяти академика В.С. Нерсесянца. – М.- 2006 – С.13.

⁶ Эбзеев Б.С. Личность и государство в России: взаимная ответственность и конституционные обязанности. – М. - 2007. – С.41.

Таъсири назарияҳои ғарбӣ ба низоми давлативу ҳуқуқии давлатҳои дигар, ба фарҳанги ҳуқуқии миллӣ, ба тафаккур ва ҷаҳонбинии шаҳрвандони Тоҷикистон дар илми ҳуқуқшиносии Тоҷикистон низ таҳқиқ карда мешавад. Чунончи, Р. Ш. Шарофзода (Сотиволдиев Р.Ш.) ва И. Қ. Миралиев зарурати таҳқиқоти ҳаматарфаи назарияҳои ғарбиро бо мақсади мутобиқати онҳо ба шароити Тоҷикистон, ба шуур, психология ва менталитети (хуввияти) аҳолии мамлакат таъкид мекунанд, ба арзишҳои гуногуни ҳуқуқиву иҷтимоӣ, ки бо ин назарияҳо паҳн карда мешаванд, ишора менамоянд, ба ҳимояи манфиатҳои миллӣ тавачҷуҳ зоҳир мекунанд¹.

Ҳамин тариқ, арзишҳои ҳуқуқӣ бо арзишҳои иҷтимоӣ (ахлоқӣ, маънавӣ, сиёсӣ, анъанавӣ, оилавӣ ва дигар) алоқаи устувор дошта, тавассути назарияҳои гуногуни ҳуқуқ паҳн карда мешаванд. Тарғибу ташвиқоти арзишҳои ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ дар доираи сиёсати ҳуқуқии давлатҳо, тавассути ҳуҷҷатҳои гуногуни байналмилалӣ ва минтақавӣ, аз тарафи созмонҳои гуногуни байналмилалӣ ва минтақавӣ, аз он ҷумла ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ сурат мегирад.

Айни замон арзишҳои ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ моҳият, мазмун ва ҳадафҳои гуногун доранд. Онҳо дар муҳити дигари фарҳангӣ-тамаддунӣ ташаккул ёфта, бо манфиатҳои халқҳои дигар, ки ба навъи дигари фарҳанг ва тамаддун шомиланд, метавонанд муҳолифат намоянд. Бесабаб нест, ки ҳоло аксарияти олимони ба ихтилофоти фарҳангӣ-тамаддунӣ дар ҷомеаи ҷаҳонии мутамаддин тавачҷуҳ зоҳир менамоянд.

Арзишҳои ҳуқуқӣ, ки дар доираи ҷаҳонишавии ҳуқуқӣ ва фарҳангӣ паҳн карда мешаванд, ба ташаккули шуури ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ таъсир мерасонанд. Ҷаҳонишавӣ барои паҳншавии арзишҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла арзишҳои фарҳанги ба мо бегона мусоидат менамояд. Барои ҳамин, таҳқиқи дақиқи арзишҳои ҳуқуқӣ ва фарҳангӣ барои ташаккули тақмили шуури ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ аҳамияти аввалиндарача дорад.

Арзишҳои ҳуқуқӣ унсурҳои муҳими шуури ҳуқуқӣ буда, дар ташаккули тақмили он нақши асосӣ доранд. Аз ин хотир, мафҳуми арзишҳои ҳуқуқиро дар робита бо мафҳуми «арзиш» муайян намудан лозим аст.

Дар фалсафа бо истилоҳи «арзиш» мафҳумро ифода мекунанд, ки аҳамияти мусбӣ ё манфии ягон объект, ё ҷанбаи меъёрӣ, арзишии шуури ҷамъиятиро ифода мекунанд. Дар ин замина арзишҳои мутааллиқ ба предмет ва арзишҳои субъективӣ, аз ҷумла нархи арзишии маҳсулот, неъматӣ

¹Сотиволдиев Р.Ш., Миралиев И.К. Международные, региональные и национальные аспекты правовой политики в сфере прав человека: монография. // Под ред. д.ю.н., профессора Р.Ш. Сативалдыева. – Душанбе: Изд-во Таджикского национального университета.- 2017. – 530 с.

ичтимоӣ, мероси фарҳангӣ, меъёрҳо, принципҳои фаъолият ва ғайра, ки заминаи рушди ҷомеа мебошанд, ҷудо карда мешаванд¹.

Тавре мушоҳида мешавад, дар фалсафа тарафи мусбӣ ё манфии объект чун арзиш тавсиф мешавад. Аммо олимони ҳуқуқшинос бар ақидаанд, ки заминаи фаъолияти инсонро арзишҳои мусбӣ ташкил дода, арзишҳои манфиро одатан шахсони ҷинойтпеша интихоб мекунанд².

Ин, ақида қобили дастгирист. Аз нуқтаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ неъматҳои гуногуни моддӣ метавонанд ба сифати арзишҳои мусбӣ ё манфӣ баромад намоянд. Ҷунончи, инқилоб ба назари шахсоне, ки ҳаракати инқилобиро ба сомон мерасонанд, падидаи мусбӣ аст. Аммо ба назари шахсон ё гуруҳҳои одамон, ки муқобили инқилоб мебошанд, ҳаракати инқилобӣ падидаи манфӣ аст. Дар ҳаёти имрӯза дар мамлакатҳои ҷудогонаи ҷаҳон табaddулотӣ давлатӣ дар натиҷаи «инқилобҳои ранга» рӯй медиҳанд. Нафароне, ки субъектони фаъоли ин ҳаракати сиёсӣ мебошанд, онро чун падидаи мусбӣ дарк мекунанд. Аммо нафарони дигар онро маҳкум мекунанд. Ҷомеаи ҷаҳон низ ба чунин ҳаракатҳои сиёсӣ муносибати гуногун дорад. Дар натиҷа ҳамон як падида ё раванди иҷтимоӣ чун падидаи мусбӣ (арзишӣ) манфӣ баҳогузорӣ мешавад.

Аммо унсурҳои таркибии шуурӣ ҳуқуқӣ танҳо арзишҳои мебошанд, ки барои шахс, ҷомеа, давлат муфид мебошанд, тавассути арзишҳои ҳуқуқӣ, ба мисли адолат, озодӣ, баробарӣ ва ғайра инсон талаботашро қонеъ мегардонад, манфиатҳои қонуниашро ҳимоя мекунад. Арзишҳои ҳуқуқӣ, ки ҷанбаи мусбӣ доранд, заминаи фаъолияти инсон мебошанд.

Арзишҳо бо инсон алоқаманд буда, хусусияти субъективӣ доранд. Ин ақидаро олимони ҳуқуқшинос ҷонибдорӣ мекунанд. Ба андешаи олимони арзишҳо бидуни инсон арзиш вучуд надоранд, чун меъёр баромад мекунанд³.

Дар воқеъ, арзишҳои ҳуқуқӣ унсурҳои таркибии шуурӣ ҳуқуқӣ буда, бо инсон робита доранд. Арзишҳои ҳуқуқиро инсон дарк намуда, бо онҳо амали ҳуқуқиро ба роҳ мемонад. Арзишҳои ҳуқуқӣ дар натиҷаи дарку эҳсоси инсон арзиш вучуд доранд.

Айни замон дарки арзишҳои ҳуқуқӣ аз тарафи одамон гуногун дарк карда мешаванд. Ҷунончи, адолат ё озодӣ бо дарназардошти, ҷаҳонбинӣ, тафаккури инсон дарк карда мешаванд. Барои ҳамин, мафҳуми гуногуни ин ё он арзиши ҳуқуқӣ ҷой дорад.

Аксарияти олимони муътақиданд, ки арзишҳои ҳуқуқӣ хусусияти таърихӣ доранд, дар давраҳои гуногуни таърихӣ ташаккул меёбанд, ҷузъи

¹ Алексеев П.В., Панин А.В. Теория познания и диалектика: Учебное пособие для вузов. – М. 1991. – С.135; Коршунов А.М. Диалектика субъекта и объекта в познании. – М. 1982. – С.107-108; Философская энциклопедия. – М. 1970. – Т.5. – С.462.

²Философия уголовного права. – СПб. 2004. – С.16.

³Бабенко А.Н. Правовые ценности и освоение их личностью: дис. ... докт. юрид. наук. – М. 2002. – С.33; Неновски Н. Право и ценности. – М. 1987. – С.25.

фарҳанги ҳуқуқи миллӣ буда, бо дарназардошти он дарк карда мешаванд, моҳияти фарҳанги ҳуқуқи миллиро муайян мекунад¹.

Ин ақидаи олимон, аҳамияти илмӣ ва амалӣ дорад. Арзишҳои ҳуқуқӣ дар шароити муайяни таърихӣ, дар робита бо фарҳанги миллии халқ, дар алоқамандӣ бо мероси фарҳангӣ ташаккул меёбанд. Дар ҳар як давраи таърихӣ маҷмӯи муайяни арзишҳои ҳуқуқӣ ташаккул ёфта, чун унсури мероси таърихӣ баромад мекунад. Дарки арзишҳои ҳуқуқӣ дар ҳар як давраи таърихӣ гуногун аст. Дар асарҳои мутафаккирони форсу тоҷик, аз ҷумла дар «Сиёсатнома»-и Низомулмулк мафҳуми арзишҳои иҷтимоӣ, аз қабилӣ адолат, давлати адолатпеша, шоҳи одил, татбиқи боадолатонаи ҷазо ва дигар бо дарназардошти фарҳанги миллӣ таҳқиқ карда мешавад².

Арзишҳои ҳуқуқӣ ҷузъи фарҳанги ҳуқуқӣ мебошанд. Онҳо унсури миллии фарҳанги ҳуқуқӣ буда, дар заминаи психология ва менталитети ин ё он халқ ташаккул меёбанд ва дарк карда мешаванд. Халқҳои гуногун оид ба ҳамон як арзишҳои ҳуқуқӣ тасаввуроти гуногун доранд. Чунончи, ҳоло ҳамон як арзишҳои иҷтимоӣ (озодии шахс, ҳуқуқҳои инсон ва дигар) дар ҷомеаи Ғарб ва Шарқ гуногун дарку баён карда мешаванд.

Арзишҳои иҷтимоӣ намудҳои гуногун доранд. Арзишҳои ахлоқӣ, динӣ, эстетикӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ ва дигар ҷудо карда мешаванд. Арзишҳои ҳуқуқӣ хусусиятҳои зерин доранд: онҳо намуди арзишҳои иҷтимоӣ буда, бо арзишҳои дигари иҷтимоӣ, алоҳисса, арзишҳои ахлоқӣ робитаи устувор доранд; арзишҳои ҳуқуқӣ ҷузъи шуури ҳуқуқӣ буда, дар заминаи онҳо инсон амали ҳуқуқи ба ҷомеа муфидро ба роҳ меонад, падидаҳои ҳаёти ҳуқуқиро дарк мекунад, ба ин падидаҳо баҳо медиҳад; арзишҳои ҳуқуқӣ унсури таркибии фарҳанги ҳуқуқӣ буда, бо унсурҳои дигари фарҳанги ҳуқуқӣ (мафҳумҳои ҳуқуқӣ, ақидаҳои ҳуқуқӣ, қонуният, тартиботи ҳуқуқӣ ва дигар) алоқаи тарафайн доранд, дар ташаккули ҳамаи унсурҳои фарҳанги ҳуқуқӣ нақши ҳалқунанда мебозанд; арзишҳои ҳуқуқӣ (адолат, озодӣ, баробарӣ, поквичдонӣ, хирадноқӣ ва дигар) дар матни санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла дар Конститутсия ва қонунҳо сабт гардида, заминаи амали ҳуқуқи субъектони ҳуқуқ мегарданд; арзишҳои ҳуқуқӣ дар таносуб бо дигар арзишҳои иҷтимоӣ хусусияти меъёрӣ, умумихатмӣ доранд; арзишҳои ҳуқуқӣ, алоҳисса, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон маҳаки сифати ҳуқуқӣ ва адолатнокии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мебошанд.

Намудҳои арзишҳои ҳуқуқӣ дар робита бо навъҳои тамаддун, низомҳои ҳуқуқӣ (романӣ-олмонӣ, англосаксонӣ, мусулмонӣ, африқоӣ ва дигар) муайян карда мешаванд. Дар низомҳои ҳуқуқӣ арзишҳои ҳуқуқи муа-

¹Бакланов Е.В. Истоки признания права на достойную жизнь в контексте различных правовых культур // История государства и права. 2006. – №12. – С.14; Маркова И. Социальные репрезентации демократии в обыденном и рефлексивном мышлении // Психологический журнал. 1996. – №5. – Т.17. – С.56; Нравственные основы теории государства и права (Межд. науч. конф.) // Государство и право. 2005. – №9. – С.97.

²Сативалдыев Р.Ш. Политическая и правовая мысль раннесредневекового мусульманского Востока. Монография. – Душанбе. 1999. – 354 с.

йян амал мекунанд. Ба ақидаи олимон дар низомҳои ҳуқуқии ғарбӣ (романӣ-олмонӣ, англосаксонӣ) нуфузи арзишҳои ҳуқуқӣ нисбат ба арзишҳои ахлоқӣ, динӣ ва дигари иҷтимоӣ пазируфта шуда, дар байни арзишҳои ҳуқуқӣ афзалият ба арзишҳои ҳуқуқии хусусӣ, аз ҷумла ҳуқуқи субъективӣ, мухторият, фардият, шартнома дода мешавад¹.

Эътирофи ҳуқуқи умумӣ ва ҳуқуқи хусусӣ боиси таснифи арзишҳои ҳуқуқии умумӣ ва хусусӣ мегардад. Арзишҳои ҳуқуқии умумӣ ё умумидавлатӣ дар соҳаҳои ҳуқуқи омма (конститутсионӣ, маъмурӣ, молиявӣ ва дигар) истифода шуда, бо манфиатҳои давлатӣ робита доранд. Давлат, сиёсати ҳуқуқии давлат, ҳадафҳои стратегии давлат ва ғайра арзишҳои умумидавлатӣ мебошанд. Арзишҳои ҳуқуқии хусусиро субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии хусусӣ чун маҳаки фаъолияти хеш истифода мекунанд. Озодии шартнома, фаъолияти озоди иқтисодӣ, мухторият дар муносибатҳои ҳуқуқии граждани ва дигар арзишҳои ҳуқуқии хусусӣ буда, бо манфиатҳои хусусии субъектҳои робита доранд.

Дар илм арзишҳои универсалӣ ё умумиинсонӣ, субъективӣ ё шахсӣ, гуруҳӣ ҷудо карда мешаванд. Ба андешаи олимони арзишҳои умумиинсонӣ, аз қабилҳои инсон, ҳуқуқҳои инсон, озодии инсон, ҳаёти инсон, саломатии инсон ва ғайра сарфи назар аз навъи тамаддуну фарҳанг, ин ё он низомҳои ҳуқуқӣ арзи вучуд доранд².

Арзишҳои умумиинсонӣ бо шахсият, ҳаёту саломатии инсон, талаботи фитрӣ-ҳуқуқӣ, ҳастии инсон алоқамандӣ доранд. Онҳо шароити аввалиндараҷаи ҳаёту фаъолияти инсонро муайян мекунанд. Ин арзишҳо қадру қимат, шаъну эътибори инсонро таъмин мекунанд. Онҳо бо ҳуқуқҳои фитрӣ, яъне тавлидӣ ва ҷудонопазири инсон ба ҳаёт, саломатӣ, оиладорӣ ва ғайра робита доранд. Барои ҳамин, дар м.5 Конститутсияи ҚТ инсон ва ҳуқуқи озодиҳояш арзиши олӣ эълон карда мешаванд. Чунин меъёр дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, дар конститутсияҳои давлатҳои демократӣ сабт карда мешавад.

Арзишҳои ҳуқуқии гуруҳӣ дар дохили гуруҳҳои иҷтимоии одамон, ки дар заминаи фаъолияти муайяни касбӣ муттаҳид мешаванд, истифода мешаванд. Онҳо, масалан, дар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар робита бо хусусиятҳои шуури ҳуқуқии касбӣ ташаккул меёбанд. Арзишҳои ҳуқуқии умуми-

¹Овчинников А.И. Правовое мышление в герменевтической парадигме: монография. – Ростов н/Д.- 2002. – С.48; Самигуллин В.К. Закат права или переоценка ценностей // Право и политика.- 2005 – №12. – С.143.

²Выжлецов Г.П. Аксиология: становление и основные этапы развития // Социально-политический журнал. 1996. – №1. – С.98; Права человека в России: декларации, нормы и жизнь: Материалы Международной конференции, посвященной 50-летию Всеобщей декларации прав человека // Государство и право.- 2000. – №3. – С.37; Мартышин О.В. Проблема ценностей в теории государства и права // Государством право.- 2004. – №10. – С.14; Тахиров Ф.Т., Халиков А.Г. Декларация Великого Кира как исторический источник о правах и свободах человека // Тахиров Ф.Т. Актуальные проблемы истории и теории государства и права в условиях государственной независимости Республики Таджикистан. – Душанбе: Дониш.- 2009. – С.235-247.

инсонӣ ва махсуси гуруҳӣ ё корпоративӣ чузъи шуури ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ мебошанд.

Дар фаъолияти касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ маҷмӯи муайяни арзишҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла адолат, поквичдонӣ, масъулиятшиносӣ, касбият, маҳорати касбӣ, воқеъбинӣ, хирадноқӣ, ватандӯстӣ, худшиносии миллӣ, зиракии сиёсӣ, тобеъ намудани манфиатҳои шахсӣ ба манфиатҳои давлатӣ, эҳтироми одамон, эҳтироми ҳуқуқҳои инсон, ҷонфидоӣ ва дигар ташаккул меёбанд. Ин арзишҳои ҳуқуқӣ сатҳи баланди фаъолияти касбӣ, маҳорати касбии кормандони мақомоти корҳои дохилиро таъмин мекунанд.

Арзишҳои ҳуқуқӣ дар фаъолияти мақомоти корҳои дохилӣ бо арзишҳои ахлоқӣ робитаи устувор доранд. Робитаи арзишҳои ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ дар асарҳои аксарияти олимони таҳқиқ карда мешавад¹. Дар фаъолияти касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ ахлоқи касбӣ, одоби касбӣ ташаккул меёбад. Кормандони мақомоти корҳои дохилӣ бо аҳолии бевосита кор мекунанд, робитаи ҳамарӯза, мунтазам дорад. Барои ҳамин, одоби муошират бо шахрвандон аҳамияти муҳим дорад. Ҳар як кормандони мақомоти корҳои дохилӣ барои дигарон бояд намуна бошад. Аҳолии на танҳо ба маҳорати касбӣ, балки одоби кормандони ин мақомот эътибор медиҳад.

Нақши меъёрҳо ва арзишҳои ахлоқӣ дар фаъолияти касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ бо истифодаи бевоситаи муносибатҳои гуногуни ҷамъиятӣ бо иштироки ин кормандон собит мегардад. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҳамаи муносибатҳои ҷамъиятиро танзим карда наметавонанд. Доираи муносибатҳои ҷамъиятӣ байни кормандони мақомоти корҳои дохилӣ ва аҳолии бо меъёрҳо ва арзишҳои ахлоқӣ танзим карда мешаванд. Дар ин муносибатҳои одоби касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ бештар зоҳир мешавад.

Таносуби арзишҳои ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ дар фаъолияти касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ дар илми деонтологияи касбии милитсия омӯхта мешавад. Тавре яке аз намояндагони илми мазкур В.М. Кукушкин қайд мекунанд, деонтологияи принципҳои касбӣ, ахлоқӣ, ҳуқуқӣ, ташкилии фаъолияти касбӣ ва ахлоқии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ инчунин кодексҳои одоби кормандони мазкурро меомӯзад².

Меъёрҳо ва арзишҳои ахлоқӣ дар Кодекси одоби хизмати давлатии ҚТ ифодаи худро ёфтаанд.

Одоби фаъолияти касбӣ дар ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ, аз ҷумла дар Кодекси рафтори шахсони мансабдор оид ба таъмини тартиботи ҳуқуқӣ, ки бо Қатъномаи Маҷмаи Умумии СММ 34/169 аз 17 декабри соли 1979 тасдиқ шудааст, ифода ёфтааст. Тибқи Кодекси мазкур шахсони мансабдор дар

¹ Колодкин Л.М. Свод норм этики правоохранительной деятельности // Мораль и догма, юриста: профессиональная юридическая этика: Сборник научных трудов. – М. 2008. – С. 248-249; Кукушкин В.М. Полицейская деонтология. – М. 1994; Строгович М.С. Избранные труды: В 3т. – Т.2. Гарантии прав личности в уголовном судопроизводстве. – М. 1992.

²Кукушкин В.М. Асари ишорашуда. – С.14.

соҳаи таъмини тартиботи ҳуқуқӣ вазифадоранд ҳуқуқҳои инсонро сарфи назар аз тафовути одамон эҳтирому риоя намоянд, нисбат ба одамон қувваи ҷисмонӣ истифода набаранд, қувваро дар ҳолатҳои истисноӣ татбиқ намоянд. Талаботи касбӣ ва ахлоқӣ ба кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, аз он ҷумла кормандони мақомоти қорҳои дохилӣ дар «Қоидаҳои минималии стандартӣ робита бо шахсони дастгиршуда», ки дар Конгресси якуми СММ оид ба пешгирии ҷиноят ва робита бо ҳуқуқвайронкорон соли 1955 қабул шудааст, дар «Стандартҳои мустақилияти касби ҳуқуқшинос»-и Ассотсиатсияи байналмилалӣ ҳуқуқшиносон (соли 1990) пешбинӣ мешаванд.

Шаҳрванде, ки бори аввал ба мансаби маъмурии хизмати давлатӣ қабул мешавад, дар ҳузури кормандони мақомоти давлатӣ бо-тантана ва ҳисси масъулияти баланди ватандӯстӣ савганд ёд менамояд. Хизматчиӣ давлатӣ савганд ёд мекунад, ки дар фаъолияти худ принсипҳои қонуният, адолат, бегаразӣ ва ростқавлиро ба роҳбарӣ гирифта, тибқи талаботи Кодекси одоби хизматчиӣ давлатӣ поквичдонона ва ба дараҷаи баланди касбӣ хизмат намуда, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро эътироф ва эҳтиром намуда, афзалияти манфиатҳои давлат ва ҷомеаро вазифаи асосии худ ҳисоб мекунад.

Тибқи м. 19 Қонуни ҚТ «Дар бораи милитсия», аз 17 майи соли 2004, №41, ҳангоми қабул шудан ба хизмат корманди милитсия савганд ёд мекунад, ки матни онро Президенти ҚТ тасдиқ намудааст.

Арзишҳои ахлоқӣ дар савганди корманди мақомоти қорҳои дохилӣ зикр мешаванд. Дар он талаботи ахлоқӣ, аз ҷумла поквичдонӣ, садоқат ба Ватан, меҳнати софдилона, ҷонфидоӣ, риояи ҳуқуқҳои инсон баён карда мешаванд. Савганди корманди мақомоти қорҳои дохилӣ барои тарбияи ҳуқуқӣ ва ахлоқии кормандони мазкур, риояи ҳатмии талаботи ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ дар фаъолияти касбӣ аҳамияти аввалиндараҷа доранд.

Одоби касбии кормандони мақомоти қорҳои дохилӣ дар давлатҳои хориҷӣ дар Кодекси одоби кормандони мақомоти қорҳои дохилӣ зикр карда мешавад. Дар ФР «Оинномаи Политсиявӣ» соли 1782 аз тарафи Екатерина имзо шуда буд. Соли 1993 Кодекси шаъни ҳайати қаторӣ ва роҳбарикунандаи мақомоти қорҳои дохилӣ қабул мешавад. Кодекси одоби касбии корманди мақомоти қорҳои дохилӣ бо Фармони Вазири қорҳои дохилии ФР соли 2008 тасдиқ шудааст.

Одоби муошират бо шаҳрвандон, фарҳанги муошират, услуби либос, услуби афтор ҷузъи одоби касбии кормандони мақомоти қорҳои дохилӣ мебошад. Муносибати дағалона бо шаҳрвандон, риояи накардани фарҳанги муошират, услуби либоси низомӣ, рафтори нописандона дар ҷойҳои ҷамъиятӣ боиси низоъ бо шаҳрвандон, паст гардидани обрӯву эътибори мақомоти қорҳои дохилӣ мегардад. Барои ҳамин, арзишҳо ва талаботи ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ бо ҳамдигар робита дошта, меъёрҳо ва арзишҳои одоби касбӣ дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла қонунҳои ҚТ «Дар бораи хизмати давлатӣ», «Дар бораи милитсия» ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ зикр карда мешаванд. Дар ин ҳолат талаботи ахлоқӣ эътибори ҳуқуқӣ пайдо мекунад.

Тибқи Қонуни ҚТ «Дар бораи милитсия» эҳтиром ва риояи ҳуқуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд, адолати иҷтимоӣ ва инсондӯстӣ, алоқамандӣ бо аҳоли ва ба назар гирифтани афкори ҷамъиятӣ дар мубориза бар зидди ҷинояткорӣ принципҳои фаъолияти мақомоти корҳои дохилӣ мебошад.

Тибқи м.19 Қонуни мазкур ба хизмати милитсия танҳо шаҳрвандони ҚТ, ки синнашон аз 20 кам ва аз 35 зиёд намебошад, сарфи назар аз ҷои истиқомат, ҷинс, миллат, нажод, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, ки аз рӯи сифатҳои шахсӣ, ахлоқӣ, кордонӣ, таҳсилот, донишҷӯи забони давлатӣ, тайёрии ҷисмонӣ ва вазъи саломатӣ аз ӯҳдаи иҷрои вазифаҳои ба зиммаи милитсия вогузоршуда мебароянд, баъди адои хизмати ҳарбӣ аз рӯи даъват (ба истиснои курсантҳои муассисаҳои таълимии миёна ва олии Вазорати корҳои дохилӣ) дар асоси ихтиёри қабул карда мешаванд. Тавре мушоҳида мешавад, ба хизмати милитсия шаҳрвандоне, ки сифатҳои шахсӣ ва ахлоқӣ доранд, қабул карда мешаванд.

Дар натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашуда ҳулосаҳои зерин, доир ба масъалаи такмили шуури ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ дар шароити вусъати ихтилофоти ҷаҳонии фарҳангиву тамаддунӣ пешниҳод карда мешаванд:

1. Арзишҳои ҳуқуқӣ – неъматҳои иҷтимоӣ ва паҳлуҳои мусбӣи падидаҳои ҳаёти давлативу ҳуқуқӣ мебошанд, ки ҷузъи таркибии шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ буда, ба ҳайси муқаррароти иҷтимоиву меъёрӣ ва умумихатмӣ заминаи дарку эҳсоси воқеияти ҳуқуқӣ ва амали ҳуқуқиро ташкил медиҳанд. Аз ин нуқтаи назар, ду гуруҳи арзишҳои ҳуқуқӣ ҷудо карда мешаванд: а) неъматҳои иҷтимоӣ (қадрӣ инсон, шаъну шарафаи инсон, ҳаёт ва саломатии инсон ва ғайра) ва б) паҳлуи мусбӣи падидаҳои ҳаёти давлативу ҳуқуқӣ (давлат, давлати ҳуқуқбунёд, давлати иҷтимоӣ, таҷзияи ҳокимият, қонун, волоияти қонун, тартиботи ҳуқуқӣ, тартиботи ҷамъиятӣ ва дигар). Онҳо бо ҳамдигар робитаи устувор ва мутақобила доранд.

2. Арзишҳои ҳуқуқӣ намуди арзишҳои иҷтимоӣ буда, бо арзишҳои ахлоқӣ, маънавӣ, сиёсӣ, оилавӣ, анъанавӣ, тамаддунӣ, эстетикӣ ва дигар алоқаи тарафайн доранд. Арзишҳои ҳуқуқӣ дар шуури ҳуқуқӣ бо дарназардошти арзишҳои ахлоқӣ, фарҳангӣ ва дигари иҷтимоӣ ташаккул меёбанд.

3. Арзишҳои ҳуқуқӣ яқҷоя бо арзишҳои дигари иҷтимоӣ ҷузъи тамаддун ва фарҳанги милли буда, дар шароити муайяни фарҳангиву тамаддунӣ ташаккул меёбанд, ба мерос мегузаранд, чун унсуре мероси таърихӣ риоя карда мешаванд. Арзишҳои иҷтимоӣ, аз он ҷумла ҳуқуқӣ дар сарзамини аҷдодии тоҷикон дар шароити муайяни таърихӣ ташаккул ёфта, хусусиятҳои психология, менталитет, анъанаҳои миллии тоҷиконро инъикос мекунанд.

4. Ихтилофоти фарҳангӣ-тамаддунӣ, ки дар ҳаёти имрӯза бештар мушоҳида мешавад, ба дарку эҳсоси арзишҳои иҷтимоӣ, аз он ҷумла

хукуқӣ таъсир мерасонанд. Ба моҳияти арзишҳои иҷтимоӣ ҳоло раванди ҷаҳонишавӣ, ҳадафмандона паҳн намудани арзишҳои иҷтимоии ғарбӣ дар минтақаҳои дигари ҷаҳон, ихтилофоти байни тамаддунҳо ва фарҳангҳо таъсир мерасонад. Арзишҳои иҷтимоӣ дар ҷараёни муқовимати халқҳо ба арзишҳои ҳамагонӣ, ки муҳолифи манфиатҳои миллӣ мебошанд, истифода мешаванд. Дар шароити вусъати, ҷаҳонишавӣ ҳимояи мероси фарҳанги миллӣ, анъанаҳои миллӣ, арзишҳои иҷтимоии миллӣ вазифаи аввалиндараҷа мебошад.

5. Арзишҳои ҳукуқӣ бо роҳҳои гуногун, аз ҷумла тавассути назарияҳои нави ҳукуқ, ақидаҳо ва мафҳумҳои ҳукуқӣ, тарғиботи ҳукуқӣ, технологияҳои иттилоотӣ паҳн карда мешаванд. Аз ин хотир, таҳқиқоти амиқ ва воқеъбинонаи назарияҳои ҳукуқ, мафҳумҳо ва ақидаҳои нави ҳукуқӣ тақозои замон аст.

6. Дарк ва риояи арзишҳои ҳукуқӣ аз сифатҳои шахсӣ, ахлоқӣ, ҷаҳонбинӣ ва тафаккури инсон вобастагӣ дорад. Арзишҳои ҳукуқӣ хусусияти субъективӣ доранд, дар шуури инсон вобаста ба сифатҳо шахсӣ ташаккул меёбанд, дарк карда мешаванд. Барои ҳамин, одамон намудҳои гуногуни амали ҳуқуқиро дар сатҳи фаъол ё ғайрифавол ба сомон мерасонанд.

7. Дар ҷараёни фаъолияти касбӣ арзишҳои ҳуқуқии касбӣ ташаккул меёбанд. Ба ташаккули онҳо ин ё он намуди фаъолияти касбӣ, салоҳияти касбӣ, хизмати давлатӣ, маъмурӣ, ҳарбӣ ва дигар, манфиатҳои корпоративӣ, шароити кор мусоидат менамояд. Арзишҳои ҳуқуқӣ, ки дар фаъолияти касбии кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ташаккул меёбанд, хусусиятҳои умумии касбӣ дошта, айни замон дар иртибот бо ин ё он намуди фаъолияти ҳифзи ҳуқуқӣ хусусиятҳои махсус пайдо мекунаанд.

8. Дар фаъолияти касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ маҷмӯи арзишҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла адолат, поквичдонӣ, масъулиятшиносӣ, касбият, маҳорати касбӣ, воқеъбинӣ, хирадноқӣ, ватандӯстӣ, худшиносии миллӣ, зиракии сиёсӣ, тобеъ намудани манфиатҳои шахсӣ ба манфиатҳои давлатӣ, эҳтироми одамон, эҳтироми ҳуқуқҳои инсон, часурӣ, садоқат ба Ватан, ҷонфидой ва дигар ташаккул меёбанд. Ин арзишҳои ҳуқуқӣ хусусияти касбӣ дошта, дар ташаккулу такмили шуури ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ нақши ҳалкунанда мебозанд. Арзишҳои ҳуқуқии касбӣ сатҳи баланди фаъолияти касбӣ, маҳорати касбии кормандони мақомоти корҳои дохилиро таъмин мекунаанд.

9. Арзишҳои ҳуқуқии касбӣ бо арзишҳои ахлоқӣ робитаи устувор доранд. Арзишҳои ахлоқӣ ҷузъи фарҳанги миллӣ буда, анъанаҳои миллиро инъикос мекунаанд. Арзишҳои ахлоқӣ дар ҷараён инкишофи таърихӣ, дар муҳити тамаддун ва фарҳанги тоҷикон, дар робита бо анъанаҳои миллии тоҷикон ташаккул ёфта, ҳоло дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ифода карда мешаванд. Ин арзишҳои ҳуқуқӣ эътибори ҳуқуқӣ дошта, ҳатман риоя карда мешаванд.

10. Арзишҳои ҳуқуқӣ чузъи фарҳанги ҳуқуқӣ мебошанд. Онҳо бо хамаи унсурҳои фарҳанги ҳуқуқӣ (ҳуқуқэҷодкунӣ, қонунгузорӣ, татбиқи ҳуқуқ, тафсири ҳуқуқ, қонуният, тартиботи ҳуқуқӣ ва дигар) робитаи устувор доранд. Арзишҳои ҳуқуқӣ барои ташаккули фарҳанги ҳуқуқии касбии қормандони мақомоти қорҳои дохилӣ мусоидат менамоянд.

Адабиёт:

1. Алексеев П.В., Панин А.В. Теория познания и диалектика: Учебное пособие для вузов. – М., 1991.
2. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления. – М., 2004.
3. Бабаджанян К.А. Современная концепция взаимоотношения государства и личности // Правовая политика и правовая жизнь. 2011. – №4. – С. 107-115.
4. Бабенко А.Н. Правовые ценности и освоение их личностью: дис. ... докт. юрид. наук. – М., 2002.
5. Бакланов Е.В. Истоки признания права на достойную жизнь в контексте различных правовых культур // История государства и права. 2006. – №12. – С.9 -14.
6. Баранов П., Витрук Н. Правосознание работников милиции: мифы, деформация, стереотипы // Право и жизнь, 1992. – №1. – С.98-110.
7. Биктасов О.К., Щербаковский Г.З. Взаимодействие государства и гражданского общества в условиях интеграции в международную правовую систему: некоторые вопросы истории и теории // История государства и права. - 2006. – №6. – С.24-15.
8. Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. – Душанбе: Ирфон.- 2007. – Т.2. ч.1-2. – 244 с.
9. Выжлецов Г.П. Аксиология: становление и основные этапы развития // Социально-политический журнал.- 1996. – №1. – С.87- 98.
10. Глухарева Л.И. Права человека в системе теории права и государства: общетеоретические, философско-правовые и методологические проблемы: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2004. – С.278-286.
11. Зорькин В.Д. Современное российское правопонимание и его законодательное воплощение // Наш трудный путь к праву: Материалы философско-правовых чтений памяти академика В.С. Нерсисянца. – М, 2006 – С.13.
12. Колодкин Л.М. Свод норм этики правоохранительной деятельности // Мораль и догма, юриста: профессиональная юридическая этика: Сборник научных трудов. – М., 2008. – С. 248-249.
13. Коршунов А.М. Диалектика субъекта и объекта в познании. – М., 1982.
14. Кукушин В.М. Полицейская деонтология. – М., 1994.
15. Лапаева В.В. Российская юриспруденция в поисках нового типа правопонимания // Наш трудный путь к праву: Материалы философ-

ско-правовых чтений памяти академика В.С. Нерсисянца / Сост. В.Г. Графский. – М., 2006. – С.34 -47.

16. Маркова И. Социальные репрезентации демократии в обыденном и рефлексивном мышлении // Психологический журнал.- 1996. – №5. – Т.17. – С.43 -56.

17. Насриддинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълимӣ). – Душанбе: “Меҳрона-2017”, 2019. – 204 с.

18. Насриддинзода Э.С. Фарҳанги ҳуқуқӣ. – Душанбе: “Эр-граф”, 2016.- 316 с.

19. Насурдинов Э.С. Правовая культура: монография [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – М.: Норма, 2014. – 352 с.

20. Насурдинов Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистане. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 196 с.

21. Неновски Н. Право и ценности. – М., 1987.

22. Нерсисянц В.С. Постсоциалистическое общество, право и государство в России // Проблемы общей теории права и государства // Под ред. В.С. Нерсисянца. – М., 2001.

23. Раҳмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография. – Душанбе., 2018. – 176 с.

24. Раҳмон Д.С. Ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятёбии тафовутҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ-ҳуқуқӣ: дисс. барои дараҷаи илмии доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. – Душанбе., 2019. – 479 с.

25. Сальников В.П. Уважение к праву в деятельности органов внутренних дел. – Л, 1987.

26. Сативалдыев Р.Ш. Политическая и правовая мысль раннесредневекового мусульманского Востока. Монография. – Душанбе., 1999. – 354 с.

27. Сафаров Б.А Становление и развитие идей о правах человека в истории права и государства Таджикистана // Юриспруденция: проблемы теории, практики и преподавания. Сборник статей. - Волгоград: Изд.-во ВолГУ. - 2014. – С.109-120.

28. Строгович М.С. Избранные труды: В 3т. – Т.2. Гарантии прав личности в уголовном судопроизводстве. – М., 1992.

29. Тахиров Ф.Т., Халиков А.Г. Декларация Великого Кира как исторический источник о правах и свободах человека // Тахиров Ф.Т. Актуальные проблемы истории и теории государства и права в условиях государственной независимости Республики Таджикистан. – Душанбе: Дониш. 2009. – С.235-247.

30. Эбзеев Б.С. Личность и государство в России: взаимная ответственность и конституционные обязанности. – М., 2007.

Раҷабзода Р.М.

Фишурда

Шуури ҳуқуқӣ – касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ дар шароити вусъати ихтилофоти ҷаҳонии фарҳангиву тамаддунӣ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои мафҳум ва зарурати тақмили шуури ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ дар шароити вусъати ихтилофоти ҷаҳонии фарҳангиву тамаддунӣ бо назардошти баланд бардоштани сатҳи фарҳанги ҳуқуқии касбии онҳо таҳқиқ карда мешаванд.

Инчунин дар мақола қайд мегардад, ки ба ташаккул ва тақмили шуури ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ назарияҳои муайяни ҳуқуқ таъсир мерасонанд ва ин раванд тавассути ақидаҳо, мафҳумҳо, ғояҳои ҳуқуқӣ сурат мегирад.

Раджабзода Р.М.

Аннотация

Профессиональное правосознание сотрудников органов внутренних дел в условиях нарастания мировых культурных и цивилизационных противоречий

В данной статье исследуются вопросы понятия и необходимости совершенствования профессионального правосознания сотрудников органов внутренних дел в условиях нарастания мировых культурных и цивилизационных противоречий.

Также в статье отмечается, что определенные теории права влияют на формирование и совершенствование профессионального правосознания сотрудников органов внутренних дел и этот процесс протекает посредством мнений, понятий и правовых идей.

Rajabzoda R.M.

The summary

Professional legal consciousness in the context of growth of world cultural and civilized contradictions

The article examines issues of concept and need to improve professional legal consciousness of internal affairs bodies' employees in the context of growth of world cultural and civilized contradictions.

Also, it is noted that certain theories of law have an effect on formation and improvement of professional legal consciousness of the internal affairs bodies employees and this process proceeds through opinions, concepts and legal ideas.

**ПОЛИТИКО – ПРАВОВОЙ ВЗГЛЯД НИККОЛО
МАКИАВЕЛЛИ
ПО ОТНОШЕНИЮ К СВЕТСКОЙ ПОЛИТИКЕ
ГОСУДАРСТВА**

Калидвожаҳо: дин, институтҳои динӣ, дунявӣ, ҳокимият, давлат, ахлоқ, этика, серков, яғонагии давлатӣ, меъёрҳои ахлоқию этикӣ, манфиатҳои сиёсӣ, ҳисси руҳӣ, таҳкими ҳокимият, ахлоқи одамон, паҳншавии ақидаҳои динӣ, эътибор

Ключевые слова: религия, религиозные институты, светский, власть, государство, мораль, этика, церковь, государственное единство, морально – этические нормы, политические интересы, духовные чувства, укрепления власти, нрав людей, популяризация религиозный идей, репутация

Keywords: religion, religious institutions, secular, power, state, morality, ethics, church, state unity, moral and ethical norms, political interests, spiritual feelings, strengthening of power, people's disposition, popularization of religious ideas, reputation

В современном мире одним из ведущих принципов политической идентичности во многих случаях является религиозный фактор¹. Однако этот фактор приводит к усилению популизма среди государственных и мировых элит, что часто отрицательно влияет на государственность и международную безопасность. Исходя из вышесказанного, приобретает особую актуальность учение итальянского философа Никколло Макиавелли о государстве, в котором немалую роль уделяется взаимодействию религии на государственное управление. Известно, что средние века характеризуются ведущей ролью церкви и других религиозных институтов на государственное управление. Традиционно, учение Н. Макиавелли воспринимается критически, однако его идеи о силе и влиянии религии достойны глубокого анализа, так как в его трудах можно проследить новый веток светской мысли. В трактатах «Государь» и «Рассуждения о первой декаде Тита Ливия» Н. Макиавелли объяснял природу политики, в которой центральную роль играет человек, а не бог, что ударило по авторитету и легитимности власти католической церкви. В результате за антиклерикальные взгляды в 1546 году в

*Младший научный сотрудник отдела теоретических проблем современного государства и права Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана. Моб. тел: +992 917 05 34 54. Email: a.k_94-94@mail.ru

¹ Фукуяма Ф. Идентичность: Стремление к признанию и политика неприятия.- М.: «Альпина Паблицер», 2019. - С. 123.

Тридентском соборе католическая церковь постановила, что трактат Н. Макиавелли «Государь» написана рукой Сатаны, а в 1559 году ее включили в «Индекс запрещенных книг». Запрет католической церковью продолжился вплоть до 1929 года. Безусловно, запрет на труд столь известной личности не мог не привлечь к трактату «Государь» внимание других известных ученых, в чьих трудах можно проследить идеи Н. Макиавелли, но за данную популярность Макиавелли расплатился репутацией.

Стоит отметить, что в 1512 г. власть во Флоренции перешла в руки Медичи, в результате чего начались репрессии по отношению к магистратам Республики, под которую попал и Н. Макиавелли, и в результате был лишен своей должности и поселился в провинции где начал писать свои труды, в которых пытался найти идеальный путь государственной деятельности для достижения государственного единства Италии. Труды Н. Макиавелли значительно отличались от остальных трудов его эпохи. В частности, свободой от теологии, где он призывал анализировать исторический опыт в принятии государственных решений и перенять опыт прошлого. Макиавелли писал: «Чтобы знать, что должно случиться, достаточно проследить, что было: Это происходит от того, что все человеческие дела делаются людьми, которые имели и всегда будут иметь одни и те же страсти и поэтому они неизбежно должны давать одинаковые результаты»¹ в данном изречении Макиавелли прямо даёт понять, что человеческие потребности берут верх над морально-этическими и религиозными воззрениями.

Н. Макиавелли видел на практике, что даже католическая церковь ради достижения политических интересов не соблюдает христианскую мораль, и как патриот Флоренции осознавал, что раздробленность Италии удерживает католическая церковь, но при этом проповедовала смирение, послушание и призрение к благам мирским. В то же время, что не парадоксально, церковь «купалась» в роскоши и вела политические интриги с целью удержания контроля над государствами, от чего чаще страдало простое население, в результате чего это привело к моральному упадку церкви перед «простолюдниками». Видя всё это, Н. Макиавелли в «Рассуждениях о первой декаде Тита Ливия» предсказал, что католицизм: «близок к своей гибели, либо к мучительным испытаниям».²

Н. Макиавелли признавал религию в качестве одного из политических форм общественного влияния государства. С помощью религии можно воздействовать на умы подвластных, поэтому государь должен использовать её правильно.³ Н. Макиавелли внес большой вклад в развитие науки управления в отличии от теологии, поставив авангардом политических решений человека, исключив из неё бога и мораль, а также рассуждал о делах госу-

¹ Макиавелли Н. Избранные сочинения.- М.: «Художественная литература», 1982.- С. 352.

² Там же. – С. 409.

³ Фролова Е.А. История политических и правовых учений.- М.: «Прспект», 2017.- С. – 96.

дарственных не с точки зрения религии, а по отношению к достижению национальных интересов.

Даже в «Государе», рассуждая «О новых государствах, приобретаемых собственным оружием или доблестью» Н. Макиавелли намекает на то, что церковная власть удерживается не только с помощью интриг, но и силы: «Вот почему все вооруженные пророки побеждали, а все безоружные гибли, ибо в добавление к сказанному, следует иметь в виду, что нрав людей постоянен, и если обратить их в свою веру легко, то удержать в ней трудно. Поэтому нужно быть готовым силой заставить верить тех, кто потерял веру»¹. Также в главе XI «Государя» на прямую рассматриваются церковные государства, в которой утверждается, что сила и слава достались благодаря религиозной опоре, в силу чего государи, опирающиеся на духовные чувства, могут пребывать в благополучии². Имея огромный опыт в делах государственных, Макиавелли понимал, что религия необходима для государства для укрепления власти.

В целом трактаты «Государь» и «Рассуждения о первой декаде Тита Ливия», как принято это считать, не являются политическим учебником для тиранов. Так, например, «Государь» был написан и посвящен Лоренцо Деи Медичи, который следует изучать в контексте политической ситуации Флоренции в средние века. В заключении, Н. Макиавелли призывает Лоренцо Деи Медичи объединить итальянские земли в одно государство, освободив от иностранного военного присутствия и церковных интриг, которые раздробили страну. Для этого в трактате «Государь» предлагались необходимые меры в правлении, сопоставив политику выше морально-этических воззрений, которые предлагала католическая церковь.

Н. Макиавелли удалось показать, что государственное управление не может быть эффективным, если поднести к нему нормы религиозной нравственности, поэтому следует приложить начало абсолютного права, так как высшей целью государства является «общее благо» (т.е. национальный интерес), целью которого является нравственное начало, которое не всегда можно достигнуть морально-этическими методами и средствами. Однако Н. Макиавелли не отрицает саму общественную мораль, и видит одним из её источников религию.³ Так, в «Рассуждения о первой декаде Тита Ливия» он замечает, что: «Государи и республики, желающие остаться не развращенными, должны прежде всего уберечь от порчи обряды своей религии и непрестанно поддерживать к ним благоговение, ибо не может быть очевидного признака гибели страны, нежели пренебрежение божественным культом... ибо там, где существует религия, предполагается всякое благо, там

¹ Макиавелли Н. Указ. соч. – С. 317.

² Там же. – С. 333-335.

³ Юсим М.А. Этика Макиавелли. - М.: «Наука». 1990. – С. 100-115.

же, где ее нет, надо ждать обратного»¹. Но в делах государственных верховный закон является общим благом, в котором важно применять принцип «*Salus populi suprema lex esto*» (благо народа – высший закон). При достижении национальных интересов важно соблюдение этого принципа. Призывая оценивать правителей не с позиции религии, а с позиции достигнутых благ, однако в этом случае возникает коллизия между политикой и моралью, которую согласно М.А. Юсиму, решается у Н. Макиавелли через национальный интерес, который должны выражать государство и законы².

В заключении следует отметить, что методика оценки государственных деятелей по их достижениям позволяет рационально увидеть политическую ситуацию, не поддаваясь в эмоциональную манипуляцию, основанную на религиозной вере, которую используют те или иные политические деятели. Также можно утверждать, что светский взгляд Макиавелли был присущ в его окружении тоже, так как подобное мировоззрение можно увидеть в рассуждениях его друга и современника Франческо Гвиччардини,³ который жил в тот же период во Флоренции из этого можно заключить что идея светского государства уже существовала, однако не была сформирована и среди населения Флоренции на тот период были идеологи светского государства. При этом Н. Макиавелли, будучи опытным государственным деятелем и дипломатом, понимал значимость централизации власти и видел в религии политический инструмент управления народом с помощью которого прививается смирение, морально-этические взгляды и легитимируется власть. Однако, до сих пор при оценке действий политических деятелей, во многих случаях огромную роль играют морально-религиозные аспекты, при этом игнорируется рациональный взгляд на ситуацию. Н. Макиавелли не отрицал и не игнорировал моральные ценности, а его труды в первую очередь являются руководством о том, чего следует остерегаться и как быть эффективным правителем в той или иной ситуации, демонстрируя силу аморальных, но эффективных действий. Н. Макиавелли допускал совершение греховных поступков с точки зрения религии и признавал их неизбежность и отрицательное влияние на репутацию, тем самым морально – этический фактор в государственных делах выводился за пределы сверхъестественного религиозного влияния, а действия личности обретали рациональный способ мотивирования и этического объяснения. Исходя из вышеупомянутого, считаю данную мысль актуальной в современном мире и необходимой в изучении в светских государствах с высоким уровнем религиозности населения в целях предостережения популяризации религиозных деятелей среди населения.

¹ Макиавелли Н. Указ. соч. – С. 408-409.

² Юсим М.А. Указ. соч. – С. 107-115.

³ Заметки о делах политических и гражданских / Ф. Гвиччардини ; [пер. с итал. Г. Муравьёвой] – М. : РИПОЛ классик, 2016. – С. 54, 60-61.

Литература:

1. Фукуяма Ф. Идентичность: стремление к признанию и политика неприятия. – М.: «Альпина Паблишер», 2019. – 254 с.
2. Макиавелли Н. Избранные сочинения. – М.: «Художественная литература», 1982. – 501 с.
3. Фролова Е.А. История политических и правовых учений. – М.: «Прспект», 2017. – 512 с.
4. Юсим М.А. Этика Макиавелли. – М.: «Наука». – 1990. – 158 с.
5. Гричардини Ф. Заметки о делах политических и гражданских [пер. с итал. Г. Муравьевой] – М.: РИПОЛ классик, 2016. – 240 с.

Абдуразақов К. Б.

Фишурда

Ақидаҳои сиёсӣ – ҳуқуқии Никколо Макиавелли вобаста ба сиёсати дунявии давлат

Дар мақолаи мазкур андешаҳои Никколо Макиавелли дар муносибат ба сиёсати давлатӣ – динӣ ва омилҳои таъсиркунанда ба ташаккули андешаҳои мазкур мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Никколо Макиавелли дар асарҳои худ «Подшоҳ» ва «Мулоҳизаҳо дар бораи даҳаи аввали Тита Ливия» андешаҳои дорад, ки мубрамияти худро то ҳол нигоҳ медоранд.

Абдуразақов К. Б.

Аннотация

Политико – правовой взгляд Никколо Макиавелли по отношению к светской политике государства

В статье анализируется политико – правовая мысль Никколо Макиавелли по отношению к государственно – религиозной политике и факторы повлиявшие на формирование данной мысли. Никколо Макиавелли в своих трудах «Государь» и «Рассуждение о первой декаде Тита Ливия» высказал идеи, которые до сих пор актуальны.

Abdurazakov K. B.

The summary

Political and legal view of Niccolo Machiavelli in relation to the secular policy of the state

The article analyzes the political and legal thought of Nicollo Machiavelli in relation to state and religious policy and the factors that influenced the formation of this thought. Niccolo Machiavelli in his works "The Prince" and "Discourses on the First Decade of Titus Livius".

**ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ АМАЛҲОИ ТАФТИШӢ:
ЧАНБАҲОИ ТАЪРИХӢ – ҲУҚУҚӢ**

Калидвожаҳо: таърихи ташаккул, ордалия, амалҳои тафтишӣ, ҷиноят, Кодекси муруфиаи ҷиноятӣ, намудаҳои алоҳидаи амалҳои тафтишӣ, амалҳои тафтишотӣ, қонунгузори ҷиноятӣ, ҷиноят, субъекти ҷиноят.

Ключевые слова: история становления, ордалия, следственные действия, преступление, Уголовно процессуальный кодекс, отдельные виды следственных действий, следственные действия, уголовное законодательство, преступность, субъект преступления.

Keywords: history of formation, ordeal, investigative actions, crime, Criminal procedure code, certain types of investigative actions, investigative actions, criminal legislation, crime, the subject of a crime.

Масъалаи танзими ҳуқуқи амалҳои тафтишӣ дар сарзамини таърихии Тоҷикистон таърихи тӯлониро дорад. Яке аз низомҳои ҳуқуқи қадимаи амалқунанда дар ҳудуди имрӯзаи Тоҷикистон низоми ҳуқуқи зардуштӣ маҳсуб меёфт¹. Дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ исботнамоӣ аслан бо тариқи ордалия ва қасамёднамоӣ сурат мегирифт, ки чунин шакли исботнамоӣ дар дигар муруфиаҳои қадимаи давлатҳои дигар низ истифода мегардид. Ордалия аз маҷмӯи амалҳои иборат буд, ки бо тарзу воситаҳои ба худ хос анҷом дода шуда, мақсади анҷомдиҳии ин амал муайян намудани гунаҳгорӣ ё бегуноҳии шахс буд. Ордалия ҳамчун шакли исботнамоӣ дар он сурате амалӣ карда мешуд, ки исботи гуноҳ дар муруфиаи муқаррарӣ ғайриимкон буд. Масалан, ҳангоми набудани далелҳои тасдиққунандаи ҳолатҳои содиршавии қирдор. Дар Авесто чандин намуди ордалия пешбинӣ гардида буд, ки яке аз онҳо ин ордалияи оташ ба ҳисоб мерафт. Гузаштани Сиёвуш аз оташ маҳз тавассути ин намуди ордалия сурат гирифта буд. Дар замони мазкур ду шакли ордалия мавҷуд буд: ордалияи гарм ва сард. Аз рӯи навиштаҷоти Зардушт 33 намуди тартиби амалигардонии ордалия ҷой дошт. Ордалияи гарм дар намуди мондани оҳани тафсон ба бадан, рехтан ё даромадан ба моеи ҷӯшон, оби ҷӯшон, рағани тафсон ва ғ. сурат мегирифт. Ордалияи сард бошад бо роҳи даромадан ба оби хунук ва ғ. анҷом дода мешуд. Ҳамин тариқ, шахсе, ки нисбатан гумон оид ба содири қирдор буд, ба тариқи ордалия зерин озмоиш қарор дода мешуд.

* Дотсенти кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокуратури факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ.

¹Насурдинов Э.С., Сафаров Д.С. История государства и права Таджикистана. Часть 1. (от древнейших времен до X в.).- Душанбе.- 2013. -С.158-223.

Ва ин озмоиш дар така ба нерухои илоҳӣ сурат гирифта, шахс пеш аз озмоиш гардидан қасам ёд мекард. Агар шахс аз озмоиш ба тариқи ордалия мегузашт бе гуноҳ ва агар дар натиҷаи ордалия аз озмоиш намегузашт, гунаҳгор ҳисобида мешуд¹. Дар фаҳмиши имрӯза ордалияро ҳамчун амалӣ тафтиши эътироф намудан ғайри имкон аст, зеро ба талаботҳои, ки дар замони муосир ба амалҳои тафтишӣ пешниҳод мегардад ҷавобгӯй нест. Новобаста аз ин пурсидани шохидон ва ғ. хануз дар низоми ҳуқуқи зикрғадида маълум буданд.

Бо паҳн гардидани дини Исломи дар сарзамини Тоҷикистон муруфиаи судӣ дар асоси сарчашмаҳои ҳуқуқи исломӣ сурат мегирифт, ки дар фарқият аз низоми ҳуқуқи зардуштӣ ба нерухои ақлонӣ така карда шуда, қасам ёд намудан пеш аз нишондод додан пешбинӣ карда мешуд. Дар ҳуқуқи исломӣ масъалаи далелҳо яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб рафта, оид ба ин масъала тавачҷуҳи хосса зоҳир карда мешуд. Бурҳониддин Марғелонӣ, ки яке аз мутафаккирони барҷастаи Мовароуннаҳр дар мактаби ҳуқуқи Ҳанафӣ ба ҳисоб меравад дар асари худ «Ҳидоя», ки дар асри XII таълиф намудааст, китоби 21-умро ба “шоҳидӣ ё далелҳо” бахшидааст, ки боби 1-уми он сарсухан, боби 2 – Дар бораи қабул намудан ё қабул нанамудани далелҳо, боби 3 – Муҳолифат дар нишондоди шохидон, боби 4 – Дар бораи далелҳо дар қорҳои меросӣ, боби 5 – Дар бораи тасдиқи далелҳо ва китоби 22-юми он “Дар бораи инқори шахс аз нишондоди додашудааш” ном дорад, ки намуд ва оқибатҳои даст кашидан аз нишондоди додашуда ва оқибати онро фаро мегирад².

Қобили зикр аст, ки мавҷуд будани шохидон ва нишондоди шохид мавқеи хосаро дар низоми ҳуқуқи исломӣ дорад³. Аз ин рӯ, дар сурати набудани шохидон ё дигар шахсони нишондодиханда масъалаи анҷоми дигар амалҳои тафтишӣ ба вучуд меояд, ки ин ҳолатро то ба имрӯз дар муруфиаи ҷиноятӣ давлатҳои исломӣ мушоҳида намудан мумкин аст.

Дар замони амали ҳуқуқи исломӣ муруфиаҳо дар сарзамини Тоҷикистон ба намудҳо ҷудо нашуда буданд, аз ин рӯ ба ҳама намудҳои амалҳо талаботҳои умумии муруфиавӣ пешбинӣ карда мешуд.

Баъд аз ҳамроҳшавии Осиёи миёна ба Россия дар ноҳияҳои шимоли Тоҷикистон, ки ба генерал-губернатори Туркистон шомил

¹Холикзода А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право). – Душанбе: Маориф ва фарҳанг.- 2005. – С.94-105.

² Маргинани Бурхануддин. Хидоя. Комментарий мусульманского права: В 2 ч. Ч. 1. Т. 1-2 / Пер. с англ.; под ред. Н.И. Гродекова; отв. ред., авт. предисл., вступ. ст. и науч. комм. А.Х. Саидов. – М.: Волтерс Клувер, 2010. – 808 с.; Маргинани, Бурхануддин. Хидоя. Комментарий мусульманского права. В. 2ч. Ч. 2. Т. 3-4 / Пер. с англ.; под ред. Н.И. Гродекова; отв. ред., авт. предисл., вступ. ст. и науч. комм. А.Х. Саидов. – М.: Волтерс Клувер, 2010. – 656 с.

³ Абдуллоев П.С. Таълимот оид ба далел ва исбот дар муруфиаи ҷиноятӣ// Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон.- 2018.- № 4.- С. 72-87.

гардиданд, қонунгузорию Россияи подшоҳӣ паҳн мегардад¹. Санади кодификатсионие, ки масъалаҳои муурофияи ҷиноятиро ба танзим мебаровард, Оинномаи муурофияи судии ҷиноятии Россия аз 20-уми ноябри соли 1864 ба ҳисоб мерафт². Ҳангоми таҳияи лоиҳаи Оинномаи муурофияи судии ҷиноятӣ дар асоси таҷрибаи таърихӣ ва таҷрибаи давлатҳои Аврупо, аз он ҷумла Франция ва Олмон васеъ истифода гардида буд. Мутобиқи Оинномаи мазкур ҳама дар назди қонун ва суд баробар буданд, муурофия дар шакли мувоҳисавӣ сурат мегирифт.

Боби 4-ум оид ба таҳқиқи ҳодисаи ҷиноят чандин намудҳои амалҳои тафтиширо пешбинӣ менамуд. Дар қисми якуми боби мазкур азназаргузаронӣ ва шаҳодатқунонӣ танзим гардида, азназаргузаронӣ ва шаҳодатқунонӣ аз ҷониби муфаттиш муқаррар карда шуда буд, ки он фарогири м. 315-324 буд. Зиёда аз ин азназаргузаронӣ ва шаҳодатқунонӣ ба воситаи одамонӣ дар маҷмӯъ маълумотдор (сведущих людей вообще) дар фаҳмиши имрӯза экспертро пешбинӣ менамуд (м. 325-335). Инчунин, азназаргузаронӣ ва шаҳодатқунонӣ бо воситаи духтур, ки дар м. 336-352 зикр гардида буданд, муқаррар гардида буданд. Шаҳодатқунии айбдоршавандагоне, ки аз ақл бегона ё девона (сумасшедшим или безумным) шуда буданд дар м. 353-356 пешбинӣ гардида буданд.

Дар қисми дуюми боби 4-уми Оиннома ки ҷустуҷӯи ашёҳои ҷиноятро ошкоркунанда ном дошт, кофтуков ва ёфта гирифтанд аз манзил дар м. 357-370 пешбинӣ шуда, ҷамъоварӣ ва ҳифзи далелҳои шайъӣ бошад инъикоси худро дар м. 371-376 муқаррар менамуд. Боби 5-ум ба тафтиш ҳозир шудани айбдоршаванда ва пурсиши онро пешбинӣ менамуд. Дар қисми дуюми боби мазкур пурсиши айбдоршаванда танзим гардида буд (м.398-414). Боби 7-ум бошад оид ба даъват ва пурсиши шоҳид ном дошт (м.433-453).

Боби 10 оид ба протоколҳои тафтиши пешакӣ номгузорӣ шуда, он м. 467-475 дар бар мегирифт. Мутобиқи м. 467 оид ба ҳар як амалӣ тафтишии асосӣ протоколи алоҳида тартиб дода мешавад.

Дар маҷмӯъ муқаррароти Оинномаи муурофияи судии ҷиноятии Россия аз 20-уми ноябри соли 1864 аз он гувоҳӣ медиҳад, ки воқеан Оиннома дар кодификатсияи амалҳои тафтишӣ нақши назаррасеро амали намудааст, ки ин таҷрибаро то имрӯз дар давлатҳои пешрафтаи дунё вохӯрдан мумкин нест³.

¹ Тахиров Ф.Т. Становление советского права в Таджикистане. – Душанбе.- 1987. – С.21-35.

²Устав уголовного судопроизводства 20 ноября 1864 г. // <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137/> (Санаи муруҷиат: 7. 09. соли 2021.).

³Устав уголовного судопроизводства 20 ноября 1864 г. // <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137/> (Санаи муруҷиат: 7. 09. соли 2021.).

Моҳи апрели соли 1918 дар ҳайати ҚШФСР Ҷумҳурии худмухтори Шӯравии сотсиалистии Туркистон ташкил карда мешавад. Ва дар соли 1923 дар ҳудуди Ҷумҳурии худмухтори Шӯравии сотсиалистии Туркистон Кодекси муурофияи ҷиноятӣи ҚШФСР (дар таҳрири соли 1922) амал менамояд.¹

С. Раҷабов қайд менамояд, ки инкишофи қонунгузории муурофияви ҷиноятӣи Тоҷикистон ба инкишофи қонунгузории ҚШФСР алоқамандии ногусастанӣ дорад².

Кодекси муурофияи ҷиноятӣи (КМЧ) ҚШФСР 1922 нисбатан асос ва тартиби амалҳои тафтиши дар он вақт маълум бударо кадификатсия намуд. Боби 11-и он эълони айб ва пурсиширо пешбинӣ менамуд, ки ба сифати пурсиш - пурсиши айбдоршаванда дар назар дошта шуда буд (м.131-145). Боби 13 пурсиши шоҳид ва экспертро пешбинӣ намуд (м. 165-177). Боби 14 кофтуков ва ёфта гирифтани (м.178-191). Боби 15 - азназаргузаронӣ ва шаҳодаткунонӣ (м.182-198). Гарчанде вобаста ба тартиби барасмиятдарории амалҳои тафтишӣ дар бобҳои зикргардида талаботҳои пешбинӣ гардидаанд, боби алоҳида, яъне боби 5 дар бораи протокол талаботҳои умумиро пешбинӣ менамуд³.

КМЧ ҚШФСР аз 15.02. соли 1923, ки баъзан Кодекси соли 1922 дар таҳрири нав ном мебаранд масъалаҳои зеринро вобаста ба амалҳои тафтишӣ пешбинӣ менамуд. Боби 11 эълони айб ва пурсиш, ки ба сифати пурсиш - пурсиши айбдоршаванда дар назар дошта шуда буд (м.128-142). Боби 13 пурсиши шоҳид ва эксперт (м. 162-174). Боби 14 кофтуков ва ёфта гирифтани (м.175-188). Боби 15 бошад - азназаргузаронӣ ва шаҳодаткунонӣ (м. 189-195) ном дошт. Ҳамчун КМЧ ҚШФСР соли 1922 дар боби 5 дар бораи протоколҳои пешбинӣ гардида буд.⁴

Аз сабаби ташкил шудани ҷумҳуриҳои алоҳидаи шӯравии сотсиалистӣ дар ИҶШС зарурати қабули санади муайянқунандаи дурнамои инкишофи қонунгузории муурофияви ҷиноятӣи ИҶШС ба вучуд омад. Аз ин рӯ, Асосҳои муурофияи судии ҷиноятӣи ИҶШС ва Ҷумҳуриҳои Шӯравӣ аз 31-уми октябри соли 1924 қабул гардид⁵. Мутобиқи моддаи 2-уми Асосҳои тартиби пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ мутобиқи муқаррароти Асосҳои мазкур ва қонунҳои

¹ Мухитдинов А.А. Процессуальное положение следователя в уголовном процессе (на материалах Республики Таджикистан). -Душанбе: Изд.-во ТНУ, 2015.-С. 27, 38-39.

²Раджабов С. Развитие советского уголовно-процессуального законодательства в Таджикистане. – Душанбе, 1974.- С.31.

³ Уголовно-процессуальный кодекс РСФСР. Утвержден постановлением 3-й сессии ВЦИК IX созыва от 25 мая 1922 г. // Собрание узаконений, 1922.-№20-21, ст. 230.

⁴ Уголовно-процессуальный кодекс РСФСР. Утвержден постановлением 4-й сессии ВЦИК IX созыва от 15 февраля 1923 г. // Собрание узаконений, 1923. № 7, ст. 106.

⁵ Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и Союзных Республик от 31.10.1924 г. // СЗ СССР.- 1924. № 24. – Ст. 206.

мурофиявии чиноятӣи Ҷумҳуриҳои Шӯравӣ, ки мутобиқи ин Асосҳо қабул карда мешаванд, муайян карда мешавад. Аз моҳияти меъёри мазкур бармеояд, ки Ҷумҳуриҳои Шӯравӣ ҳуқуқ доранд кодексҳои мурофиявии чиноятӣи худро қабул намоянд.

Тартиби оғоз намудани таъкиботи чиноятӣ, аз он ҷумла парвандаи чиноятӣ (м.4-5); асосҳои рад намудан аз оғози парвандаи чиноятӣ (м.6); тафтишоти пешакӣ ва назорати прокурорӣ аз болои он (м. 7-8); татбиқ намудани чораи пешгирӣ дар намуди маҳрумӣ аз озодӣ (ба ҳабаб гирифтани А.П.) (м.9-11); дастгир намудани шахс (м.12); тобеияти судӣ (м.13); баррасии парванда дар суд (м.14-15); ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи мурофияи чиноятӣ (м.16); рад намудани судя, прокурор, муфаттиш ва шахси таҳқиқ (м.17); айбдоршаванда ва айбдоркунӣ (м.18); иштироки судшаванда дар суд (м.18); манъ будани далелҳои сохта (формалӣ), инчунин савганд ва қасам (м.20); таъмини ҳуқуқҳои иштирокчиён дар суд (м.21); тағйири айбдоркунӣ дар суд (м.22); ҳукм (м.23-24); санҷиши ҳукм (м.25); ба тариқи кассатсионӣ ва назоратӣ баррасии парванда (м.26-29); тафтиши парванда аз рӯи ҳолатҳои навошуда (30); иҷрои ҳукм (м.31-32) масъалаҳои мебошанд, ки дар Асосҳои мурофияи судии чиноятӣи ИҶШС ва Ҷумҳуриҳои Шӯравӣ танзими худро ёфтаанд.

Мутобиқи он суд далелҳои дар пешбурд бударо дар асоси эътиқоди ботинӣ, ки ба баррасии ҳамаи ҳолатҳои қор асос меёбад, баҳо медиҳад. Дар маҷмӯъ дар ин Асосҳо ғояҳои нави-шӯравӣ таҷассуми худро ёфта, баъзе аз арзишҳои, ки ҳамрадифи исботи гуноҳ дар миёни тоҷикон буданд, бекор карда шудаанд. Масалан, қасам ёд намудан ба сифати далел, ё ин ки омили мустақамкунандаи далел манъ карда шуд. Дар Асосҳо масъалаи амалҳои тафтишӣ ба таври мушаххас дарҷ нагардида буданд. Танҳо дар м. 26 пешбинӣ гардида буд, амалҳои мурофиявӣ мумкин дар ҳудуди ИҶШС бо дархости давлати хориҷӣ, ё бо дархости ИҶШС дар ҳудуди давлати хориҷӣ амалҳои мурофиявӣ анҷом дода шаванд.

Баъд аз ба сифати Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Тоҷикистон дар ҳаёти ҶШС Ўзбекистон эътироф гардидан, санадҳои конунгузории ҶШС Ўзбекистон дар сарзамини Тоҷикистон амал менамуд. Масоили мурофияи чиноятиро КМҶ ҶШС Ўзбекистон аз 16-уми июни соли 1926 ба танзим медаровард¹. Моҳиятан КМҶ ҶШС Ўзбекистон аз 1-уми июни соли 1926 ба КМҶ ҶШФСР монанд буда, баъзе хусусиятҳои ҳоси худро дошт. Дар боби 11-ум м. 126-140 – и кодекси мазкур масъалаи эълони айб ва пурсиши айбдоршаванда танзим гардида буд. Боби 13 пурсиши шохид ва эксперт ном дошта аз м. 160-172 иборат буд. Боби 14 аз м. 173 то м. 186 ба масъалаи “кофтуков ва ёфта гирифтани” бахшида

¹ Уголовно-процессуальный кодекс Узбекской Советской Социалистической Республики от 16 июня 1926 года // СУ.- 1926.- № 11/12.- ст. 53.

шуда буд. Боби 15 азназаргузаронӣ ва шаҳодаткунонӣ ном дошта фарогири м. 187 – 193 буд¹.

Дар КМЧ ҚШС Ўзбекистон аз 1-уми июли соли 1926 амалҳои тафтишӣ ба таври васеъ танзим гардида буданд. Ва ба тартиби барасмиятдарории онҳо аҳмияти чиддӣ дода шудааст. Бар зами он ки дар доираи бобҳои алоҳида оид ба амалҳои тафтишӣ масъалаи барасмиятдарории онҳо ба танзим дароварда шудааст, боби 5 –уми кодекси мазкур “оид ба протоколҳо” (м. 75-79) номгузорӣ шуда, асосҳо ва тартиби муурофиявии протоколро пешбинӣ менамуд. Мутобиқи м. 75 ҳангоми анҷомдиҳии амали тафтишӣ хатман протокол тартиб дода мешуд.

Бо гузашти на он қадар вақт дар ҚШС Ўзбекистон зарурати қабули кодекси нави муурофиявии ҷиноятӣ ба миён омад. Кодекси нави муурофияи ҷиноятӣ ҚШС Ўзбекистон 29-уми июни соли 1929 қабул гардид ва аз 1-уми августи соли 1929 мавриди амал қарор ёфта, то қабули КМЧ ҚШС Тоҷикистон дар сарзамини Тоҷикистон амал намуд.

Кодекси нави муурофияи ҷиноятӣ ҚШС Ўзбекистон 29-уми июни соли 1929 дар муқоиса аз КМЧ ҚШС Ўзбекистон камҳамчм буда дар он баъзе аз масъалаҳо ба таври оддӣ танзим гардонидани шуда баъзе масъалаҳо ихтисор ва аз қонунгузории муурофиявӣ бароварда шуданд. Ин кодекс ҳамагӣ аз 18 боб ва 175 модда иборат буд. Муқарарторҳои умумӣ мавҷуд набуда, боби 1-ум оғози таъкиботи ҷиноятӣ (м.1-3), боби 2-юм масъалаҳои умумии тафтишоти пешакӣ (м.4-21), боби сеюм ҷамъоварии далелҳо ва ғ.

Боби 3-юми Кодекси нави муурофияи ҷиноятӣ ҚШС Ўзбекистон 29-уми июни соли 1929 “ҷамъоварии далелҳо” (м.22-39) ном дошта, масъалаҳои марбут ба далелҳоро дар муурофияи ҷиноятӣ фаро мегирифт. Дар он мафҳуми далел, сарчашмаҳои далел ва далелнокии маълумотҳо, қабулият ва дахлияти далелҳо, анҷомдиҳии амалҳои тафтишӣ оид ба ҷамъовардани далелҳо ва ғ. пешбинӣ мегардид.

Боби 3-юми кодекси мазкур “ҷамъоварии далелҳо” ном дошта, гузаронидани амалҳои тафтишӣ, аз он ҷумла пурсиши шоҳид, азназаргузаронӣ, кофтуков, ёфта гирифтани ва ғайраро ҷиҳати ҷамъоварии далелҳо танзим менамуд. Масалан пурсиши шоҳид ва эксперт дар м. 23-30, кофтуков ёфта гирифтани м. 34-37, азназаргузаронӣ м. 38, кофтукови шахсӣ ва шаҳодаткунонӣ м. 39 ва ғ.

Масъалаи пурсиши айбдоршаванда дар КМЧ ҚШС Ўзбекистон 1929 ба таври диққат муайян нашуда, боби 4 –ум эълони айб ном дошта, пурсиш илова нашудааст. Аммо аз мазмуни ин боб пурсиш ба вучуд омада шахси пурсидашаванда бо номҳои гуногун ёдовар мегардид. Мутобиқи м. 41-ум қарор ба гумонбаршаванда ҳагоми бори аввал

¹ Ҳамон ҷой.

пурсиш намудан ба сифати шахси тобеи тафтишот (подследственного) буда то се рӯз аз қабули қарор эълон карда мешавад. Дар боби мазкур дар қатори эълони айб пурсиши шахси тобеи тафтишот танзим гардида, дар м. 22 (боби 3 чамъ намудани далелҳо) оид ба мафҳуми далелҳо, ки қисми 2 намудҳои далелҳоро номбар менамояд баёноти шахси ба ҷавобгарӣ кашида шуда номбар мегардад.

Қобили зикр аст, дар моддаҳои зикргардида меъёрҳои алоҳида оид ба амалҳои зикргардида мавҷуд буда, ба таври комплексӣ дар сатҳи санади кодификатсионӣ масъалаи амалҳои тафтишӣ танзим нагардида буданд. Дар ташаккул ва инкишофи пайдарҳамӣ масъалаи танзими ҳуқуқи амалҳои тафтишӣ нисбат ба Оинномаи соли 1984, КМЧ ҚШФСР соли 1922, соли 1923, КМЧ ҚШС Узбекистон соли 1926 дар КМЧ ҚШС Узбекистон соли 1929 фарсахҳо дур монд.

Аввалин КМЧ ҚШС Тоҷикистон 15-уми августи соли 1935 қабул гардида, 25-уми августи соли 1935 мавриди амал қарор гирифт. Кодекси мазкур аз 15 боб ва 154 модда иборат буд. Кодекси мазкур аз КМЧ ҚШС Узбекистон соли 1929 бартариятҳои зиёдро доро буда, боби яқум муқарраротҳои умумиро пешбинӣ менамуд. Боби дуюм масъалаи оғоз намудани парвандаи ҷиноятиро танзим менамуд.

Боби 3-юми он номи “дар бораи далелҳо”-ро дошт. Дар он мафҳуми далелҳои судӣ (м.25), намудҳои далелҳо (м.26), ҳозиргардӣ барои додани нишондод (м.27), нишондоди шохид (м.28), иштироки тарҷумон ҳангоми пурсиш (м.29), экспертиза (м.30), харочотҳои шохид ва эксперт (м. 31), кофтуков ва ёфта гирифтани (м. 32), гирифтани муросилоти почта – телеграф ва мондани ҳабс ба маблағҳо (м.33), кофтуков ва шаҳодаткунонии шахс (м.34) пешбинӣ гардида буданд.

Аз мӯҳтавои боби мазкур чунин бар меояд, ки масъалаи амалҳои тафтишӣ дар доираи масъалаи далелҳо танзим гардида буданд. Боби 4-уми КМЧ ҚШС Тоҷикистон 15-уми августи соли 1935 эълони айб ва пурсиши айбдоршавандаро пешбинӣ менамуд. Ва мутобиқи м. 26 баёноти шахсии айбдоршаванда ба сифати далел эътироф карда мешуд.

Дар маҷмӯъ КМЧ ҚШС Тоҷикистон нисбатан тартиби содаи пешбурди парвандаҳои ҷиноятиро муқаррар менамояд, бобҳо номгузорӣ шуда, моддаҳо номгузорӣ нагардидаанд. Принсипҳои мурофиаи ҷиноятӣ ба тариқи алоҳида муқаррар нагардида, аз мазмуни боби яқум бармеоянд. Нишондоди шохид ва баёноти айбдоршаванда ба сифати далел баромад менамоянд. Дар Кодекси мазкур пешбурди махсус дар судҳои халқӣ бо суръатнокӣ ва содагӣ чалиби диққат мебошад.

Бо пешравии муносибатҳо дар даврони шӯравӣ зарурати таҷдиди қонунгузории мурофиаи ҷиноятӣ ба миён омад. Қабули Асосҳои мурофиаи судии ҷиноятӣ ИҚШС ва Ҷумҳурии Шӯравӣ қариб 35 сол гузашта буд. Аз ин рӯ, ҳамчун санаде, ки сиёсати давлатиро дар соҳаи мурофиаи ҷиноятӣ муқаррар менамуд, Асосҳои мурофиаи судии

чиноятӣ ИҶШС ва Ҷумҳуриҳои Шӯравӣ аз 25-уми декабри соли 1958 қабул гардид, ки аз 7 фасл ва 57 модда иборат мебошад.

Асосҳои муурофияи судии чиноятӣ ИҶШС ва Ҷумҳуриҳои Шӯравӣ соли 1958 як қатор муқарраротҳои пешрафтаре муайян намуд ва аввалин бор масъалаи ба таври алоҳидагӣ танзими исботкуниро аз далелҳо пешбинӣ кард. Масалан, ҳаматарафа, пурра ва объективона тафтиши ҳолатҳои парванда (м.14), ҳолатҳое, ки оид ба парвандаи чиноятӣ бояд исбот карда шаванд (м.15), далелҳо (м. 16), баҳодихии далелҳо (м. 16) ва ғ.

Бори аввал дар таърихи қонунгузори муурофияи чиноятӣ ИҶШС Асосҳои муурофияи судии чиноятӣ ИҶШС ва Ҷумҳуриҳои Шӯравӣ соли 1958 вазифаҳои муурофияи чиноятиро сари вақт ва пурра ошкор намудани чиноят, ба ҷавобгарии чиноятӣ кашидани шахсони чиноят содирнамуда, таъмини тартиби дурусти тадбиқи қонун баҳри ҳар шахси чиноят содирнамуда, ҷазои сазовор гирифтани ва ҳеҷ як бегуноҳ набояд ба ҷавобгарӣ кашида шавад, муқаррар намуд. Асосҳои мазкур ҷалби ҷомеа, таърифи мафҳумҳо ва падидаҳо дар муурофияи чиноятӣ ба таври мушаххас, кафолати муқаррар намудани ҳақиқат баҳри дуруст ҳал намудани парванда ва ғ.-ро муқаррар намуд, ки баҳри қабул гардидани Кодексҳои нави муурофияи чиноятӣ ҷумҳуриҳои шӯравӣ¹ шароити мусоидеро фароҳам овард.

Аммо дар Асосҳои муурофияи судии чиноятӣ ИҶШС ва Ҷумҳуриҳои Шӯравӣ соли 1958 таваҷҷуҳи хоса ба намудҳои амалҳои тафтишотӣ зоҳир карда нашуда буд. Дар фасли сеюм оид ба таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ дар м. 29 (таҳқиқ) пешбинӣ мегардад, ки ҳангоми мавҷуд будани аломатҳои чиноят, ки аз рӯи он тафтиши пешакӣ ҳатмӣ мебошад, мақомоти таҳқиқ парвандаи чиноятиро оғоз менамояд ва қоидаҳои қонуни муурофияи чиноятиро ба роҳбарӣ гирифта амалҳои тафтиши тахирнопазирро барои муайян намудани ва мустаҳкам намудани изҳои чиноят бо азназаргузаронӣ, кофтуков, ёфта гирифтани, гуш намудани сӯҳбатҳои телефонӣ ва дигар гуфтугуҳо, ҳабси молу мулк, шаҳодатқунонӣ, дастгиркунӣ ва пурсиши гумонбаршаванда, пурсиши ҷабрдида, дар ҳолатҳои зарурӣ экспертиза таъйин менамояд.

Танҳо як модда ба амалҳои тафтишии ҷудоғона баҳшида шуда буд. М. 35 анҷом додани кофтуков ва ёфта гирифтани муросилот (корреспонденции). Аз мазмуни моддаи мазкур бар меояд, ки ин модда масъалаи кофтуков, ёфта гирифтани ва ҳабси муросилот ва ёфта гирифтани онро танзим менамуд. Қобили зикр аст, ки гуш намудани

¹ Петров А., Джалилов Д. О проекте Уголовно-процессуального кодекса Таджикской ССР // Коммунист Таджикистана, 18 сентября 1958г.; Разыков Ш., Ушакова М.П. О Кодификации уголовно-процессуального законодательства Таджикской ССР//Вопросы кодификации законодательства Таджикской ССР/Труды юридического факультета Таджикского государственного университета.- 1958. вып. 7,т.4. – С.127-128.

сӯҳбатҳои телефонӣ ва дигар гуфтугӯҳо ҳамчун амали тафтишӣ бо Қонуни ИҚШС аз 12.06. соли 1990, № 1556-1 ба Асосҳои мурофияи судии ҷиноятии ИҚШС ва Ҷумҳурии Шӯравӣ соли 1958 илова карда шудаанд. Ва бо чунин ном м. 35.1 ба асосҳо ворид карда шуд. Дар маҷмӯъ асос, тартиби анҷомдиҳии ва барасмиятдарории амалҳои тафтишӣ ба қонунгузории ҷумҳурии шӯравӣ ҳавола карда мешуд.

Дар солҳои 1959-1961 ҳамаи Ҷумҳурии Шӯравӣ Сотсиалистӣ Кодекси нави мурофияи ҷиноятиашонро қабул намуданд, аз он ҷумла Тоҷикистон низ КМҶ-ро аз 17-уми августи соли 1961 қабул намуд ва 1-уми ноябри соли 1961 мавриди амал қарор гирифт, ки таҷассумгари заминаҳои бунёдии Асосҳои мурофияи судии ҷиноятии ИҚШС ва Ҷумҳурии Шӯравӣ соли 1958 ба ҳисоб меравад. Ба КМҶ аз 17-уми августи соли 1961 дахҳо маротиба тағйирот ва иловаҳо ворид карда шудаанд. Кодекси мазкур аз 10 ҷасл, 35 боб ва 431 модда иборат буда, то 1-уми апрели соли 2010 амал намуда, таърихи қариб нимасраи фаъолиятро дорад.

КМҶ ҚШС Тоҷикистон аз 17-уми августи соли 1961 заминаҳои бунёдии ташаккули навини танзими ҳуқуқии амалҳои тафтиширо дар қонунгузории муосири Тоҷикистон гузошт. Дар ҷасли сеюм оид ба таҳқиқи ибтидоӣ ва тафтиши пешакӣ дар боби ёздаҳум шартҳои умумии гузаронидани тафтиши пешакиро муқаррар намуд, ки бевосита қисме аз онҳо ба шартҳои умумии анҷом додани амалҳои тафтишӣ аз он ҷумла иштирокчиёни амалҳои тафтишӣ, ҳуқуқ ва вазифаҳои онҳо, қоньгардонии илтимосҳои, ки барои қор аҳамият доранд (м.125) протоколҳои ҳаракатҳои тафтишӣ (м. 138), тасдиқи факти гардантобӣ аз имзокунии ё имкон-нопазирии имзокунии протоколӣ ҳаракати тафтишӣ ва ғ. Кодекси соли 1961 мафҳуми ҳаракати тафтиширо истифода менамояд, ки дар фаҳмиши имрӯза ин амали тафтишӣ аст. Қобили зикр аст, ки боби ҳаштум протоколҳо, мӯҳлатҳо ва ҳароҷотҳои судӣ ном дошта, ҳатмӣ будани протоколнависӣ (м.97), татбиқ кардани овознависӣ дар вақти пурсиш ва гузаронидани дигар ҳаракатҳои тафтишӣ (м.97.1). ва ғ. пешбинӣ менамояд.

Дар ҷасли сеюми кодекси соли 1961 чандин боб ба амалҳои тафтишӣ бахшида шудааст. Боби сенздаҳум пурсиши шохид ва шахси ҷабрдида ном дошта, масъалаҳои зеринро дар бар мегирад: тартиби даъват кардани шохид (м.155), тартиби даъват кардани шохиде, ки синнаш ба шонздаҳ, нарасидааст (м.156), ҷои пурсиши шохид (м.157), пурсиши шохид (м.158), пурсиши шохиди ноболиғ (м.159), протоколи пурсиши шохид (м.160), даъват ва пурсиш кардани шахси ҷабрдида (м.161). Пурсиши айбдоршаванда дар боби дувоздаҳум дар қатори эълон кардани айб ба танзим дароварда шудааст.

Боби 14-ум рӯбарукунӣ, нишондиҳӣ барои шинохтан буда, масъалаҳои зеринро пешбинӣ менамояд: рӯбарукунӣ (м. 162), тартиби рӯбарукунӣ (163), нишондиҳӣ барои шинохтан (м. 164), тартиби

нишондиҳӣ барои шинохтан (м. 165), протоколи нишондиҳӣ барои шинохтан (м. 166).

Боби понздаҳум “Ёфта гирифтани, кофтуков, арест кардани молу мулк” масъалаҳои зеринро танзим менамояд: асос барои ёфта гирифтани (м. 167), асос барои кофтуков кардан (м. 168), шахсоне, ки дар вақти бароварда гирифтани ва кофтуков ҳозир мебошанд (м. 169), тартиби ёфта баровардан ва кофтуков (м. 170), гирифтани чизу хуччатҳо дар вақти ёфта баровардан ва кофтуков (м. 171), кофтукови шахс (м. 172), кофтуков ва бароварда гирифтани чизу хуччатҳо дар биноҳои намояндагҳои дипломати (м. 173), бароварда гирифтани мукотибаи почтаю телеграф (м. 174), арест кардани молу мулк (м. 175), протоколи бароварда гирифтани, кофтуков ва арест кардани молу мулк (м. 176), ҳатмӣ будани супурдан нусхаи протокол (м. 177),

Боби шонздаҳум - азназаргузаронӣ ва шаҳодаткунонӣ масъалаҳои зеринро пешбини менамуд: асос барои азназаргузаронӣ (м.178), тартиби азназаргузаронӣ (м.179), азназаргузаронии ҳасади мурда (м.180), шаҳодаткунонӣ (м.181), протоколи азназаргузаронӣ ва шаҳодаткунонӣ (м.182), экспериментӣ тафтишӣ ва дар ҷояш санҷида баромадани баёнот (м.183).

Боби ҳабдаҳум - гузаронидани экспертиза: тартиби таъйин кардани экспертиза (м.184), ҳуқуқҳои айбдоршаванда дар вақти таъйин кардан ва гузаронидани экспертиза (м.185), гирифтани намудҳои барои тафтиши муқоисавӣ (м.186), гузаронидани экспертиза дар муассисаи экспертӣ (м.187), ба муассисаи тиббӣ ҳобондани айбдоршаванда ё шахси гумонбаршуда (м.188), берун аз муассисаи экспертӣ гузаронидани экспертиза (м.189), дар вақти гузаронидани экспертиза ҳозир будани муфаттиш (м.190), мазмуни фикру ҳулосаи эксперт (м.191), пурсиши эксперт (м.192), ба айбдоршаванда эълон кардани фикру ҳулосаи эксперт (м.193), тартиби таъйинкунӣ ва гузаронидани экспертизаи иловагӣ ва такрорӣ (м.194).

ҚМҶ ҚТ аз 3 декабри соли 2009 № 564 оид ба танзими ҳуқуқии амалҳои тафтишӣ то ба имрӯз дар миёни давлатҳои пасошӯравӣ мавқеи назаррас дорад. Кодекси мазкур ҳади ақал оид ба танзими ҳуқуқии амалҳои тафтишӣ ворисии таърихӣ мурофиавиро нигоҳ дошта, ба монанди баъзе кишварҳои пасошӯравӣ амалҳои, ки аслан ҳоси мурофиаи аз о ҷумла тафтишот набуданд онҳоро амали тафтишӣ эътироф накардааст. Амалҳои анъанавии тафтишотиро инкишоф дод. Ҳангоми танзими шартҳои умумии тафтиши пешакӣ қоидаҳои умумии пешбурди амали тафтишӣ, протоколи амали тафтишӣ, тасдиқи воқеияти даст кашидан аз имзо ё ғайриимкон будани имзои протоколи амали тафтишӣ, ҳатмӣ будани фаҳмондан ва таъмини ҳуқуқи иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ, ҳатмӣ будани баррасии дархост ва ғ. бо пешниҳоди талаботҳои муосир қувват дод.

Чор гуруҳи нисбатан ба ҳамдигар наздики амалҳои тафтишӣ дар бобҳои алоҳида танзим гардидаанд: азназаргузаронӣ, шаҳодаткунонӣ, озмоиши (эксперименти) тафтишӣ (боби 21); кофтуков, ёфта гирифтани, ҳабси муросилоти почта, хабарҳои телеграфӣ ва хабарҳои дигаре, ки тавассути шабақаҳои алоқавӣ барқӣ ва алоқавӣ почта интиқол мешаванд, гуш КАРДАН ВА САБТИ ГУФТУГУӢИ телефонӣ (боби 22); пурсиш, рӯбарӯкунӣ, шинохтан ва санҷиши нишондод дар ҷои ҳодиса (боби 23); экспертиза (боби 24).

Новобаста аз мукамалгардонӣ ва эътирофи нави амалҳои тафтишотӣ ҳоло ҳам меъёрҳои КМЧ ҚТ ниёз ба такмил доранд. Танҳо барои мисол. Пурсиш яке аз амали тафтишии паҳнгардидатарин миёни амалҳои тафтишӣ ба ҳисоб меравад. Чи хеле дар марҳилаҳои таърихӣ қайд намудем он дар санадҳои кадрикатсионии мурофиавӣ пурсиши шохид ва айбдоршаванда дар алоҳидагӣ дар бобҳои алоҳида танзим мешуд. Дар КМЧ ҚШФСР солҳои 1922, 1923, 1926 КМЧ ҚШСУ ва КМЧ ҚШС Тоҷикистон пурсиши шохид ва экспертҳо дар як боб ва пурсиши айбдоршаванда дар дигар боб бо эълони айб.

Дар КМЧ 1961 пурсиши шохид ва шахси ҷабрдида ва пурсиши айбдоршаванда дар дигар боб бо эълони айб. Аммо боби 23 КМЧ ҚТ соли 2009 пурсишро мустақил эътироф карда намудҳои пурсишро дар номи боб номбар намекунад. Ин маъноӣ онро дорад, ки ин пурсиш барои ҳамаи шахсоне, ки дар мурофиаи пурсида мешаванд асос ва тадбиқ мегардад, ки ба мақсад мутобиқ аст. Аммо таҳлили КМЧ нишон медиҳад, ки ҳоло ҳам такроршавӣ ва духурагиҳо оиди ин масъала кам нестанд. Масалан пурсиши қоршинос дар боби экспертиза (боби 24) ва пурсиши айбдоршаванда дар боби эълон қадани айб ва пурсиши айбдоршаванда (боби 25). Ҳеч яке аз протоколи нишондоди ин шахсон эҳтимолияти бартарии нисбатан зиёдро ба далелҳои дигар надошта назария “шоҳзодаи далелҳо” низ эътиборашро аз даст додааст. Аз ин рӯ, мутобиқи мантиқ, техникаи ҳуқуқӣ ва назарияи мурофиаи ҷиноятӣ ин намуди пурсишҳо ҳам дар боби 23 дар қатори дигар намудҳои пурсиш бояд танзим карда шаванд ки дар сатҳи кодификатсионӣ танзими ин амали тафтишӣ барои танзими ҳуқуқӣ низ мусоид мегардад.

Адабиёт:

1. Абдуллоев П.С. Таълимот оид ба далел ва исбот дар мурофиаи ҷиноятӣ// Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. - 2018.- № 4.- С. 72-87
2. Маргинани Бурхануддин. Хидоя. Комментарий мусульманского права: В 2 ч. Ч. 1. Т. 1-2 / Пер. с англ.; под ред. Н.И. Гродекова; отв. ред., авт. предисл., вступ. ст. и науч. комм. А.Х. Саидов. – М.: Волтерс Клувер, 2010. – 808 с.
3. Маргинани Бурхануддин. Хидоя. Комментарий мусульманского права. В. 2ч. Ч. 2. Т. 3-4 / Пер. с англ.; под ред. Н.И. Гродекова; отв. ред., авт. предисл., вступ. ст. и науч. комм. А.Х. Саидов. – М.: Волтерс Клувер, 2010. – 656 с.

4. Мухитдинов А.А. Процессуальное положение следователя в уголовном процессе (на материалах Республики Таджикистан). - Душанбе: Изд.-во ТНУ, 2015.
5. Насурдинов Э.С., Сафаров Д.С. История государства и права Таджикистана. Часть 1. (от древнейших времен до X в.). – Душанбе, 2013.
6. Петров А., Джалилов Д. О проекте Уголовно-процессуального кодекса Таджикской ССР //Коммунист Таджикистана, 18 сентября 1958г.
7. Разыков Ш., Ушакова М.П. О Кодификации уголовно-процессуального законодательства Таджикской ССР//Вопросы кодификации законодательства Таджикской ССР/Труды юридического факультета Таджикского государственного университета.- 1958.- вып. 7, т.4.
8. Раджабов С. Развитие советского уголовно-процессуального законодательства в Таджикистане. – Душанбе, 1974.
9. Тахиров Ф.Т. Становление советского права в Таджикистане. – Душанбе, 1987.
10. Холикзода А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право). – Душанбе: Маориф ва фарҳанг.-2005.

Абдуллоев П.С.

Фишурда

**Танзими ҳуқуқи амалҳои тафтишӣ:
чанбаҳои таърихӣ – ҳуқуқӣ**

Мақолаи мазкур ба таҳлилу баррасии паҳлуҳои гуногуни таърихи ташаккул ва инкишофи амалҳои тафтишӣ бахшида шудааст. Мақсади гузаронидани амалҳои муҳофизатӣ аз рӯи осори ҷиноят муқаррар намудани ҳолати содиршавии ҷиноят мебошад. Дар он муаллиф дар асоси сарчашмаҳои мӯтамади илмиву таърихӣ, асарҳои арзишманди илмӣ олимони ватанӣ хориҷӣ, истифодаи васеи қонунгузории муҳофизатии ҷиноятӣ, таҳлили муқоисавӣ-таърихӣ ҳуқуқи қонунгузорӣ, махсусияти пайдоиш, таҳаввул ва рушди падидаи амалҳои тафтиширо дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ давлатдорӣ тоҷикон тадқиқ намудааст. Ҳамзамон дар он аз концепсия ва доктринаҳои илмӣ муосир, мактабҳои машҳури олимони даврони Шӯравӣ, Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври васеъ истифода шудаанд. Амалҳои тафтишӣ ҳанӯз аз низомҳои ҳуқуқи зардуштӣ, мусулмонӣ, қонунгузории империяи Россия, Ҷумҳурии Мухторӣ Сотсиалистии Тоҷикистон, ИҶШС, ҶШС Тоҷикистон ва Тоҷикистони соҳибистиклол тадқиқ гардидаанд. Омӯзиши сарчашмаҳои мутамади таърихӣ сарзамини Тоҷикистон нишон медиҳад, ки дар ҳар як марҳилаи таърихи намудҳои нави амалҳои тафтишӣ бавучуд омада, намудҳои амалҳои тафтиши афзун мегардаанд. Ба андешаи муаллиф, новобаста аз заминаҳои арзишмандӣ, таърихӣ, санадҳои қонунгузории

кодификатсионӣ дар ин соҳа то ҳол камбудихои ҷиддӣ дар сатҳи танзими ҳуқуқи он мавҷуданд. Муаллиф баҳри танзими ҳуқуқи амалҳои тафтишӣ дар қонунгузорӣ пешниҳодҳои судманд ва асоснокро пешниҳод менамояд.

Абдуллоев П.С.

Аннотация

**Правовое регулирование следственных действий: историко –
правовые аспекты**

Статья посвящена анализу и обсуждению различных аспектов истории становления и развития следственных действий. Целью проведения процессуальных действий является установление обстоятельств совершенного преступления. В статье на основе достоверных научных и исторических источников, научных трудов отечественных и зарубежных ученых, широкого использования уголовно-процессуального законодательства, сравнительно-исторического правового анализа законодательства исследуются особенности возникновения и тенденция развития следственных действий на разных исторических этапах государственности таджиков. Также, в нем широко используются современные научные концепции и доктрины, известных ученых советской эпохи, Российской Федерации и Республики Таджикистан. Следственные действия все еще изучаются в правовых системах зороастризма, ислама, имперского права России, Автономной Социалистической Республики Таджикистан, СССР, Таджикской ССР и независимого Таджикистана. Изучение исторических источников на территории Таджикистана показывает, что на каждом этапе истории появлялись новые виды следственных действий и увеличивались виды следственных действий. По мнению автора, несмотря на исторические основы, кодификационное законодательство в этой сфере все еще имеет серьезные недостатки в уровне своего правового регулирования. Автор для развития законодательства по правовому регулированию следственных действий вносит полезные и обоснованные предложения.

Abdulloev P.S.

The summary

The history of the formation and development of investigative actions

This article is devoted to the analysis and discussion of various aspects of the history of the formation and development of investigative actions. The purpose of criminal proceedings is to establish the circumstances of a crime. In this article, on the basis of reliable scientific and historical sources, valuable scientific works of domestic and foreign scholars, extensive use of criminal procedure legislation, comparative-historical legal analysis of the legislation explores the specifics of the origin, evolution and development of investigative actions at different historical stages of Tajik statehood. At the same time, it widely uses modern scientific concepts and doctrines, famous schools of science of the Soviet era, the Russian Federation and the Republic of Tajikistan.

Investigative actions are still being studied from the legal systems of Zoroastrianism, Islam, the imperial law of Russia, the Autonomous Socialist Republic of Tajikistan, the USSR, the Tajik SSR and independent Tajikistan. The study of the continuous historical sources of the territory of Tajikistan shows that at each historical stage new types of investigative actions appear and the types of investigative actions increase. According to the author, despite the historical value, the codified legislation in this area still has serious shortcomings in the level of its legal regulation. The author makes useful and well-founded proposals for the legal regulation of investigative actions in the legislation.

**II. ҲУКУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ, МУРОФИАИ СУДИИ
КОНСТИТУТСИОНӢ, ҲУКУҚИ МУНИСИПАЛӢ
(ИХТИСОС: 12.00.02)**

**II. КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО, КОНСТИТУЦИОННЫЙ
СУДЕБНЫЙ ПРОЦЕСС, МУНИЦИПАЛЬНОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.02)**

Гадоев Б.С.,* Имомов Ҳ.Ш.*

**ИШТИРОКИ ҲИЗБҲОИ СИЁСӢ ДАР ФАЪОЛИЯТИ ПАРЛУМОНИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: МАСОИЛ ВА ДУРНАМО**

Калидвожаҳо: ҳизбҳои сиёсӣ, парламент, Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, палатаҳои парламент, фраксияҳои ҳизбӣ, таҳияи сиёсати давлатӣ, давлат, ҳуқуқ, созмонҳои ҷамъиятӣ, бисёрҳизбӣ

Ключевые слова: политические партии, парламент, Маджлиси Оли Республики Таджикистан, палаты парламента, фракции политических партий, формирование политики государства, государства, право, общественные организации, многопартийность

Keywords: political parties, parliament, Majlisi Oli of Republic of Tajikistan, houses of parliament, party faction, making for state political, state, right, social organization, multy-party

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - ҚТ) принсипи таҷзияи ҳокимияти давлатӣ яке аз аломатҳои асосҳои сохтори конститутсионӣ пазируфта шудааст ва фаъолияти озоди се шохаи ҳокимияти давлатӣ тибқи Конститутсияи кишвар кафолат дода мешавад. Мутобиқи м. 9-и Конститутсияи ҚТ “Ҳокимияти давлатӣ дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ мегардад”¹. Дар амалӣ гардонидани принсипи таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ҳар се шохаҳои ҳокимият қомилан мустақил буда, бо истифода аз усули “боздорӣ ва мувозинат” бо ҳамдигар дар ҳамроҳангӣ фаъолият мекунанд.

Фаъолияти қонунгузорӣ асосан ба салоҳдиди ҳокимияти қонунгузор вогузор шуда, онро парламенти ҚТ – Маҷлиси Оли амалӣ менамояд. Мувофиқи м. 48-и Конститутсияи ҚТ “Маҷлиси Оли – парламенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – мақоми олии намояндагӣ ва қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Маҷлиси Оли аз ду

* Профессори кафедраи ҳуқуқи конститутсионии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Тел: +992-917-75-63-20.

*Ассистенти кафедраи ҳуқуқи конститутсионии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тел: +992-989-03-84-80.

¹Конститутсияи ҚТ аз 6 – уми ноябри соли 1994, бо тағйироту иловаҳои охири аз 22 майи соли 2016 – Душанбе, 2016, - С. 4.

Маҷлис – Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон иборат аст. Муҳлати ваколати Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон 5 сол аст”¹.

Парлумони ҚТ Маҷлиси Олӣ ном дошта, аз ду маҷлис, яъне Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон иборат аст. Маҷлиси миллӣ палатаи болоии парлумон буда, функсияи намояндагии минтақавиро амалӣ месозад. Маҷлиси намояндагон бошад, палатаи поёнии парлумони кишвар эътироф шуда, мақомоти доимоамалкунанда, касбӣ ва намояндагии умумимиллии шаҳрвандони Тоҷикистон мебошад.

Дар ташкил ва фаъолияти парлумони ҚТ ҳамчунин, Президенти ҚТ, вакилони Маҷлиси намояндагон ва аъзоёни Маҷлиси миллӣ, нақши муҳимро ҳизбҳои сиёсии кишвар иҷро менамоянд.

Ҳизбҳои сиёсӣ ҳамчун субъекти асосии муносибатҳои ҳуқуқӣ-конститутсионӣ дар раванди ташкил ва гузаронидани интихобот иштироки фаъолна менамоянд ва шумораи муайяни мандатҳои вакилии палатаи Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ (22 мандати вакилӣ) маҳз аз ҷониби намояндагони ҳизбҳои сиёсии дар интихобот иштирокнамуда ба даст оварда мешавад.

Фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ дар аксарияти кишварҳо тавассути конститутсияи давлат ва ё қонунгузори соҳаи ҳизби сиёсӣ муайян карда мешавад. Маҳз «ҳизбҳои сиёсӣ, на шаҳрвандон миёни якдигар оид ба ҳокимияти сиёсӣ мубориза мебаранд ва бо назорати аксарияти қонунгузорӣ ва ишғол намудани мансабҳои муайяни намояндагӣ дар дохили давлат контроли давлатиро амалӣ месозанд»².

Дар шароити ҳозираи инкишофи парлумонгарой дар ҚТ масъалаи истифодаи васеи иштироки фаъолнаи амалияи ҳизбҳои сиёсӣ ва дигар падидаҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар қори парлумони кишвар, бахусус дар омода намудани санадҳои қонунгузорӣ масъалаи басо муҳимро ташкил дода истодааст. Дар фазои сиёсии кишвар имрӯз шумораи зиёди ҳизбҳои сиёсӣ фаъолият менамоянд, ки онҳо самти дунявӣ дошта барои инкишофи Тоҷикистон лаҳзаҳои мусбат фароҳам меоранд. Давлат тамоми имкониятҳоро баҳри инкишофи муътадили гуногунандешии сиёсӣ фароҳам овардааст, то ин ки ҷой барои мафкураи ҷанг, парокандагӣ ва зиддият боқӣ намонад.

Имрӯз ҳизбҳои сиёсӣ ба сифати унсури доимӣ ва ҳамроҳи рукнҳои ҳокимияти давлатӣ ҳам ба раванди таъсисёбии онҳо ва ҳам ба иҷрои амалии вазифаҳояшон таъсири ҷиддӣ ва ҳатто ҳалкунанда доранд. Дар баъзе кишварҳои ҷаҳон бошад, онҳо кодиранд, ки хусусияти равобити мутақобилаи ҳуқуқию конститутсионии миёни рукнҳои ҳокимияти давлатиро қомилан тағйир дода, шароити ҳукмформии мақоми аз нигоҳи зоҳирӣ мутеъро (ҳукумат дар давлатҳои

¹Ҳамон ҷо.- С.12.

² Александр Дж. Власть, политика и гражданская сфера // Социс.- 2009.- №10.- С. 13.

дорой низоми парлумонӣ) нисбат ба мақоми назораткунанда (парламент) фароҳам оранд.

Ба андозаи муайян ҳизбҳои сиёсиро метавон бо системаи асаби ҳокимият, ки майли мутақобилаи унсурҳои алоҳидаи онро инъикос намуда, равобити мутақобилаи онҳоро ба таври доимӣ тасҳеҳ мекунад ва тобеъияти фаъолияти онҳоро ба иродаи воҳид таъмин карда, онҳоро дар ҷаҳорҷӯбаи самти ягонаи сиёсӣ нигоҳ медорад ва аз ин роҳ то дараҷае амали мураттаб ва мувофиқкардашудаи тамоми унсурҳои ҳокимиятро дар маҷмӯъ таъмин мекунад, муқоиса кард.

Бидуни ҳизбҳои сиёсӣ таҳия ва шаклбандии сиёсати миллий, сафарбар намудани захираҳо ҷиҳати татбиқ, равандҳои қабули қарор оид ба амали намудан ва таъмини чунин амалигардонии он имконнопазир аст. Гузашта аз ин, бидуни ҳизбҳои сиёсӣ таъмини демократия аслан имконнопазир аст, зеро фаъолияти озоди ҳизбҳои сиёсӣ кафили демократия мебошад. Фаъолияти муассири ҳизбҳои сиёсӣ, рақобати ошкороии онҳо барои ба даст овардани раӣи интихобкунандагон барои муайян намудани афзалиятҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, ба бисёрравиягӣ асос ёфтани самтҳои сиёсӣ ва барномаҳои онҳо, танқиди мутақобила, муносибати эҳтиромонаи онҳо нисбат ба муҳолифини худ ва ғайра инҳоянд асоси бунёди он чизе, ки онро демократия ва ё ҳокимияти халқ меноманд¹.

Тибқи талаботи меъёрҳои конституцияҳои муосир ва қонунҳои марбутасе, ки паҳлуҳои гуногуни фаъолияти ҳизбҳои сиёсиро таҳти танзим қарор медиҳанд, ин падидаи ҳуқуқӣ дорой хислати дугона мебошад. Аз як сӯ, ҳизби сиёсӣ созмони ҷамъиятӣ аст, зеро узвият дар он қомилан ихтиёрӣ мебошад. Ҳар як ҳизби алоҳида, танҳо қисми манфиатҳо, андешаҳо ва майлу хоҳише, ки дар миёни аъзои ҷомеа мавҷуданд, инъикос мекунад. Ва онҳое, ки пайрави манфиату андешаҳои мазкуранд дар як ҳизби сиёсӣ муттаҳид шуда, барои ҳифзи онҳо даст ба фаъолияти сиёсӣ мезананд. Бо ин маънӣ «ҳизб» ҳамон моҳияти аслии худ, яъне «гурӯҳ» (ҷомеае аз мардум)-ро доро мебошад. Зарурат ба таъкид аст, ки дар забонҳои аврупоӣ низ вожаи «партия», ки аз қалимаи латинии «party» гирифта шуда, маънии «қисм», «ширкат», «саҳм», «тараф», «муносибат», «намуд», «нақш» ва «ширкаткунанда»-ро дорад, ки ҳар яке аз ин истилоҳот ба ин ё он паҳлуи таъсисёбӣ ва ё фаъолияти ҳизби сиёсӣ равшанӣ меандозад.

Муҳаққиқон, ки функцияҳои гуногуни амаликунандаи ҳизбҳои сиёсиро дар низомҳои демократӣ таҳқиқ менамоянд, на ҳама вақт ба шарту шароити робитаи ҳизбҳои сиёсӣ бо мақомоти ҳокимияти давлатӣ ишораи аниқ менамоянд. Масалан, Макс Вебер шаклҳои муосири ташкилоти ҳизбиро бо сохтори идоракунии давлатӣ ба ҳамдигар

¹ Даниленко В.Н. Конституционное право зарубежных стран. Учебник для вузов. 2-е издание. – М., 2000. – С.186-187.

муқобил гузошта, қайд менамояд, ки «дар ҳалли идоракунии ҳокимиятӣ бешубҳа таъсири оммаи ҳизбӣ бениҳояд калон аст»¹. Р.Михелс бошад, дар асари машҳури худ дар бораи сотсиологияи ҳизбҳои сиёсӣ дар шароити демократияро бо ишораи зерин оғоз намуд, ки «раванди амалӣ гаштани демократияи бевосита зарурият ба робитанамои ҳизбҳои сиёсӣ бо давлат ва давлат бо ҳизбҳои сиёсиро дорад»². М. Острогорский фаъолияти муътадили ҳизбҳои сиёсиро ба таъсири бевоситаи онҳо бо ҳокимияти давлатӣ маънидод менамояд³. Морис Дюверже низ идеяҳои худро оид ба ҳизбҳои сиёсӣ дар ҳамин самт арзёбӣ менамояд⁴.

Барои ҳизби сиёсӣ зарур аст, то ин ки бо амалӣ намудани назорати ҷамъиятии худ ба фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ таъсир расонад. Ин ҷо сухан оид ба имконияти васеъ додан ба шахрвандон, ҳизбҳои сиёсӣ ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ меравад, ки дар амалӣ намудани фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ иштирок мекунанд, вале онҳо набояд ба функцияҳои ҷустуҷуӣ мақомоти давлатӣ даҳлат кунанд.

Яке аз воситаҳои муҳими иштироки ҳизбҳои сиёсӣ дар фаъолияти мақомоти намояндагии ҳокимияти давлатӣ ин иштироки ҳизбҳо дар қори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ мебошад. Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олиӣ палатаи поёнии парлумони кишвар ба ҳисоб рафта, аз 63 вакил иборат мебошад. Вакилони Маҷлиси намояндагон ҳамагӣ бо тариқи овоздиҳии умумихалқӣ аз тарафи халқи Тоҷикистон интихоб карда мешаванд. Аз шумораи 63 вакиле, ки дар фаъолияти намояндагӣ ва қонунгузории Маҷлиси намояндагон ширкат менамоянд, 22 нафари онҳо аз ҳисоби ҳизбҳои сиёсӣ бо тариқи овоздиҳии халқӣ, ки он бо ғоиз муқаррар мешавад, иштирок ва соҳиби курсии вакилӣ мешаванд.

Дар осори илмӣ оид ба муайян намудани мафҳуми вазифаҳои ҳизбҳои сиёсӣ то ҳақде, ки имкон дорад мувофиқати назару андешаҳо ба мушоҳида мерасад ва аз нигоҳи мутахассисони соҳа таҳти ин мафҳум самтҳои асосии фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ, ки вобастаи мақсаду мароми онҳо мебошанд, дарк карда мешавад. Аммо, дар мавриди муайян намудани вазифаҳои мушаххаси ҳизбҳо, то як андоза ихтилофи назарҳо ҷой доранд. Масалан, В.В. Маклаков ба сифати вазифаҳои ҳизбҳои сиёсӣ муборизаи онро ҷиҳати ба даст овардани ҳокимияти давлатӣ ва ё кӯшиши расонидани таъсир ба он, анҷоми ҷораандешиҳои мафкуравӣ (вазифаи мафкуравӣ), мусоидат кардан дар роҳи ҳалли муноқишоти

¹Вебер М. Избранные произведения.- М., 1990.- С. 674.

²Михельс Р. Социология политической партии в условиях демократии // Диалог.- 1990. №3.- С.56.

³ Острогорский М.Я. Демократия и политические партии.- М., 1997.- С. 81-90.

⁴ Duverger M. Political Parties. N.Y, 1963.- P. 23.

ичтимоӣ ва сиёсӣ, ҳамоҳанг кардани фаъолияти аъзои худро эътироф кардааст¹.

Ю.А. Юдин, ки яке аз мутахассисони варзидаи ниҳодҳои сиёсии мамлакатҳои хориҷӣ, аз ҷумла хизбҳои сиёсӣ буд, оид ба се гурӯҳи вазифаҳои мақсадҳои хизбҳои сиёсӣ изҳори андеша намудааст. Аз нигоҳи ӯ гурӯҳи вазифаҳои хизбҳои сиёсиро иштирок кардан дар ташаккул ва фаъолияти мақомоти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, тарбияи кадрҳои сиёсӣ, мусоидат чӣхати татбиқи ҳуқуқи сиёсии шаҳрвандон, татбиқи робитаи байни ҷомеа ва давлат ташкил медиҳанд, ки ҳама дар маҷмӯъ аз вазифаҳои сиёсии хизбҳо мебошанд.

Гурӯҳи дуввуми вазифаҳои хизбҳои сиёсиро фаъолияти таблиғотию ташвиқотию доимӣ ва пешазинтихоботию онҳо ташкил медиҳад, ки он барои ташаккули афкори омма ва ҷаҳонбинии сиёсии шаҳрвандон равона шудааст. Ин гурӯҳи вазифаҳо ба сифати вазифаҳои мафкуравӣ шинохта шудааст. Дар ниҳоят, гурӯҳи саввуми вазифаҳои хизбҳои сиёсӣ аз тарбияи аъзои ҷомеа дар рӯҳияти ватанпарастӣ, устувор намудани худшиносии маънавӣ ва миллӣ ва бомаърифат кардани мардум иборат мебошанд, ки онҳо вазифаҳои тарбиявӣ хизбро ташкил медиҳанд².

Дар тафовут аз ин бархӯрдҳо, ки барои онҳо умумияти дохилӣ хос мебошад, профессор В.Н. Даниленко назари мустақили худро оид ба масъалаи баррасишаванда изҳор доштааст. Аз нигоҳи ӯ вазифаҳои хизбҳои сиёсиро бояд ба ду гурӯҳ тақсим намуд, ки онҳо ду соҳаи фаъолияти хизбҳои сиёсиро инъикос мекунанд. Аввалин, вазифаҳо, ки онҳоро хизбҳои сиёсӣ ҳамчун мизробу миёнарави байни ҷомеа ва давлат иҷро мекунанд ва сониян, вазифаҳо, ки бо нақши муҳими хизбҳои сиёсӣ дар таъмини фаъолияти ҳаётии механизми давлат алоқаманданд.

Зарурат ба таъкид аст, ки ҳам бархӯрди мазкур ва ҳам бархӯрдҳои мутахассисони дигар оид ба масъалаи баррасишаванда дорои як умумиятанд, яъне ҳастии хизбҳои сиёсӣ ва вазифаҳои онҳо танҳо аз нигоҳи судманду фоидабахшишон мавриди таҳлил қарор гирифтаанд, дар ҳоле, ки дар осори илмӣ ҳам даврони гузашта ва ҳам замони муосир оид ба зиёновар ва зарур набудани хизбҳои сиёсӣ андешаҳои мухталиф изҳор шудаанд.

Дар моҳияти тафрикаи «давлат – хизби сиёсӣ» доимо муҳолифатҳо вучуд дорад. Дар таърихи аксарияти кишварҳо оид ба ҳалли ин масъалаҳо ҳулосаҳои муайян мавҷуд аст. Бо баробари эътироф шудани хизбҳои сиёсӣ аз тарафи ҳуқуқи конститусионии муосир ҳамчун падидаи муҳимтарини сиёсӣ-ҳуқуқӣ ҳолати мазкур ба таври куллӣ тағйир намуд. Барои конститусияҳои давлатҳои нав ва навтарин

¹Конституции зарубежных государств: Учебное пособие.// Сост. проф. В.В. Маклаков – 3-е изд. перераб. и доп. – М., 2000. – С.348-351.

²Юдин Ю.А. Политические партии и право в современном государстве.- М., 1998. – С.51-52.

хусусияти хосро ворид намудани меъёри ҳуқуқи танзими ҳолати ҳуқуқи ҳизбҳои сиёсӣ дар ин ё он шакли иштироки ҳизбҳои сиёсӣ дар мақомоти давлатӣ, аз ҷумла ташкили ҳукумат дар бар мегирад.

Дар раванди маъракаи интихобот ҳизбҳои сиёсӣ фаъолияти босамареро дар самтҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва иқтисодии ҷомеа амалӣ сохта, дар натиҷа фаъолияти фраксиониро муайян менамоянд. Фраксияи парлумонӣ яке аз самти муҳими фаъолияти ҳизби сиёсӣ мебошад. Ба воситаи фраксияи парлумонӣ тамоми фаъолияти ҳизби сиёсӣ мустақиман баҳри ба даст овардани ҳокимияти давлатӣ равона мегардад.

Барои дарки хусусияти робитаи миёни ҳизбҳои сиёсӣ ва фраксияҳои парлумонии он муҳим аст, ки табиати дугонаи ҳизби сиёсиро ошкор намоем. Табиати дугонаи ҳизби сиёсӣ дар даруни ҷомеаи шаҳрвандӣ нуҳуфтааст ва ба воситаи гузаштан аз раванди интихобот ин марҳила қонунӣ гардонида мешавад ва сифати институти ҳокимиятӣ-ҳуқуқӣ мубаддал мешавад.

Аз як тараф ҳизби сиёсӣ ҳамчун падидаи ҷомеаи шаҳрвандӣ, яъне чун аломати таркибии сохтори муносибатҳои ҳаёти хусусиро дар бар мегирад, аз ҷониби дигар ҳизби сиёсӣ яке аз қисми дохилии низоми сиёсӣ-давлатиро ифода менамояд. Аз ин ҷо хосияти дугонаи рафтори ҳизб ба мушоҳида мерасад. Ҳизби сиёсиро зарур аст асосҳои манфиатҳои робитаҳои хусусии гурӯҳҳои муайяни ҷамъиятиро (синфҳо, қишрҳои гуногуни ҷомеа, гурӯҳҳои ҳимоя намуда, таъмини амалишавии онҳоро дар шакли ҳуқуқӣ - оммавӣ қафолат диҳад (маҳз ба василаи таъмини ҳифзи манфиатҳои хусусии шаҳрвандон ба манфиатҳои оммавӣ ҳизби сиёсӣ ҳуқуқи иштирок дар идоракунии корҳои давлатӣ ва ба даст овардани ҳокимияти давлатиро соҳиб мегардад).

Маҳз аз оқилона пайдо намудани тавозуни дуруст миёни таъмини манфиатҳои хусусӣ ва манфиатҳои оммавӣ, ки дар барномаҳо ва фаъолияти амалии ҳизбӣ ифода мешавад, сарнавишти ояндаи ҳизби сиёсӣ вобастагии зиёде дорад.

Табиати дугонаи шабехро фраксияҳои парлумонӣ низ доро мебошанд. Аммо дар татбиқи фаъолияти хусусихизбӣ ва умумидавлатии ҳизбҳои сиёсӣ асосҳои ҳуқуқӣ ин ҷо мазмуни дигареро бояд ифода намояд – хусусияти таъмини умумидавлатии ҳизби сиёсӣ ин ҷо волоият нисбат ба фаъолияти ҳизбиро доранд.

Дар маҷмӯъ мушкилоти «ҳизби сиёсӣ – фраксия – ҳокимияти қонунгузор» моро ба ҳулосаи чуқур мебарад. Зеро сатҳи манфиатҳои интихобкунандагон ва ҳадафҳои онҳо, ки ҳизби сиёсӣ ифодагари онҳо аст, чун қоида бо гузашти замон ошкор карда мешаванд. Сиёсатшиносони ғарб батақрор қайд менамоянд, ки ҳизбҳои сиёсӣ дар асоси шароитҳои умумисиёсӣ метавонанд мавқеи худро ба тадриҷ тағйир диҳанд. Ташкили хуби кори ширкати пешазинтихоботӣ ин фаъолияти осон аст,

аммо иштирок дар амалӣ намудани идоракунии давлатӣ ин кори тамоман дигар аст¹.

Олими норвегиягӣ С. Роккен барои таҳқиқи омилҳои таъсиргузор ба қарори электоратӣ ва рафтори ҳизбии ҳизбҳои сиёсӣ василаи комплекси зарур мешуморад. Дар ин гуна шаклҳои фаъолият С. Роккен вақтро арзиши марказии амал меҳисобад. Санади хотимавии сиёсӣ - овоздихӣ баромад менамояд, ки дар тӯли ҳаётгузарони шахрванд ва низоми фаъолият, ки ӯ дар он қарор дорад, рӯ ба рӯ мегардад. Вале баъдан низоми ҳизбӣ (ҳизб)-ро зарур аст, ки манфиатҳои интихобкунандагони худро комилан мувофиқ таъмин намояд. Чунин таъсиррасонӣ метавонад раванди танзимнамоии фаъолияти намояндагии ҳизби сиёсиро дар мақомоти ҳокимияти қонунгузор таъмин намояд. Бехуда нест, ки қариб дар аксарияти барномаҳои ҳизбҳои сиёсӣ истифодаи бештари фраксияҳои вакилии ҳизб барои ҳифзи намояндагии давлатии интихобкунандагони худ муқаррар карда мешавад. Намояндагии ҳизбӣ дар намояндагии парлумонӣ таҷассум ёфта, ин намояндагӣ дар самтҳои гуногуни иҷтимоӣ ва иқтисодии ҷомеа, ки ҳизби сиёсӣ онро талқин менамояд ифода мешавад.

Аз тарафи дигар ҳам дилхоҳ парлумонро зарур аст, ки маҷмӯи муайяни салоҳиятҳоеро доро бошад, ки онҳо аз мақомоти намояндагии ҳокимияти давлатӣ ҷудо набошанд. Парламентарихо (вакилон) ҳамчун ҳуқуқи ҳосе дар фаъолияти ҳамарӯзаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва ифодаи муҳими озодии ҷамъиятӣ баромад мекунад.

Дар вақтҳои охир робитаи ҳизбҳои сиёсии оппозитсионӣ бо мақомоти ҳокимияти иҷроия ва қонунгузор ба василаи маъракаи интихобот хуб гашта, миёни онҳо шаклҳои равобити демократӣ ва устувор ба роҳ монда шудааст. Риояи меъёрҳои демократӣ ва муносибатҳои ҳокимиятӣ имконият медиҳад, ки низоми бисёрҳизбии ҚТ тақвият дода шуда, равандҳои тағйирёбии шарту шароитҳои ин муносибатҳо дар шароити осоиштаи ҷамъиятӣ татбиқ гардад.

Дар замони имрӯза ҳадафи асосии давлат ва ҷомеаи Тоҷикистон таҳкими ҳуқуқии дастоварҳои институтсионализатсионии раванди сиёсӣ, бартараф намудани холигиҳои ҷиддии ҳуқуқии дар масъалаҳои танзими ин муносибатҳо, таҳия ва татбиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ ба амалияи сиёсӣ, ки тавонанд воситаи муҳим барои инкишофи бисёрҳизбӣ дар маҷрои парлумонӣ бошанд, инчунин таъмини фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ ва мақомоти ҳокимияти давлатӣ бо меъёрҳо ва принсипҳои демократӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, ҳангоми таҳлили фаъолияти мақомоти олии қонунгузори кишвар ба чунин хулосаи амиқ омадан мумкин аст, ки дар тӯли солҳои наонқадар зиёди соҳибхитиёрии худ ҚТ як раванди сиёсии кало-

¹Алмонд Г.А. Гражданская культура и стабильность демократии // Полис.- 1992.- №2.- С. 65.

неро паси сар намуд, ки дар аксарияти кишварҳои тараққиқардаи демократӣ тӯли даҳсолаҳо ва ҳатто асрҳо давом намудааст. Дар тӯли муҳлати камтарини таърихӣ аз ҷониби давлати мо роҳи басо тӯлоние аз низоми маъмулии шӯроҳои вакилони мардумӣ то парлумони доимоамалкунанда ва касбӣ тай карда шуд ва дар ин замон асосҳои ҳуқуқии иқтисоди бозаргонӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва демократия гузошта шуд.

Адабиёт:

1. Алмонд Г.А. Гражданская культура и стабильность демократии // Полис.- 1992.- №2.- С. 54 -67.
2. Юдин Ю.А. Политические партии и право в современном государстве.- М., 1998. –С.51-52.
3. Михельс Р. Социология политической партии в условиях демократии // Диалог.- 1990. №3.- С.43 -59.
4. Острогорский М.Я. Демократия и политические партии.- М., 1997.- С. 81-90.
5. Duverger M. Political Parties. N.Y, 1963.- P.15 - 28.
6. Конституции зарубежных государств: Учебное пособие.// Сост. проф. В.В. Маклаков – 3-е изд. перераб. и доп. – М., 2000. - С.348-351.
7. Даниленко В.Н. Конституционное право зарубежных стран. Учебник для вузов. 2-е издание. – М., 2000. - С.186-187.
8. Вебер М. Избранные произведения.- М., 1990.

Гадоев Б.С., Имомов Ҳ.Ш.

Фишурда

Иштироки ҳизбҳои сиёсӣ дар фаъолияти парлумони Ҷумҳурии Тоҷикистон: масоил ва дурнамо

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои иштироки ҳизбҳои сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қори парлумони кишвар, яъне Маҷлиси Олии ҚТ таҳлил ва баррасӣ шудааст. Иштироки ҳизбҳои сиёсӣ дар фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, аз ҷумла дар фаъолияти парлумони кишвар мавзӯи васеъ ва муҳими илми ҳуқуқи конституционии ватанӣ ба ҳисоб рафта, аз ҷониби муаллифи мақоланавис кӯшиши таҳлил ва таҳқиқи ҷанбаҳои асосии он ба ҳарч дода шудааст. Ҳизбҳои сиёсӣ иштирокчиҳои асосии раванди интихобот ва райъпурсӣ ба ҳисоб мераванд ва дар фаъолияти парлумони Тоҷикистон нақши муҳимро иҷро месозанд.

Гадоев Б.С., Имомов Ҳ.Ш.

Аннотация

Участие политических партии в деятельности парламента Республики Таджикистан: перспективы и развития

В данной статье рассматриваются и анализируются вопросы участия политических партий Республики Таджикистан в работе парламен-

та страны, то есть Маджлиси Оли. Участие политических партий в деятельности органов государственной власти, особенно в деятельности парламента нашей страны является актуальным и значимым. Данная тема анализируется со стороны многих авторов и многие ее аспекты опубликованы в монографиях и статьях. Политические партии являются активными участниками процессы выборов и референдумах и в деятельности парламента Таджикистана имеют особое место.

Gadoev B.S., Imomov H.Sh.

The summary

Participation of political parties in activity parliament of Republic of Tajikistan: task and perspective

In this article come before and discuss participation political parties Republic of Tajikistan in work parliament of country, Majlisi Oli. Participation of political parties in work of organ of state, including in work parliament of country come wide and important question in domestic constitutional law and from side of author. Political parties come mane participant process of elections and referendum and play important role in work of parliament of Tajikistan.

Завқизода С.А.*

МАСЪАЛАҶОИ ТАШКИЛӢ – ҲУҚУҚИИ ТАКМИЛИ ИХТИСОСИ СУДЯҶО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Калидвожаҳо: такмили ихтисоси судяҳо, бозомузӣ, судя, судҳои умумӣ, семинар, ислоҳоти судӣ ҳуқуқӣ, Маркази таълимӣ, Суди Олӣ, ҷорабиниҳои ташкилӣ – ҳуқуқӣ, сертификати мутобиқат, донишҳои илмӣ – амалӣ, ҳокимияти судӣ, ҷомеаи муосир, салоҳиятнокӣ, усули таълим, судя – коромӯз.

Ключевые слова: повышение квалификации судей, переподготовка судей, общие суды, семинар, судебно-правовая реформа, Учебный центр, Верховный Суд, организационно – правовые мероприятия, сертификат соответствия, научно – практические знания, судебная власть, современное общество, компетентность, методика преподавания, судя – стажер.

Keywords: professional development of judges, retraining of judges, general courts, seminar, judicial and legal reform, Training center, Supreme Court,

*Директори Маркази таълимии судяҳои назди Суди Олии ҶТ, унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокуратурии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. E-mail: zavkievs@mail.ru

organizational and legal measures, certificate of conformity, scientific and practical knowledge, judiciary, modern society, competence, teaching methodology, judging - trainee

Таҷдиди доимии қонунгузори ҚТ, тақвияти ҳимояи судии ҳуқуқу озодиҳои шахрвандон, манфиатҳои қонунии онҳо, иҷрои қонунҳо - ҳамаи ин навгониҳо тақмили ихтисос ва баланд бардоштани сатҳи дониши касбиро талаб мекунад. Эътибори ҳокимияти судӣ ва самаранокии фаъолияти он бештар аз касбияти судяҳо ва объективона будани онҳо ҳангоми баррасии парвандаҳо арзёбӣ карда мешавад. Маҳз Қонуни конституционӣ ҚТ "Дар бораи судҳои ҚТ" асосҳои ташкилӣ-ҳуқуқии тақмили ихтисоси судяҳоро муайян менамояд, ки тибқи он судяҳо дар ду сол як маротиба бо тақмили ихтисос фаро гирифта шуда, пас аз хатми он ба онҳо сертификати шакли муқарраргардида дода мешавад (қ. 6 м. 14 Қонуни конституционӣ дар бораи судҳо). Дар ин раванд саҳми Маркази таълимии судяҳои назди Суди Олии ҚТ, ки дар ташаккул ва рушди бозомӯзӣ, тайёр намудани номзадҳо ба вазифаи судя қоромӯз - судяҳо ва тақмили ихтисоси судяҳо ва қормандони дастгоҳи судҳо нақши ҳалқунандаро мебозад, хело муҳим мебошад.

Масъалаи бо касбияти баланд тайёр намудан ва гузаронидани тақмили ихтисоси судяҳо яке аз талаботи муҳимми ҳокимияти судӣ ба ҳисоб меравад. Якҷанд омилҳои мавҷуданд, ки талаботи дар сатҳи баланд тайёр намудан ва гузаронидани тақмили ихтисоси судяҳоро тақозо менамоянд. Ин омилҳо пеш аз ҳама аз раванди эъмори давлати ҳуқуқбунёд ва талаботи ҷомеаи муосир бармеоянд. Аз ин рӯ, раванди ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ ва тақмили қонунгузори соҳа одатан бо назардошти принципу арзишҳои давлату ҷомеаи демокративу ҳуқуқбунёд ба роҳ монда мешаванд.

Барои қори худро дар сатҳи дахлдор иҷро намуда. ба боварии ҷомеа ноил гаштан бояд дар судҳо судяҳои фаъолият намоянд, ки сифатҳои баланди ахлоқӣ ва дониши васеи ҳуқуқию иҷтимоӣ дошта бошанд, яъне сатҳи баланди фарҳанги ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқи инсон дар онҳо ташаккул ва рушд ёфта бошад. Аз ин рӯ, судяҳо бояд мунтазам дониши худро бой қардонидан, таҷрибаҳои мавҷударо тақмил бахшида, таҷрибаҳои навро аз худ намоянд.

Дар замони муосир зарурат ба тақмили ихтисоси судяҳо беш аз пеш эҳсос мегардад. Дар ҷараёни муруфияҳои судӣ ва ҳалли баҳсҳои гуногун масъалаҳои мураккаб ва нозуки зиёде пайдо мешаванд, ки судяҳо бояд онҳоро дарк карда, аз уҳдаи ҳаллу фасли онҳо бароянд. Маҳз методикаи махсуси таълими судяҳо бояд ба он мусоидат намояд, ки чунин масъалаҳо дуруст, асоснок, ҳолисона, беғаразона ва одилона ҳал карда шаванд. Судяҳо дар баробари таҳияи санадҳои судӣ (ҳалнома, ҳукм, таъинот, қарор, фармон), инчунин бояд маҳорати ҳамқорӣ

намудан бо ҷомеа ва намояндагони воситаҳои ахбори оммаро низ дошта бошанд.

Ташкили раванди такмили ихтисоси судяхоро дар ҶТ мақомоти ваколатдор – Маркази таълимии судяхои назди Суди Олии ҶТ ба уҳда дорад. Такмили ихтисос дар Маркази таълимии судяхои назди Суди Олии ҶТ дар асоси талаботи Низомномаи Маркази таълимии судяхо ба роҳ монда шуда, давраҳои такмили ихтисос ва барномаҳои он дар Шӯрои Ҳамоҳангсози Маркази таълимии судяхо бо Раиси Суди Олии ҶТ мувофиқа карда мешавад.

Нақшаи такмили ихтисос ва барномаҳо дар ибтидои соли нави тақвими таҳия гардида, ба судҳо ирсол мегардад. Барномаҳои таълимӣ дар асоси натиҷагирии фаъолияти судҳо дар маҷлисиҳои ҳисоботии Суди Олӣ бо дарназардошти ҳолатҳои сифатии санадҳои судӣ, яъне ҳолатҳои тағйирёбӣ ва бекоршавии онҳо дар зинаҳои судии кассатсионӣ ва назоратӣ интиҳоб карда мешаванд.

Бо мақсади муайян намудани самтҳои омӯзиши судяхо дар такмили ихтисоси бо қонун пешбинигардида, ба талабот ҷавобгӯӣ будани мазмуни барномаҳои таълимӣ ва расидан ба ҳадафҳои такмили ихтисос, инчунин дарёфти методикаи беҳтари татбиқи барномаҳои таълимии судяхо зери мавзӯи “Мақсади бозомӯзӣ ва такмили ихтисоси судяхо ва расидан ба ҳадафҳои таълимӣ” дар соли 2020 дар Марказ бо роҳи пурсиши хаттӣ тадқиқоти сотсиологӣ гузаронида шуд. Тадқиқоти мазкур дар 2 давраи такмили ихтисос бо иштироки 50 нафар судяхои судҳои умумии ВМКБ, вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо, ки ҳар кадоми онҳо аз 3 то 10 сол собиқаи корӣ доштанд, гузаронида шуд.

Мавзӯҳои семинарҳо барои иштироккунанда бо пурсиш ва дархости судяхо аз ҷумла, аз ҳуқуқи граждани, муурофияи граждани, ҳуқуқи ҷиноятӣ, муурофияи ҷиноятӣ, ҳуқуқи маъмурӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ, ҳуқуқи инсон интиҳоб намуда, онҳо ҳарсола такмил дода мешаванд. Аз пурсиши судяхои иштироккунанда муайян дар соли 2020 муайян гардид, ки 96%-и онҳо дар давраи фаъолияти кориашон ҳамаи намуди парвандаҳо баррасӣ намудаанд, 4%-и онҳо, ки 2 нафарро ташкил медиҳанд, танҳо парвандаҳои граждани ва ҷиноятиро баррасӣ намудаанд.

Илова бар ин, дар анҷоми давраҳои такмили ихтисос ба судяхо бе нишон додани ному насаб ва мансаби ишғолнамуда варақаҳои назарсанҷӣ (анкета) пешниҳод карда шуда, хоҳиш ба амал бароварда шуд, ки фикру андешаҳои хешро воқеъбинона ва холисона оид ба ҷараёни давраи таълимӣ иброз намоянд.

Инчунин, баъди пур кардани варақаҳои назарсанҷӣ аз ҷониби судяхо ҷавобҳои онҳо бо мақсади ба инобат гирифтани ҳангоми таҳияи барномаҳои таълимии минбаъда ва такмил додани методикаи таълим дар шакли умум мавриди таҳлил қарор дода шуда, ҳулосаҳои дахлдор қабул карда мешаванд.

Методикаи пурсишӣ бо роҳи дар варакаи назарсанҷӣ 12 савол гузоштан, гузаронида шуда, ба баъзе саволҳо ҷавобҳои “ҳа”, “не”, “намедонам” ва ба саволҳои боқимонда, ки ҷавобҳои мушаххасро талаб мекарданд, навиштани посух муқаррар карда мешавад.

Дар варақаҳои пурсишӣ ба саволи он ки “Қадоме аз мавзӯҳои семинари мазкур барои Шумо бештар шавқовар ва муфид буд” 60%-и шунавандагон баҳои “аъло”, 38%- баҳои “хуб” ва 2%-баҳои “миёна” доданд.

Инчунин, ба саволи он ки “Бозомӯзии қонунгузорию нав (ҳуқуқи граждани, ҳуқуқи ҷиноятӣ, муҳофияи граждани, муҳофияи ҷиноятӣ, ҳуқуқи маъмурӣ, ҳуқуқи меҳнатӣ) дар асоси ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ барои солҳои 2016-2021 ба Шумо чӣ дод” 68%- меъёрҳои навро аз бар қардем, 32%-худро муқаммал сохтем гуфта, ҷавоб доданд.

Ба саволи он ки “Оё тақмили ихтисос ба мақсадҳои асосиаш ноил гашт ё не” 97%- ҳа, 1%-беҷавоб ва 2%-қисман посух дода, ба саволи он ки “Оё тарзи омузондани устодон ба Шумо маъқул шуданд ё не” 100% ҷавоби “ҳа” доданд ва илова намуданд, ки минбаъд низ судяҳои коллегияҳои судии Суди Олии ҚТ ба ҳайси устод ҷалб карда шаванд.

Ба пурсиши он ки “Минбаъд дар оянда, қадам мавзӯҳо ба барномаи тақмили ихтисос ворид карда шаванд” 38% – мавзӯҳо вобаста ба амалияи қассатсионии коллегияҳои судии судҳои вилоят ва Суди Олӣ оид ба асосҳои бекоршавии санадҳои судӣ, 30% – мавзӯҳои хариду фурӯши ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин, манзили истиқоматӣ ва баҳсҳо вобаста ба замин, 20% – мавзӯҳои вобаста ба тақсими мерос, васиятнома, асосҳои бекор қардани онҳо, 12% – мавзӯҳои вобаста ба муносибатҳои қарзии шаҳрвандон ва муносибатҳои бонкӣ, посух доданд.

Дар маҷмӯъ сад фоиз шунавандагон мавзӯҳои дар барномаи тақмили ихтисос гузошташударо барояшон ғоиданок арзёбӣ намуданд, чунки онҳо дар амалияи судӣ донишҳои азхудкардаи мавзӯҳои мазкурро барои баррасӣ ва ҳалли баҳсҳо истифода менамоянд.

Ташкили тақмили ихтисоси судяҳо, интиҳоби мавзӯҳои қобили таваҷҷуҳ, ҷалби устодони дорои таҷрибаи қофии назариявӣ амалӣ ва усули ба роҳ мондани тақмили ихтисос яке аз масъалаҳои муҳиме мебошанд, ки воқеан онҳо барои баланд гардидани донишҳои назариявӣ амалии судяҳо мусоидат намуда, дар баланд гардидани сифати адолати иҷтимоӣ нақши ҳалқунанда мебозанд.

Завқизода С.А.

Фишурда

Масъалаҳои ташкилӣ- ҳуқуқии тақмили ихтисоси судяҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур асосҳои ташкилӣ-ҳуқуқии тақмили ихтисоси судяҳо ва тарзи гузаронидани онҳо мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор дода шуда, методикаи таълим ва тақмили ихтисоси судяҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудааст. Инчунин мақола масъалаҳои бо касбияти баланд тайёр намудан, усули гузаронидани тақмили ихтисоси судяҳо, зарурат ва омилҳои муҳимми талаботи дар сатҳи баланд тайёр намудан ва гузаронидани тақмили ихтисоси судяҳоро фаро гирифтааст. Дар робита бо ин зикр мегардад, ки ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ ва тақмили қонунгузори соҳа бояд бо назардошти принсипу арзишҳои давлати демокративу ҳуқуққунӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ ба роҳ монда шаванд.

Завқизода С.А.

Аннотация

Организационно-правовые проблемы повышения квалификации судей в Республике Таджикистан

В статье анализируются и исследуются организационно-правовые основы повышения квалификации судей и способы их проведения, а также показаны методы обучения и переподготовки судей Республики Таджикистан. В статье также освещаются вопросы профессионального обучения, методики обучения судей, необходимость и важные факторы требований к обучению и переподготовке судей на высоком уровне. В этой связи отмечается, что судебно-правовая реформа и совершенствование законодательства в этой сфере должны проводиться с учетом принципов и ценностей правового демократического государства и гражданского общества.

Zavqizoda S.A.

The summary

Organizational and legal problems of professional development of judges in the Republic of Tajikistan

The article analyzes and investigates the organizational and legal foundations of professional development of judges and the methods of their implementation, as well as shows the methods of training and retraining of judges of the Republic of Tajikistan. The article also highlights the issues of professional training, methods of training judges, the need and important factors of the requirements for training and retraining of judges at a high level. In this regard, it is noted that the judicial and legal reform and improvement of legislation in this area should be carried out taking into account the principles and values of a legal democratic state and civil society.

**III. ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ; ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ; ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ;
ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ
(ИХТИСОС: 12. 00. 03)**

III. ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО; СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12. 00. 03)

Бобочонзода И.Х.,*
Тағойназаров Ш.,*
Абдуллозода З.Ф.*

**МАСОИЛИ МУАЙЯННОМОИИ МАФҲУМ ВА МАЗМУНИ
СОЗИШНОМАИ АРБИТРАЖӢ ТИБҚИ ҲУҚУҚИ
БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА ҚОНУНГУЗОРИИ МИЛЛӢ**

Калидвожаҳо: созишномаи арбитражӣ, муҳокимаи ҳакамӣ, тарафҳо, конвенсияҳои байналмилалӣ, қонунгузории миллий, унсурҳои созишномаи арбитражӣ, шартнома, мавзӯи баҳс, ҳалли фосолавии баҳс, ҳоким, шарту қайд, ҳуқуқи татбиқшаванда, суди давлатӣ, ҳуқуқҳои муҳофиавӣ, уҳдадорӣ, баҳсҳои тичоратӣ, баҳсҳои молу мулкӣ, намоянда, ҳадди ваколат, юрисдиксия

Ключевые слова: арбитражное соглашение, третейское разбирательства, стороны, международные конвенции, национальное законодательства, элементы арбитражного соглашения, договор, предмет спора, дистанционное разбирательства, арбитр, оговорка, применимое право, государственный суд, процессуальные права, обязанности, коммерческие споры, имущественные споры, представительства, пределы полномочий, юрисдикция

Keywords: arbitration agreement, arbitration proceedings, parties, international conventions, national legislation, elements of an arbitration agreement, contract, subject matter of dispute, distant proceedings, arbitrator, clause, applicable law, state court, procedural rights, obligations, applicable law, commercial disputes, property disputes, representations, limits of authority, jurisdiction

* Мудири шуъбаи масоили назариявии давлат ва ҳуқуқи муосири Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (АМИТ), доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор E-mail: bobojonov_i@mail.ru

* Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори кафедраи ҳуқуқи граждании факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, Ҳуқуқшиносии шоистаи Тоҷикистон

*Унвонҷӯи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи. А. Баҳоваддинови АМИТ. Email: zebo.abdullozoda@bk.ru

Мафҳуми созишномаи арбитражӣ, ки дар асоси Қонуни намунавии UNCITRAL қабул гардидааст, ҳам дар матни конвенсияҳои байналмилалӣ ва ҳам қонунгузориҳои миллӣ, аз ҷумла (м. 2 ва 11 Қонуни ҚТ «Дар бораи арбитражи байналмилалӣ тичоратӣ», м. 7 (1) Қонуни дар бораи арбитражи Ҳонгконг дар нашри соли 1996¹, м. 4 (1) Қонуни дар бораи арбитражи Уганда аз соли 2000²) дида мешавад. Ин санадҳои қонунгузорӣ созишномаи арбитражиро ҳамчун созишномаи тарафҳо дар бораи ба арбитраж додани ҳамаи баҳсҳо ва ё баҳсҳои мушаххас муайян мекунанд, ки дар робита бо дилхоҳ муносибатҳои мушаххаси ҳуқуқӣ байни тарафҳо ба вуҷуд омадаанд ва ё ба вуҷуд омада метавонанд, новобаста аз он, ки онҳо хусусияти шартномавӣ доштанд ва ё не.³

Аз ҷумла, дар Қонуни ҚТ «Дар бораи арбитражи байналмилалӣ тичоратӣ» дар м. 2 «мафҳумҳои асосӣ», мафҳуми созишномаи арбитражӣ дода шудааст, ки тибқи он созишномаи арбитражӣ – «созишномаи ҳатти тарафҳои шартнома оид ба вогузори баҳси бавучудомада ё бавучудоянда, ки дар шакли шартнома, тавзеҳоти арбитражӣ дар шартнома, ё тавассути мубодилаи мактубҳо, барқияҳо, факсҳо, ҳуччатҳои электронӣ ё дигар ҳуччатҳои ифодакунандаи иродаи субъектҳо ва мазмуни он баста мешавад».

Илова бар ин, дар боби 3-и Қонуни ҚТ «Дар бораи арбитражи байналмилалӣ тичоратӣ» дар м. 11. мазмун ва шакли созишномаи арбитражӣ, м. 12. тартиби баррасии баҳсҳо, моддаи 14. пешниҳоди даъво оид ба моҳияти баҳс ба суди босалоҳият ва ғайраҳо пешбинӣ гардидаанд, ки аз мазмун ва моҳияти созишномаи арбитражӣ ва нақши он дар баргузоргардии муҳокимаи арбитражӣ сухан меравад⁴.

Дар Дастури арбитражи байналмилалӣ тичоратии Тоҷикистон намунаи созишномаи арбитражӣ ҷойгир карда шудааст, ки тибқи он Арбитражи байналмилалӣ тичоратии Тоҷикистон (минбаъд - АБТТ)

¹Иқтибос тибқи: Robert Morgan. Hong Kong Arbitration in Transition: The Arbitration (Amendment) Ordinance 1996, Part III International Arbitration Law Review. December 1997. Vol. 1, Issue 1. P. 27-28.

² Иқтибос тибқи: Justin Semuyaba. Recent Developments in the law of arbitration II International Business Lawyer. November 2000. Vol. 28, № 10.- P. 472.

³ Муфассалтар ниг.: Менглиев Ш. Арбитражное рассмотрение внешнеэкономических споров.- Душанбе: "Эҷод".- 2009.- 412с.; Шонасридинов Н. Асосҳои ҳуқуқии фаъолияти Арбитражи байналхалқӣ тичоратӣ. Васоити таълимӣ.- Душанбе: "Сино".- 2007.- 76с.; Арбитражи Байналмилалӣ Тичоратӣ: ташаккул ва проблемаҳои танзими ҳуқуқӣ. /Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Раҳимов М.З.- Душанбе: "Деваштич". 2007.- 157с.

⁴ Ҳамон ҷо.

ба ҳамаи тарафҳое, ки хоҳиши ба ҳамин Дастур ишора карданро доранд тавсия медиҳад, ки тавзеҳоти арбитражии зеринро истифода намоянд:¹

Ҳамаи баҳсҳои бавучудоянда вобаста ба шартномаи мазкур ё вобаста ба эътиборнокии он, аз ҷониби АБТТ тибқи Дастури он, дар ҳайати се нафар арбитрҳо, забони муҳокимаи арбитражӣ тоҷикӣ-русӣ, дар асоси ҳуқуқи Тоҷикистон, ба таври қатъӣ ҳал мегардад.

Ба тарафҳо дар бораи муайян намудани унсурҳои зерини созишномаи арбитражӣ тавсия дода мешавад: шумораи арбитрҳо; забони муҳокимаи арбитражӣ; ҳуқуқи моддии татбиқшаванда.

Оид ба ин масоил Н. Фозилов қайд менамояд, ки дар мафҳуми созишномаи арбитражӣ бояд нишонаҳои зеринро ҷудо намуд:² 1) созиши арбитражи дар шакли хаттӣ баста мешавад; 2) созиши арбитражи ҳамчун банди шартномаи асосии тарафҳо ё бо роҳи мубодилаи мактубҳо, телеграммаҳо, факсҳо, ҳуҷҷатҳои электронӣ ё ҳуҷҷатҳои дигар, ки субъектҳои ин мубодила ва изҳори ирода аз ҷониби онҳоро муайян намудан мумкин аст, низ баста шуданаш мумкин мебошад; 3) созиши арбитражи аз ҷониби тарафҳои шартномаи асосӣ баста мешавад; 4) дар созиши арбитражи маълумот аз хусуси ба арбитражи байналмилалӣ тиҷоратӣ супоридани баҳси ҳуқуқии байни тарафҳои шартномаи асосӣ пайдошуда, ё баҳси ҳуқуқие, ки метавонад минбаъд пайдо шавад, дарч мегардад.

Ҷ, инчунин қайд менамояд, ки дар созиши арбитражи бояд маълумотҳои зерин низ дарч гардад:³ 1) сана ва ҷойи бастанӣ созиши арбитражӣ; 2) маълумот дар бораи тарафҳои баҳси ҳуқуқӣ (ном, суроға ва реквизитҳои бонкии тарафҳои баҳси ҳуқуқӣ); 3) муҳтавои баҳси ҳуқуқӣ; 4) муҳлати амали созиши арбитражӣ.

Ба андешаи мо будани ин маълумотҳо мазмунӣ созишномаи арбитражиро яқдараҷа пурра мегардонанд.

Ш. Менглиев ва Н. Шонасридинов мафҳум ва табиати ҳуқуқии созишномаи арбитражиро таҳқиқ намуда, менависанд, ки азбаски созишномаи арбитражӣ як навъи созишномаи ҳакамӣ махсуб мегардад, пас онҳо аз лиҳози табиати ҳуқуқӣ яқрағ мебошанд⁴.

¹Дастури АБТТ.- Душанбе, 2019. – С. 15; Международный коммерческий арбитраж: нормативно-правовые акты.// Составители Бободжонзода И.Х., Абдуллоев Ф., Гоибназар А. - Душанбе, 2019. – С. 81.

² Арбитражи байналмиллалӣ тиҷоратӣ: ташаккул ва проблемаҳои танзими ҳуқуқӣ. //Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Раҳимов М.З. -Душанбе: "Деваштич". 2007. - С. 65.

³ Ҳамон ҷо. - С. 66.

⁴ Менглиев Ш. Арбитражное рассмотрение внешнеэкономических споров.- Душанбе: "Эҷод". 2009. - С. 158-165; Шонасридинов Н. Асосҳои ҳуқуқии фаъолияти Арбитражи байналхалқӣ тиҷоратӣ. Васоити таълимӣ.- Душанбе: "Сино". 2007. - С. 24-27.

Н. Шонасридинов ақидаи зиёди олимони ФР, ба монанди О. Ю. Скворсов,¹ В. В. Ярков,² А. Г. Котелников,³ Е. В. Кудрявцева⁴ ва дигаронро мавриди омузиш ва таҳлил қарор дода, ҳулосабарорӣ намудааст, ки созишномаи ҳакамӣ ва созишиомаи арбитражи аз лиҳози табиати ҳуқуқӣ аҳдҳои граждани - ҳуқуқӣ буда, асоси ба вучуд омадани муносибати ҳуқуқӣ-граждани мегарданд, ки ба мадорашон, на танҳо шахсонро, ки созишномаҳои мазкурро бастанд, инчунин суди ҳакамӣ ва арбитражи байналхалқии тичоратиро, ки тибқи созишномаи басташуда ҷиҳати баррасии баҳси ба вучуд омада ё ба вучуд меомадаи байни чунин шахсон ваколатдор шудаанд, ҷалб менамояд. Мазмуни муносибати ҳуқуқӣ-граждани дар заминаи созишномаҳои басташудаи ҳакамӣ ва арбитражи ба вучуд меомадаро бошад, маҷмӯи ҳуқуқи уҳдадорихои мутақобили шахсони ба мадори чунин муносибати граждани ҷалб шуда, ташкил медиҳад, чунончӣ: ҳуқуқи ҷонибҳои созишномаҳои басташуда дар хусуси муайян намудани тобеияти баҳсҳои ба вучуд омада ё ба вучуд меомада; ҳуқуқи ҷонибҳои созишномаҳо оид ба мушахассан муайян намудани суди ҳакамӣ ё арбитражи байналхалқии тичоратии баррасикунандаи баҳсҳо; ҳуқуқи ҷонибҳо оид ба муайян намудани макони баррасии баҳсҳои ба вучуд омада ё ба вучуд меомада; ҳуқуқи ҷонибҳо дар хусуси муайян намудани ҳуқуқи татбиқшаванда; ҳуқуқи ҷонибҳо оид ба муайян намудани забони муфассал дар арбитражи байналхалқии тичоратӣ ва суди ҳакамӣ ва ғайра. Суди ҳакамӣ ва арбитражи байналхалқии ба вучуд омада ё ба вучуд меомадаро тибқи тартиби байни ҷонибҳо мувофиқашуда баррасӣ намоянд.⁵

Ш. К. Ғаюров мафҳум, моҳият ва унсурҳои созишномаи арбитражиро ҳангоми амалисозии фаъолияти арбитражи тичоратӣ ва қабули санадҳои он ба таври хеле моҳирона пайваст намудааст. Ӯ қайд менамояд, ки “Фаъолияти арбитражи байналмилалии тичоратӣ хусусияти ҳуҷҷатгузорӣ низ дорад. Чунин фаъолияти ҳуқуқӣ дар баробари яктарафакунии баҳсҳои молумулқии уфқӣ, инчунин дар

¹ Скворсов О.Ю. Проблемы третейского разбирательства предпринимательских споров в России: Автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. - СПб., 2006.

² Ярков В. В. Юридические факты в механизме реализации норм гражданско-процессуального права.- Екатеринбург, 1992. - С.24; Ярков В.В. Постатейный научно-практический комментарий к Федеральному Закону «О третейских судах в Российской Федерации» // Третейский суд. -2003.- №4 (28).- С.21.

³ Котелников А.Г. Негативные последствия заключения арбитражного соглашения /Арбитражный и гражданский процесс.-М., 2004.- №8.- С. 39.

⁴ Кудрявцева Е. В. Оспаривание решений третейских судов //Замечки о современном гражданском и арбитражном процессуальном праве. //Под ред. М.К.Треушникова.- М., 2004. - С. 173.

⁵ Шонасридинов Н. Асари ишорашуда. - С. 27.

омода ва қабул кардани санадҳои арбитражӣ ифода меёбад.”¹ Вобаста ба ин ӯ ба яке аз унсурҳои асоси созишномаи арбитражӣ, яъне “дар ҳузури се арбитр ҳалномаи арбитражӣ ё дар қарори суди арбитражӣ аз ҷониби аксарияти арбитро қабул карда мешаванд”, диққат дода, мавҷудияти чунин меъёрҳоро дар санадҳои байналмилалӣ, ба монанди Қонуни намунавии ЮНСТИРАЛ, Конвенсияи Нью-Йорк соли 1958 ва дигар санадҳои байналмилалиро мавриди таҳлил ва омузиш қарор додааст.²

Дар баробари ин бошад, Конвенсияи Нью-Йорк таърифи созишномаи арбитражиро бо тавзеҳот маҳдуд намуда, муқаррар менамояд, ки объекти муносибати ҳуқуқии баҳсӣ дар умум метавонад предмети муурофияи арбитражӣ бошад (моддаи II (1)). Баъзан танҳо баҳсҳое, ки тарафҳо ҳуқуқдоранд бо роҳи мусолихаомез ҳал намоянд, ба муҳокимаи арбитражӣ мансуб мебошанд (Белгия, Австрия). Қоидаҳои оид ба ҳалли алтернативии баҳсҳо дар ШМА (ФАА)³ (м. 2) калимаи «баҳсҳо»-ро ба калимаи «ихтилофҳо», ки метавонанд аз шартнома ва ё аҳд, инчунин аз даст кашидан аз иҷрои уҳдадориҳои онҳо ба миён оянд, иваз менамояд. Бо назардошти чунин ихтилофот, зарур аст, ки асосҳои баррасии баҳсҳо дар судҳои байналмилалӣ арбитражи тичоратӣ дар қонунгузорӣ, амалия ва доктринаи кишварҳои гуногун бо мақсади муайян намудани фарқиятҳои мавҷуда дар мафҳуми созишномаи арбитражӣ таҳлил карда шаванд. Ин таҳлил аз рӯи чанд самт гузаронида мешавад.

Якум, қонунгузориҳои миллӣ метавонад қоидаҳои айнӣ ва ё қоидаҳои дигари ҳалли баҳсҳо барои арбитражи тичоратӣ дохилӣ ва байналмилалиро пешбинӣ намояд. Қоидаҳои айнӣ барои арбитражи дохилӣ ва байналмилалӣ дар ШМА (ФАА), Шветсия (Қонун дар бораи арбитраж аз соли 1999)⁴; ЧХХ (Қонун дар бораи Арбитраж аз соли 1999)⁵ муайян гардидаанд. Ин аз он сабаб аст, ки дар хориҷи кишвар ба арбитражи дохилӣ баррасии ҳакамӣ аз рӯи баҳсҳое, ки аз муносибатҳои ҳуқуқии бидуни унсури хориҷӣ ба миён меоянд, дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, барои муайян кардани заминаи ҳуқуқии баррасии баҳсҳо тибқи қонунгузориҳои ин ва ё он давлат, зарурати мушаххас кардани мансубияти баҳси алоҳида ба салоҳияти арбитражи давлатӣ ё байналмилалӣ дида мешавад.

¹Ғаюров Ш.К. Санадҳои арбитражи байналмилалӣ тичоратӣ. Арбитражи байналмилалӣ тичоратӣ: ташаккул ва проблемаҳои танзими ҳуқуқӣ. //Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Раҳимов М.З.- Душанбе: "Деваштич". 2007. - С. 91.

² Ҳамон ҷо.

³ 2000-2001 Midwest Alternative Dispute Resolution Guide. Chicago. P. 38-42.

⁴ Иқтибос тибқи: Hans Bagner. Arbitration in Sweden ILCIA Newsletter. 1999. Vol. 4, No 2. P. 8.

⁵ Иқтибос тибқи: Asian Region: New Developments // ILCIA News. 2000. Vol.5, Issue 2.- P.15.

Дуюм, дар истилоҳи арбитражи «байналмилалӣ» дар конунгузори кишварҳои гуногун тафовути ҷиддӣ мавҷуд аст. Ҳамин тавр, Конвенсияи Женева ба мурофияи арбитражи байналмилалӣ баҳсеро мансуб медонад, ки тарафҳои он (шахсони воқеӣ ва ё ҳуқуқӣ) дар вақти бастанӣ созишномаи арбитражӣ дар ҳудуди давлатҳои гуногун аҳдкунанда истиқомат ва ё будубоши доимӣ доштанд (м. 1.1). Қонуни намунавии ЮНСИТРАЛ (м. 1 (3)) хусусиятҳои зеринро муайян мекунад: 1) тарафҳои созишномаи арбитражӣ ҳангоми бастанӣ он дар кишварҳои гуногун корхонаҳои тиҷоратӣ доштанд; 2) маҳалли баргузори арбитраж тибқи созишномаи арбитражӣ, ҷои иҷрои уҳдадориҳои муҳими муносибатҳои ҳуқуқӣ ва ё ҷое, ки мавзӯи баҳс бо он бештар алоқамандӣ дорад, берун аз давлате мебошад, ки тарафҳо дар ҳудуди он корхонаҳои тиҷоратӣ доранд; 3) тарафҳо ба таври махсус муқаррар кардаанд, ки мавзӯи созишномаи арбитражӣ бо зиёда аз як кишвар алоқамандӣ дорад.

Аммо, бо вучуди дар асоси қонуни намунавӣ қабул гардидани қонунҳои миллӣ, дар онҳо имкони ба таври гуногун муайян кардани мафҳуми арбитражи байналмилалӣ ҷой дорад. Масалан, Қонуни ҚТ «Дар бораи АБТ» ва Қонуни ФР «Дар бораи АБТ» (м. 1) муқаррароти бандҳои 2 ва 3 Қонуни намунавиро мадди назар намуда, ба ҷойгиршавии корхонаҳои тиҷоратии тарафҳо дар хориҷи кишвар бештар таваҷҷӯҳ карда, ба баҳсҳои шахсони ҳуқуқии дар ҳудуди ин давлатҳо таъсисгардида унсури хориҷӣ илова менамоянд. Дар фарқият аз Қонуни намунавӣ, Қонуни арбитражи Нигерия (м. 57 (2))¹ талаботҳои иловагиро барои муайян кардани арбитражи байналмилалӣ пешбинӣ менамояд.

Ба ин гуна талабот созишномаи бевоситаи тарафҳо дар бораи он, ки новобаста аз табиати қарордод ҳамаи баҳсҳои аз аҳдҳои тиҷоратии онҳо пайдошаванда бояд ҳамчун баҳсҳои арбитражи байналмилалӣ тиҷоратӣ баррасӣ карда шаванд, дохил мегардад. Қонуни арбитражи байналмилалӣ тиҷоратии Эрон аз соли 1997², ки дар асоси Қонуни намунавӣ таҳия гардидааст, ба таври ҷиддӣ мафҳуми арбитражи байналмилалӣ маҳдуд менамояд. Тибқи моддаи 1 (Б) Қонун мазкур арбитраж дар он ҳолат байналмилалӣ эътироф мегардад, ки яке аз тарафҳо дар вақти бастанӣ созишномаи арбитражӣ тибқи қонуни Эрон шахрвандии ин кишварро надошта бошад. Аммо мафҳуми аз ҳама васеъ паҳнгардида ба назари мо дар КМГ Фаронса (моддаи 1492) мушоҳида

¹ Иқтибос тибқи: Godwin Odumu Obla ACI Arb. Practical Problems in Arbitration under Nigerian Law // Arbitration and ADR. September 1997. Vol. 2, № 2. - P. 17.

² Иқтибос тибқи: Hamid G. Gharavi. The 1997 Iranian International Commercial Arbitration Law: The UNCITRAL Model Law a iranienne // Arbitration International. 1999. Vol. 15, № 1. - P.90.

мешавад: арбитраж дар он ҳолат байналмилалӣ мешавад, ки дар он манфиатҳои байналмилалии тиҷоратӣ инъикос гардида бошанд¹.

Талаботи маъмулии мансуб донишмандони баҳс ба салоҳияти арбитражи байналмилалӣ ҳолати дар ҳудуди кишварҳои мухталиф ҷойгир будани корхонаҳои тиҷоратии тарафҳо ба ҳисоб меравад. Аммо, бинобар сабаби афзоиши аҳдҳои, ки тавассути Интернет баста мешаванд, мо тадриҷан коҳиш ёфтани аҳамияти ин талаботро пешбинӣ мекунем, зеро дар фазои виртуалӣ (маҷозӣ) ҳудуд вучуд надорад. Муайян кардани мансубияти шахрвандии ширкатҳои, ки номашон бо «.com» ва «.net» (ба монанди Amazon.com ва CanTV.net) тамом мешавад, душвор аст. Инчунин мушаххас кардани ҳолати убури сарҳади ягон давлат, масалан, ҳангоми хариди барномаҳои компютерӣ тавассути Интернет осон наменамояд. Агар чунин барномаҳо тавассути почта фиристода нашуда, харидор онҳоро бевосита аз сервери фурушанда боркунӣ намояд, ҳаракати онҳо на дар фазои ҷисмонӣ, балки дар фазои виртуалӣ сурат мегирад. Набудани сарҳадҳои миллий дар тиҷорати виртуалӣ аз зарурати муқаррар намудани талаботи дигар ҷиҳати муайян кардани мафҳуми арбитражи байналмилалӣ дар юрисдиксияҳои гуногун гувоҳӣ медиҳад. Ба андешаи мо чунин талабот, ки ба шароити фаъолияти савдои виртуалӣ нисбатан объективона ҷавобгӯ мебошад, ҷои таъсисёбӣ (бақайдгирии) ширкат - тарафи баҳс ва ё шахрвандӣ / ҷои истиқомати шахси воқеӣ мебошад (м. 200 КГ ҚТ). Ин метавонад барои ворид намудани тағйирот ба м. 1 Қонуни ҚТ «Дар бораи АБТ», ки дар айни замон далели дар хориҷи ҚТ қарор доштани корхонаҳои тиҷоратиро муқаррар менамояд, замина фароҳам орад.

Сеюм, ҳаҷми созишномаи арбитражӣ аз хусусияти граждани ва ё тиҷоратӣ доштани аҳди тарафҳо метавонад вобаста бошад. Одатан, ин мушкилот дар кишварҳои дорои низоми ҳуқуқи континенталӣ, ки дар онҳо дуализми ҳуқуқи граждани ва тиҷоратӣ вучуд дорад, ба миён меояд. Дар сатҳи конвенсияҳои байналмилалӣ бо назардошти меъёрҳои унификатсияшудаи онҳо, ки барои истифода дар кишварҳои дорои низоми гуногуни ҳуқуқӣ пешбинӣ гардидаанд, чунин фарқият муқаррар карда нашудааст. Зимнан, конвенсияи Женева бидуни мушаххас кардани он, ки баҳс граждани ва ё тиҷоратӣ мебошад, ибораи «баҳсҳои ҳангоми амалӣ намудани амалиётҳо оид ба савдои хориҷӣ пайдошаванда»-ро пешбинӣ менамояд (моддаи 1 (а)). Аз ин рӯ, ин масъала тибқи меъёрҳои ҳуқуқе, ки нисбати созишномаи арбитражӣ ё шартнома татбиқ карда мешавад, ҳал мегардад. Конвенсияи Нью-Йорк (моддаи II. 1) танҳо ибораи «баҳсҳо»-ро истифода мекунад ва бо ин

¹Иқтибос тибқи: Hamid G. Gharavi. The 1997 Iranian International Commercial Arbitration Law: The UNCITRAL Model Law a Г Iranienne.- P.90.

имкон медиҳад, ки татбиқи он нисбат ба баҳсҳо дар ҳама гуна аҳдҳо: ҳам граждани ва ҳам тичоратӣ арзёбӣ карда шавад.

Қонунгузори кишварҳои хориҷӣ ин масъаларо ба таври мухталиф танзим мекунад. Ҳамин тавр, Қонуни Эрон дар бораи арбитраж аз соли 1997 ба истилоҳи «тичоратӣ» хариду фурӯши молҳо ва хизматрасониҳо, ҳамлу нақл, суғурта, амалиёти молиявӣ, хизматрасониҳои машваратӣ, сармоягузориҳо, ҳамкориҳои техникӣ, намояндагӣ, фаъолияти агентӣ, қарордодӣ ва амсоли инҳоро дар бар мегирад¹. Дар Фаронса ҳолатҳои мавриди баҳс қарор додани созишномаи арбитражӣ дар арбитражи байналмилалӣ тибқи меъёри арбитражи дохилӣ дар хусуси онҳо, ки созишномаи арбитражӣ танҳо нисбати баҳсҳои тичоратӣ, на ин ки граждани эътибор дорад, ба миён омадаанд. Аммо Суди кассатсионӣ (амалан Суди Олии Фаронса мебошад) муайян намуд, ки истилоҳи «тичоратӣ» дар арбитражи дохилӣ ва байналмилалӣ фарқ мекунад. Дар таносуб аз арбитражи дохилӣ, ки дар он мафҳуми «тичоратӣ» аз табиати воқеа ва ё ҳуқуқи тарафҳо, мақсади шартнома ва ҳуқуқи татбиқшаванда вобастагӣ дорад, дар арбитражи байналмилалӣ зери мафҳуми «тичоратӣ» муносибатҳои иқтисодии бо интиқоли мол, хизматрасониҳо ва ё пардохтҳои фаромарзии кишварҳои мухталиф фаҳмида мешавад. Мувофиқан, мафҳуми «тичоратӣ»-и мансуб ба арбитражи дохилӣ дар арбитражи байналмилалӣ истифода намегардад. Мисоли ин қарорҳои Суди апеллятсионии Париж дар робита бо парвандаи Kuwait Foreign Trading Contracting and Investment Company бар зидди Icori Estero SpA (аз соли 1996) ва Суди кассатсионии Фаронса дар робита бо парвандаи M. Zanzi u. J. De Coninck et autres (аз соли 2000). Таҷрибаи мазкур Фаронсаро бо кишварҳои низоми ҳуқуқи умумӣ, ки қонунгузори онҳо дуализми ҳуқуқи граждани ва тичоратиро пешбинӣ наменамояд, наздик намуд.

Чорум, танҳо дар доираи маҳдуди кишварҳо дар сатҳи қонунгузори номгӯи масъалаҳои, ки бояд дар созишномаи арбитражӣ танзим гарданд, муайян шудаанд. Масалан, Қонуни Бразилия No.9.306 (аз соли 1996) пешбинӣ мекунад, ки дар созишномаи арбитражӣ ба таври ҳатмӣ бояд унсурҳои зерин пешбинӣ карда шаванд: 1) ном, ихтисос вазъи оилавӣ ва суроғи тарафҳо; 2) ном, ихтисос ва суроғи арбитражи интихобгардида ва ё номи ниҳоди арбитражӣ; 3) мавзӯи баҳс; 4) ҷойи қабул шудани қарори арбитражӣ (м. 10). Қонуни арбитражи Хитой аз соли 1994 (м. 16), ки муқаррароти зеринро ба сифати элементҳои ҳатмии созишномаи арбитражӣ пешбинӣ наменамояд, инчунин мисол шуда метавонад: 1) изҳори нияти тарафҳо барои ба баррасии арбитраж супоридани баҳс; 2) доираи баҳсҳо, ки ба баррасии

¹Иқтибос тибқи: Hamid G.Gharavi. The 1997 Iranian International Commercial Arbitration: The UNCITRAL Model Law a I Iranieppe.- P. 90.

арбитраж супорида мешаванд; 3) институти (комиссию) интихобгардидаи арбитражӣ.

Аммо ба мисли конвенсияҳои байналмилалӣ (м. II. 1 Конвенсияи Нью-Йорк), дар қонунгузорию арбитражии аксари давлатҳо, аз ҷумла Қонуни ҚТ «АБТ» (м. 11) (дар қонуни мазкур тартиби баррасии баҳсҳо дар м. 12 оварда шудааст) танҳо талаботи интихоби тартиби баррасии баҳсҳо аз ҷониби тарафҳои шартнома муайян гардидааст. Дар баробари ин, м. IV Конвенсияи Женева пешбинӣ мекунад, ки агар тарафҳо супоридани баҳсҳои байни онҳо пайдошавандаро ба баррасии мақоми арбитражии доимӣ пешбинӣ карда бошанд, вале ин мақомро таъйин накардаанд ва дар ин робита ба созиш наомада бошанд, пас даъвогар метавонад дар ин хусус ба раиси палатаи савдои ваколатдор ва ё Кумитаи махсус дархост пешниҳод намояд.

Ҳамин тавр, ҳатто дар ҳолати дар созишномаи арбитражӣ муайян нагардидани мақоми мушаххаси арбитражӣ имкони баррасии баҳси тарафҳо тибқи тартиби арбитражӣ ҷой дорад. Аммо ин имконият ба пуррагӣ аз розигии минбаъдаи тарафҳо (бевосита ва ё дар назар дошта) нисбати юрисдиксияи мақоми мушаххаси арбитражӣ вобастагӣ дорад. Қонуни арбитражии Хитой (м. 18) пешбинӣ менамояд, ки ҳангоми аз ҷониби тарафҳо дар созишномаи арбитражӣ муайян нагардидани мақоми баррасикунандаи баҳсҳо, тарафҳо имкон доранд, ки масъалаи мазкурро бо роҳи бастанӣ созишномаи иловагӣ ба танзим дароранд. Дар сурати барои тарафҳо ғайриимкон будани бастанӣ чунин созишномаи иловагӣ, созишномаи арбитражии онҳо безътибор дониста мешавад.

Илова ба интихоби тартиби арбитражии баррасии баҳсҳо аз ҷониби тарафҳо барои шартҳои дигари баррасии арбитражӣ розигии тарафҳо талаб карда намешавад. Ин аз он сабаб аст, ки ҷараёни баррасии баҳсҳо дар дастурҳои арбитражҳои байналмилалӣ тичоратӣ, ки ба онҳо баҳсҳо супорида мешавад, ба таври мукамал танзим гардидаанд. Ҳамзамон, дастурҳои зикршуда дар аксар маврид дар рафти баррасии баҳс ба тарафҳо имкони дида баромадани баъзе шартҳои мурофиа (масалан, ҳуқуқии моддӣ татбиқшавандаи шартнома)-ро медиҳанд. Аммо, бо инбати мушкӣ гардидани ҳолати ба созиш омадани тарафҳо баъд аз ба миён омадани баҳс, мо зарур мешуморем, ки ба созишномаи арбитражӣ зимни баста шудани он тамоми шартҳои барои баррасии баҳсҳо муҳим дар асоси изҳори иродаи тарафҳо ворид карда шаванд. Ин имкон медиҳад, ки раванди ҳалли баҳсҳо барои тарафҳо шаффоф гардида, эҳтимолияти безътибор донистани созишномаҳои тарафҳо паст карда шавад. Бо мақсади муайян кардани элементҳои зарурии созишномаи арбитражӣ, ки бо қонунгузорӣ муқаррар нагардидаанд, ба дастурҳои арбитражҳои байналмилалӣ ва тавзеҳоти намунавӣ доктринаҳои ҳуқуқии тавсиянамудаи онҳо рӯй меорем.

Тавзеҳоти намунавии арбитражҳои байналмилалӣ тичоратӣ (САБЛ, САБ ПБС, ААА) танзими масъалаҳои зеринро дар созишномаҳои арбитражӣ тавсия медиҳанд: шумораи арбитражҳо, ҷой ва забони мурофиаи арбитражӣ. САБ ПБС ва САБЛ, инчунин созишнома оид ба ҳуқуқи татбиқшавандаи шартномаҳо тавсия медиҳанд. Илова ба тавсияҳои мазкур ҳуқуқшиносон-мутахассисони соҳаи арбитражи байналмилалӣ тичоратӣ чунин андеша доранд, ки ба созишномаи арбитражӣ зарурати илова намудани элементҳои дигар низ ҷой дорад. Аз рӯи мазмун тавсияҳои Р. Крайндлер нисбатан мукамал мебошанд, аз ин рӯ мо зарур мешуморем, ки асоснокии онҳо мавриди омӯзиш қарор дода шаванд. Яқум, Р. Крайндлер пешниҳод мекунад, ки дар созишномаи арбитражӣ ҳолати истисно гардидани юрисдиксияи судҳои давлатӣ нисбати баҳсҳои мувофиқашуда дарҷ карда шавад¹. Ин андешаи уро Сеглиним Б., ҷонибдорӣ намуда, чунин қайд менамояд, ки дар созишномаи арбитражӣ бояд шартҳои иҷозат нагардидани баррасии баҳсҳо аз ҷониби судҳои низомӣ умумӣ муайян карда шавад².

Аммо ба андешаи мо чунин муқаррарот барзиёд мебошад. Дар айни замон Қонуни ҚТ «Дар бораи АБТ» шартҳои дар судҳои давлатӣ баррасӣ нагардидани баҳсҳо, ки нисбати онҳо созишномаи арбитражи амалкунанда ва иҷрошаванда вучуд дорад, муқаррар кардааст (м. 14). Мувофиқан, судҳои низомӣ умумӣ истехсолоти парвандаро қатъ намуна, тарафҳоро ба арбитраж равона месозанд, агар ҳар яке аз тарафҳо дар ин бора на дертар аз пешниҳоди аризаи аввалаи худ вобаста ба моҳияти баҳс хоҳиш карда бошанд. Тавре ки А. И. Минаков дуруст қайд менамояд, истисно гардидани юрисдиксияи судҳои давлатӣ нисбати баҳси мушаххас натиҷаи мурофиавии ҳуқуқии баста шудани созишномаи арбитражи бозътибор мебошад³.

Дар ҳориҷа, аллакай амсолияҳои бартарӣ додан ба созишномаи арбитражӣ нисбат ба созишнома оид ба супоридани баҳс ба суди низомӣ умумӣ ба назар мерасанд. Дар ин робита моҳи ноябри соли 1997 Суди кассатсионӣ Фаронса аз рӯи парвандаи Brigif ба муқобили ИТМ қабул намудааст⁴. Тавзеҳоти омехтаи шартнома ҳам созишномаи арбитражӣ ва ҳам созишнома дар бораи супоридани баҳсҳо ба юрисдиксияи суди давлатиро дар бар гирифта буд. Суди кассатсионӣ қарори Суди апеллятсионӣ Парижро бетағйир монда, тавзеҳоти тарафҳо оид ба ис-

¹Иқтибос тибқи: Richard K Kreindler. Practical Issues in Drafting International Arbitration Clauses// The Journal of Chartered Institute of Arbitrators. February 1997. Vol. 63, No.1. - P. 49.

² Сеглин Б. Арбитражная оговорка. // Хозяйство и право.- 1995.- № 2.- С. 117.

³Минаков А. И. Арбитражные соглашения и практика рассмотрения внешнеэкономических споров.- М., 1985.- С. 43.

⁴Иқтибос тибқи: Alexis Moure. Recent trends in French arbitration case law; a brief overview (1997/2000) ILCIANewsletter. 2000. Vol. 5, Issue 4.- P. 6.

тифодаи тартиби баррасии арбитражии бахсро назар ба тартиби судӣ чонибдорӣ намуд.

Ҳамин тариқ, дар сурати ҷой доштани созишномаи арбитражӣ зарурати дар он дарҷ намудани шарт ба судҳои давлатӣ тобеият надоштани бахсҳо ҷой надорад. Агар бо ворид кардани чунин шарт, тарафҳои ният дошта бошанд, ки бахсҳои муайянеро ба салоҳияти арбитражӣ вогузоранд, ки ба юрисдиксияи истисноии судҳои низоми умумӣ мансуб мебошанд, пас чунин шартҳо эътибори ҳуқуқӣ дошта наметавонанд. Масалан, созишномаи тарафҳо оид ба баррасии бахсҳо дар арбитраж роҷеъ ба мансубият ва ё бақайдгирии тамғаҳои молие, ки тибқи қонунгузории Русия ба салоҳияти истисноии мақомоти судӣ дохил мешаванд, беэтибор хоҳад буд.

Дуюм, Р. Крайнлер пешниҳод мекунад, ки ба созишномаи арбитражӣ шарт маҳдуд кардани даҳолати судҳои давлатӣ ба мурофиаи арбитражӣ ворид карда шавад¹. Мо ин тавсияи ӯро чонибдорӣ намекунем, зеро дар аксарияти юрисдиксияҳо, шартҳо ва тартиби даҳолати судҳои умумӣ ба баррасии арбитражии бахсҳо (масалан, қарори судҳо дар бораи мавҷудият ва боэътибории созишномаи арбитражӣ) бо қонунгузорӣ муайян карда шудааст ва онро бо созишномаи тарафҳо тағир додан ғайриимкон мебошад. М. 14 Қонуни ҚТ «Дар бораи АБТ» мисоли ин гуфтаҳо шуда метавонад.

Сеюм, Р. Крайндлер аз тарафҳо даъват мекунад, ки на танҳо шумора, балки таҳассуси ҳақамонро низ нишон диҳанд². Аз ҷумла, ба онҳо тавсия дода мешаванд, ки масъалаҳои шахрвандии ҳақамон, ихтисоси онҳо, донишҷӯи забонҳои хоричӣ, сатҳи омодагии техникӣ дар соҳаи мавзӯи мурофиаи баррасишавандаро низ дарҷ намоянд. Ин тавсия қобили тавачҷӯх мебошад, зеро масъалаҳои мазкур дар сатҳи байналмилалӣ ва дар қонунгузории кишварҳои мухталиф ба тарзи гуногун танзим карда шудаанд. Ҳамин тариқ, м. 2 Конвенсияи Панама³ вобаста ба шахрвандии арбитражӣ ягон маҳдудият пешбинӣ накардааст. На Конвенсияи Женева ва на Конвенсияи Нью – Йорк масъалаи шахрвандии арбитражро танзим накардаанд.

Дар м. 15 Қонуни ҚТ «Дар бораи АБТ» ба таври возеҳ муқаррар накардааст, ки ҳеҷ кас наметавонад бинобар сабаби шахрвандияш, аз ҳуқуқи ба сифати арбитраж баромад кардан маҳрум карда шавад, яъне дар қонунгузорӣ ягон маҳдудият дар асоси шахрвандӣ барои арбитражӣ вучуд надорад. Ҳамзамон, дар Дастури САБТ оид ба масъалаҳои шахрвандии арбитражӣ маҳдудият вучуд надорад (м. 7). Ҳатто агар яке аз чонибҳои

¹ Иқтибос тибқи: Richard H. Kreindler. Practical Issues in Drafting International Arbitration Clauses. - P. 49.

² Иқтибос тибқи: Richard H. Kreindler. Асари зикршуда. - P.52.

³ Иқтибос тибқи: Лебедев С. Н. Международное сотрудничество в области коммерческого арбитража.- С. 135-137.

баҳс тоҷик бошад (дар таҷриба ин ҳолат бештар дида мешавад), ин ҳолат барои баррасии баҳс аз ҷониби арбитражи Тоҷикистон монета наметавонад. Ҳамин тавр, ба ҷунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки дар Тоҷикистон оид ба масъалаи шаҳрвандии арбитражи байналмилалии тижоратӣ маҳдудият вучуд надорад.

Қонуни ФР «Дар бораи АБТ» бевосита муқаррар намудааст, ки ҳеҷ як нафарро бинобар сабаби шаҳрвандияш аз ҳуқуқи ба сифати арбитр баромад кардан маҳрум намудан мумкин нест, агар тарафҳо тартиби дигарро мувофиқа накарда бошанд. (қ. 1 м. 11.)¹

Дар баробари ин, Дастури САБЛ² (м. 6) муқаррар мекунад, ки агар тарафҳои баҳс шаҳрвандии гуногун дошта бошанд, арбитре, ки танҳо баҳсро баррасӣ мекунад ва ё раиси ҳайати арбитражӣ наметавонанд шаҳрвандии яке аз тарафҳо дошта бошанд, агар тарафҳо дар шакли хаттӣ оид ба тартиби дигар ба мувофиқа нарасида бошанд. Дастури САБ ПБС (м. 9 (5)) муқаррароти шабехро пешбинӣ менамояд, вале тавзеҳот менамояд, ки танҳо дар ҳолатҳои мувофиқ ва набудани эътирозҳои тарафҳо ва дар муҳлати муайянкардаи суди арбитражӣ, имкони интиҳоби арбитаи ягона ва ё раиси ҳайати арбитражӣ, ки шаҳрвандии яке аз тарафҳо доранд, ҷой дошта метавонад³. Дастури байналмилалии ААА⁴ масъалаи мазкурро ба таври дигар танзим менамояд (м. 6 (4)). Маъмурияти ААА дар сурати таъйин намудани як ва ё якчанд арбитрҳо бо ташаббуси худ ва ё бо хоҳиши дилхоҳ тарафҳо метавонад арбитрҳоро интиҳоб намояд, ки шаҳрвандии онҳо аз шаҳрвандии тарафҳои баҳс фарқ менамоянд.

Ҳамин тавр, агар тарафҳо бо қоидаҳои дастури институти интиҳобнамудаи арбитражӣ оид ба шаҳрвандии арбитрҳо розӣ набоянд, онҳо бояд ин масъаларо ҳангоми бастанӣ созишномаи арбитражӣ ҳал кунанд, агар имкони ҷунин раддия бо дастур муайян шуда бошад.

Вобаста ба мақоми арбитражи интиҳобнамудаи тарафҳо, ба онҳо тавсия додан мумкин аст, ки масъалаи ихтисоси арбитрҳои аз ҷониби онҳо ва ё маъмурияти арбитражи байналмилалӣ таъиншавандаро мувофиқи созишномаи тарафҳо ҳал кунанд. Дар ҳоле ки арбитрҳои АБТТ ҳуқуқшиносон мебошанд, ба рӯйхати арбитрҳо намояндагони ихтисосҳои дигар, алахусус муҳандисон, иқтисодчиён ва ғайраҳо низ шомил мебошанд. Дар натиҷа, таъин шудани ҳуқуқшиноси ғайрикаси ба ҳайси арбитр метавонад барои ҷониби тоҷикистони шартнома тамоман

¹ <https://www.consultant.ru/law/doc/5338/>. (санаи мурочиат: 06. 09 2021с.).

² <http://www.Jcia-arbitration.com/lcia/rulecost/english/html>. (санаи мурочиат: 06. 09 2021с.).

³ ICC publication № 581. Paris. 1998.

⁴ <http://www.adr.org>. (санаи мурочиат: 06. 09 2021с.).

ногаҳонӣ бошад ва ҳатто ба ниятҳои тарафи мазкур зимни бастанӣ созишномаи арбитражӣ муҳолиф барояд. Аммо, агар ин масъала ба таври мушаххас зимни бастанӣ созишнома танзим нагардида бошад, барои тарафҳо дар ин замина иваз намудани арбитр душвор хоҳад буд, зеро ин дар Дастур пешбинӣ нашудааст.

Аз тарафи дигар, барои категорияҳои муайяни баҳсҳо (шартномаҳои пудрати сохтмонӣ, ҳамкориҳои технологӣ ва ғ.), тарафҳо метавонанд назар ба арбитрҳои дорои таҳассуси ҳуқуқӣ, арбитрҳои дорои таҳассуси техникаро интихоб кунанд. Дар ин робита, тарафҳо бояд ҳолати мазкурро дар созишномаи ҳақамӣ пешбинӣ кунанд.

Чорум, мо бо тавсияи Р. Крейнлер дар хусуси аз ҷониби тарафҳо дар созишномаи арбитражӣ зикр шудани шартҳои махфияти муҳокимаи арбитражӣ розӣ ҳастем¹. Чунин зарурат ҳангоми баррасии баҳсҳо оид ба истифодаи ноу-хау ва дигар маълумоти махфии техникӣ ба миён омада метавонад. Азбаски дастурҳои аксари арбитражҳои байналмилалӣ тичоратӣ ҳуқуқи тарафҳоро оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо пешбинӣ мекунанд, тарафҳо метавонанд ба созишномаи арбитражӣ шартҳои ифшо накардани ин ва ё он маълумоти махфиро дохил кунанд ва ба ин васила ҳангоми баррасии баҳс речаҳои махфияти баландро муқаррар созанд.

Панҷум, Р. Крайнлер дар бораи зарурати дар созишномаи арбитражӣ нишон додани он, ки аз болои ҳукми арбитражӣ шикоят кардан ғайриимкон мебошад, қайд менамояд². Аммо, пешниҳоди мазкур барзиёд ба назар мерасад, зеро дар сурати дар қонунгузориҳои бисёри кишварҳо, аз ҷумла ҚТ мустаҳкам гардидани имконнопазирии моҳиятан шикоят овардан аз болои қарори арбитражӣ, зарурати дар созишномаи арбитражӣ дохил намудани ин муқаррарот дида намешавад.

Конвенсияи Женева (м. IX) ва қонунҳои миллӣ (м. 51 Қонуни ҚТ «Дар бораи АБТ») ба тарафҳо имконият медиҳанд, ки аз болои ҳалномаи арбитражӣ шикоят оваранд ва онро бинобар асосҳои вайрон кардани муқаррароти муурофияи арбитражӣ бекор кунанд. Аз ин рӯ, мутобиқи меъёрҳои ҳуқуқии мазкур, ки дорои муқаррароти шабех мебошанд, созишномаи тарафҳо дар бораи истисно кардани чунин имконият безътибор доништа мешавад. Аз ин рӯ, пешниҳоди Н. Г. Вилкова оиди он, ки ҷонибҳо метавонанд розигии худро барои ҳатмӣ будани ҳалномаи ҳақамӣ изҳор намоянд³, инчунин пешниҳоди В. С. Позднякова роҷеъ ба он, ки ҳалномаи арбитражӣ барои тарафҳо ниҳой мебошад⁴

¹ Richard H. Kreindler. Practical Issues in Drafting International Arbitration Clauses.- P. 49.

² Richard H. Kreindler. Асари ишорашуда.- P. 50.

³ Вилкова. Н.Г. Статус арбитров: независимость арбитров, квалификация арбитров, замена арбитров, гонорар арбитров: Тез. докл. конференция «Международный арбитраж Восток -Запад на пороге XXI века». – М., 2000. - С. 1.

⁴ Поздняков В.С. Международный Коммерческий Арбитраж в Российской Федерации.- С. 19.

нисбатан дақиқтар ба назар мерасанд. Чунин муқаррарот уҳдадории тарафхоро оид ба иҷрои ҳалномаи арбитражии аз рӯи парванда моҳиятан қабулгардида бидуни истисно кардани имконияти шикоят овардан аз болои ҳалномаи тибқи масъалаҳои мурофиавӣ инъикос менамояд. Бехуда нест, ки чунин муқаррарот дар тавзеҳоти арбитражии намунавии як қатор институтҳои байналмилалӣ арбитражӣ дида мешавад. Масалан, тавзеҳоти тавсиявии САБ ПБС муқаррарот доир ба танзими ниҳоеи баҳсро дар шакли додани эътибори ҳатмӣ ба қарори арбитражӣ барои тарафҳо пешбинӣ менамояд.

Дар таҷрибаи арбитражӣ ҳолатҳои ба созишномаи арбитражӣ дохил кардани муҳлати ниҳоеи қабули қарори арбитражӣ аз рӯи моҳияти баҳс ҷой доранд. Б. Сеглин созишномаи арбитражиро тибқи шартномаи яке аз калонтарин бонкҳои Россия бо шарикҳои олмонӣ худ мисол меорад. Он ҳалли баҳсхоро дар институти арбитражии Шветсия бо қабули қарор дар давоми як моҳ пешбинӣ кардааст.¹ К. Содерлунд созишномаҳои арбитражиро мисол меорад, ки муҳлати қабули қарори арбитражиро аз як то се моҳ пешбинӣ намудаанд.² Дар Дастури АБТТ муҳлати қабули қарори арбитражӣ аз рӯи моҳияти баҳс на зиёда аз 180 рӯз пешбинӣ гардидааст (м. 25).

Мо ба андешаҳои ин ҳуқуқшиносони маъруф комилан розӣ ҳастем, ки чунин муҳлатҳои маҳдуд метавонанд ба ҳалли баҳсҳо таъсири манфӣ расонанд. Чунин маҳдудиятҳо барои баррасии ҳамаҷонибаи ҳолатҳои парванда аз ҷониби арбитраж монеа эҷод намуда, дар ҳолати таъхирҳои ғайриҷашмдошти мурофиавӣ, қабули қарори арбитражиро ғайриимкон мегардонанд. Аз ин рӯ, агар тарафҳо қотеона хоҳанд, ки қарори арбитражӣ ҳарчи зудтар қабул гардад, онҳо бояд дар созишномаи арбитражии худ имкони баррасии фавриро пешбинӣ кунанд. Дар ин радиф, тарафҳо ҳуқуқ доранд, ки ҳам дастурҳои анъанавӣ институтҳои арбитражӣ ва ҳам қоидаҳои махсус қабулнамуздаи онҳоро барои баррасии фаврии баҳсҳо истифода баранд.

Мисоли истифодаи дастури анъанавӣ институти арбитражӣ, Дастури САБЛ шуда метавонад, ки воситаи муносиб барои баррасии фаврии баҳсҳо мебошад. Аз ҷумла, м. 9 Дастур ба Суди арбитражии байналмилалӣ ҳуқуқ медиҳад, ки муҳлати ташкили суди арбитражиро то дараҷае кӯтоҳ кунад, ки дар сурати мавҷуд будани ҳолатҳои махсус, он метавонад ҳамагӣ дар тӯли якҷанд соат ташкил карда шавад. М. 22.1 (Б) Дастури САБЛ ба арбитраж ҳуқуқ медиҳад, ки бо дархости ҳарду ҷониб дилхоҳ муҳлатҳои муқарраркардаи Дастур ва ё созишномаи арбитражиро кӯтоҳ кунанд. М. 19.1 Дастур баррасии баҳсро танҳо дар асоси

¹ Сеглин Б. Арбитражная оговорка.- С. 118.

²Кристер Содерлунд. Разрешение споров, связанных с внешнеэкономическими отношениями// Законодательство и экономика. - 1996.- №11,12.- С. 65.

хуччатҳо, бидуни тавзеҳи ҷонибҳо ва нишондоди шоҳидон иҷозат медиҳад.

Ҳангоми таҳияи созишномаи арбитражӣ барои тезонидани баррасии баҳсҳо, тавсия медиҳем, ки тарафҳо ба нуктаҳои зерин тавачҷӯх кунанд. Аввалан, арбитри ягонро бидуни зикри номи арбитри мушаххас интихоб кардан мувофиқи мақсад аст. Ин аз он сабаб аст, ки ҳангоми баррасии баҳс арбитре, ки ҷонибҳо интихоб кардаанд, метавонад дар муурофияи дигар машғул бошад; метавонад бо баргузори мурофияи ғайрирози нашавад; ва инчунин - ӯ шояд умуман зинда набошад. Дуюм, тарафҳо ҳуқуқ доранд, ки ҷадвали баррасии парвандаро бо зикри муҳлати ниҳой барои амалҳои муайяни муурофиявӣ, масалан пешниҳоди далелҳо муайян кунанд. Сеюм, тарафҳо бояд дар хотир дошта бошанд, ки оғози баррасии парванда бидуни пардохти аввалияи зарурӣ ғайриимкон аст. Мувофиқан, дар созишномаи арбитражӣ муҳлати кӯтоҳи пардохти ин пардохт ва ё қоидае муқаррар кардан мумкин аст, ки даъвогар пардохти хароҷоти баррасии арбитражиро барои ҳарду ҷониби баҳс дар сурати ҳалли ниҳоии масъала анҷом медиҳад.

Ғайр аз ин, ҷонибҳо метавонанд аз қоидаҳои махсусгардонидашудаи арбитражи ғайри истифода намоянд. Намунаи он Дастур барои арбитражи ғайрии Палатаи савдои Стокҳолм (соли 1999) шуда метавонад.

Дастур нисбати баҳсҳои дорои даъвои арзиши на он қадар калон ҳангоми ҷой доштани созишномаи дахлдор дар тавзеҳоти арбитражи шартнома ва ё созишномаи арбитражӣ, ки баъд аз ба миён омадани баҳс ба ста шудааст, истифода карда мешавад. Муқаррароти асосии Дастур чунинанд. Якум, баҳс доимо аз ҷониби арбитри ягона баррасӣ карда мешавад (м. 12). Дуюм, илова ба аризаи даъвоӣ ва ҷавоб ба он, тарафҳо метавонанд ба арбитраж на зиёда аз як аризаи иловагии хаттӣ (аз ҷумла ариза оид ба далелҳо) ва танҳо дар давоми 10 рӯзи корӣ пешниҳод карда метавонанд (м. 16). Сеюм, ба таври шифоҳӣ дида баромадани баҳс танҳо дар он ҳолате гузаронида мешавад, агар тарафи баҳс дар ин хусус дархост намуда бошад ва арбитр ин дархостро асоснок дарёбад (м. 21). Чорум, қарори арбитражӣ бояд дар давоми то се моҳ аз рӯзи муроҷиат ба арбитраж қабул карда шавад. Дар баробари ин, аз рӯи қоидаи умумӣ, қарор асоснок ба ҳисоб намеравад. Қарори асоснок танҳо дар асоси хоҳиши тарафи баҳс қабул карда мешавад (м. 28). Панҷум, хароҷот ва пардохтҳои арбитражӣ вобаста ба арзиши даъво дар ҳаҷми маблағи мустақамгардида муқаррар карда мешавад ва мувофиқан, метавонанд қаблан муайн карда шаванд (м. 34). Хароҷоти пардохти ҳаққи хизматрасониҳои коршиносон, ки ба таври ниҳой бо қарори арбитражӣ муайян карда мешаванд, истисно шуда метавонад.

Дастури АБТТ қоидаеро муайян мекунад (м. 25), ки тибқи он АБТТ барои дар давоми 180 рӯз аз рӯзи ташкили суди арбитражӣ ба анҷом расадонидани муурофия чораҳо меандешад. Аммо,

онҳо мустақиман имконияти кӯтоҳ кардани муҳлати муурофия бо мувофиқаи тарафхоро пешбинӣ намекунанд. Аз ин рӯ, мо шуруи тахияи коидаҳои баррасии фаврии баҳсхоро дар АБТТ бо мақсади баланд бардоштани самаранокии ҳалли баҳсҳои иқтисодии хориҷӣ ба мақсад мувофиқ мешуморем .

Ҳамин тариқ, ба созишномаи арбитражӣ дохил кардани муқаррарот оид ба ҳалли фаврии баҳсҳо метавонад ба нафъи ҷонибҳои баҳс, ки дар ҳалли фаврии баҳсҳо манфиатдоранд, ба қадри кофӣ ҷавобгӯ бошад.

Биёед ҳоло дар бораи баррасии имконияти тарафҳо дар хусуси ба созишномаи арбитражӣ ворид кардани шартӣ «арбитражи виртуалӣ» сухан гӯем. Зери мафҳуми «арбитражи виртуалӣ» мо раванди ҳалли баҳсхоро аз лаҳзаи бастанӣ созишномаи арбитражӣ то қабул гардидани қарори арбитражӣ дар назар дорем, ки он ба тариқи электронӣ сурат мегирад. «Арбитражи виртуалӣ» эҳтимолан, нисбат ба ҳалли анъанавии баҳсҳо дар арбитражи байналмилалӣ тичорӣ бартарии зиёд дорад. Якум, хароҷоти тарафҳо барои иштирок дар арбитраж ба таври назаррас коҳиш дода мешавад. Ҳочат ба парвоз ба ҷои баргузори арбитраж, иҷораи бино барои дида баромадан, фиристодани ҳуҷҷатҳо тавассути хадамоти байналмилалӣ хаткашонӣ дида намешавад. Дуюм, суръати баррасии парвандаҳо ба таври ҷиддӣ баланд бардошта мешавад. Зеро бинобар ба миён наомадани ҳолатҳои дар боло зикргардидахароҷотҳои на танҳо молиявӣ кам мегардад, балки дар ташкили муурофияи арбитражӣ вақт сарфа карда мешавад. Ниҳоятан, сеюм, ин тағйиротҳо арбитражро ба воситаи нисбатан ҷолибтари ҳалли баҳсҳо табдил медиҳад.

Дар ҳақиқат, кам кардани расмиётҳо, муҳлат ва хароҷот метавонад самаранокии арбитражро боло барад. Ғайр аз ин, имкони дастрасии 24-соата ба маводи парванда, аз ҷумла парвандае, ки ба тозагӣ ба арбитраж пешниҳод шудааст, агар даъвогар ва ҷавобгар дар минтақаи мухталифи соат ҷойгир бошанд, хеле мувофиқ мебошад. Илова бар ин, бардоштҳои давраи пандемияи COVID-19 намунаи хуби ба таври фосилавӣ баррасӣ ва ҳал гардидани масъалаҳо мебошад. Вақтҳои охир бинобар сабаби афзоиш ёфтани шумораи шикоятҳои тарафҳои баҳс оид ба зиёд гардидани хароҷот ва муҳлати баррасии парвандаҳо амали мазкур муҳим ба назар мерасад. Дар арбитражи байналмилалӣ тичоратӣ то рафт шабоҳатҳо бо низомӣ анъанавӣ судӣ зиёд мегарданд ва ин ҳолат аз ҳуқуқшиносон талаб менамояд, ки дар барои ояндаи арбитражи байналмилалӣ тичоратӣ фикр намоянд¹. Мо бо нигарониҳои зикршуда розӣ ҳастем ва зарур мешуморем, ки дар ин таҳқиқот дурнамои «арбитражи виртуалӣ» мавриди баррасӣ қарор дода шавад.

¹Иқтибос тибқи: Luke Nottage. The Vicissitudes of Transnational Commercial Arbitration and the Lex Mercatoria: A View From the Periphery// Arbitration International. 2000.Vol. 16, № 1.- P. 62-63.

Идеяи «арбитражи виртуалӣ» дар байни олимони ғарбӣ торафт тарафдорони бештарро пайдо мекунад. Баъзе ҳуқуқшиносон таҳияи заминаи мустақили ҳуқуқии фаъолияти арбитражи «виртуалӣ», аз ҷумла пешниҳоди таҳияи қонуни махсусро зарур мешуморанд¹. Ба доираи масъалаҳое, ки мавриди танзими ҳуқуқии онҳо қарор дорад, аз ҷумла инҳо дохил мешаванд: ҳуқуқи дастрасии тарафҳо ба маводи парванда тавассути алоқаи электронӣ ва воситаҳои таъмини ҷунин дастрасӣ; тартиби мавриди баҳс қарор додани ҳолати ҳақиқӣ будани ҳуччатҳо; қоидаҳои ҳисоб кардани муҳлатҳои муурофиавӣ; талабот нибати шакли хаттӣ ва имзо дар ҳуччатҳо².

Муаллифони дигар пешниҳод мекунанд, ки қонунҳои мавҷудаи милли нисбати «арбитражи виртуалӣ» татбиқ карда шаванд³. Санади АА аз соли 1996 ҳамчун намуна истифода мешавад. Имконияти истифодаи бо як қатор заминаҳо асоснок мешавад. Яқум, забони англисӣ ҳам барои санад ва ҳам барои Интернет забони умумӣ мебошад. Дуюм, дар сатҳи қонунгузорӣ пешбинӣ шудааст, тарафҳо метавонанд муқаррароти санадро дар созишномаи арбитражӣ қариб, ки ба пуррагӣ истисно намоянд. Дар натиҷа, муқаррароти санадро, ки ба «арбитражи виртуалӣ» мувофиқат намекунанд, бо созиши тарафҳо хориҷ кардан мумкин мешавад. Сеюм, муқаррароти хатмии санад, ки хориҷ карда намешаванд ба «арбитражи виртуалӣ» монета намешаванд. Чорум, қарорҳои арбитражии дар асоси қонунгузории Англия қабулгардида дар асоси Конвенсияи Нью-Йорк мавриди иҷро қарор дода мешаванд.

Аммо, мо ҷунин мешуморем, ки қонунгузории амалкунанда масъалаҳои мураккаби «арбитражи виртуалӣ»-ро пурра ба танзим дароварда наметавонад. Аз ин рӯ, таҳияи қонунгузории милли барои танзими раванди баррасии парвандаҳо дар «арбитражи виртуалӣ» зарур шуморида мешавад. Ҷанбаҳои алоҳидаи созишномаи арбитражӣ оид ба ҳалли баҳсҳо дар «арбитражи виртуалӣ», ки таҳти танзими ҳуқуқӣ қарор дода мешаванд, дар мақолаҳои оянда мавриди баррасӣ қарор хоҳем дод. Аммо, мо зарур мешуморем, ки иқтидори баланди рушд доштани «арбитражи виртуалӣ» қайд карда шавад. Таҷрибаи амалии истифодаи он метавонад тасдиқи далели мазкур бошад - ААА дар лоиҳаи «Магистрати виртуалӣ» ширкат варзид. Тибқи шартҳои лоиҳа, ҷонибҳо метавонанд намудҳои алоҳидаи баҳсҳо ба баррасии арбитр, ки бояд дар давоми 72 соат қарор қабул кунанд, супоранд. Тамоми расмиёти арбитражӣ тавассути Интернет сурат мегирад. Аммо, амали лоиҳа танҳо ба баҳсҳои марбут ба технологияҳои иттилоотӣ дахл дорад ва маҷмӯи нис-

¹ Иқтибос тибқи: Cliff Dilloway. Law of the Internet. *ILCIA Newsletter*. 1999. Vol. 4, Issue 3. P. 6-7.

² Иқтибос тибқи: Erik Wilbers. On-line Arbitration of Electronic Commerce Disputes/*International Business Lawyer*. 1999. Vol. 27, № 4.- P. 273.

³ Иқтибос тибқи: Cliff Dilloway. Law of the Internet. P. 6.

батан хурди воситаҳои химояро пешбинӣ менамояд. Маълумоте мавҷуд аст, ки тибқи шартҳои лоиҳа ҳамагӣ як парванда баррасӣ карда шудааст.

Дар ин робита, мо бар он назарем, ки аз ҷониби тарафҳо интиҳоб гардидани тартиби арбитражии ҳалли баҳс барои баррасии он тибқи иродаи пурраи тарафҳо хангоми бастанӣ созишномаи арбитражӣ кофӣ нест. Барои инъикоси иродаи умумии воқеии тарафҳо ва таъмини иҷрои қарори суди ҳакамӣ, созишномаи арбитражӣ ҳатман элементҳои зеринро бояд дар бар гирад: 1) интиҳоби усули арбитражӣ барои ҳалли баҳсҳо ва ё интиҳоби институти мушаххаси арбитражӣ ва ё дастури институти мушаххаси арбитражӣ; 2) ҷои арбитраж; 3) шумораи арбитрҳо; 4) ҳуқуқи моддии татбиқшаванда; 5) ҳолати қатъӣ будани ҳалномаи арбитражӣ. Риоя накардани унсурҳои зарурӣ, ки тарафҳо дар созишномаи арбитражӣ интиҳоб кардаанд, метавонад барои бекор кардани қарори арбитражӣ, инчунин рад кардани эътироф ва иҷрои он асос гардад.

Унсурҳои тавсиявии созишномаи арбитражӣ ин шахрвандӣ ва таҳассуси арбитрҳо, масъалаҳои махфияти баланд доштани муурофия, интиҳоби қоидаҳои ғаврии ҳалли баҳсҳо ва ғайра мебошанд, зеро хангоми баррасии ҳар як баҳс истифодаи онҳо зарурат надорад. Ба созишномаи арбитражӣ дохил кардани элементҳои ихтиёрӣ аз хусусияти шартнома, муносибати тарафҳо ва ҳолатҳои дигари парванда вобаста мебошад.

Адабиёт:

1. Robert Morgan. Hong Kong Arbitration in Transition: The Arbitration (Amendment) Ordinance 1996, Part III International Arbitration Law Review. December 1997. Vol. 1, Issue 1. P. 27-28.

2. Justin Semuyaba. Recent Developments in the law of arbitration II International Business Lawyer. November. 2000. Vol. 28, № 10.- P. 390 - 472.

3. Менглиев Ш. Арбитражное рассмотрение внешнеэкономических споров.- Душанбе: "Эҷод".- 2009.- 412с.

4. Шонасридинов Н. Асосҳои ҳуқуқии фаъолияти Арбитражи байналхалқии тиҷоратӣ. Васоити таълимӣ.- Душанбе: "Сино".- 2007.- 76с.

5. Арбитражи байналмиллалӣ тиҷоратӣ: ташаккул ва проблемаҳои танзими ҳуқуқӣ. //Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Раҳимов М.З.- Душанбе: "Деваштич". 2007.- 157с.

**Бобочонзода И.Х.,
Тағойназаров Ш.,
Абдуллозода З.Ф.**

Фишурда

**Масоили муайянномии мафҳум ва мазмуни созишномаи арбитражӣ
тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ ва қонунгузори миллӣ**

Дар мақола сухан дар бораи муайян намудани мафҳум ва мазмуни созишномаи арбитражӣ ва ҷойи он дар ҳалли баҳсҳои тичоратӣ иқтисодӣ меравад. Муаллифон бо омузишу таҳлили санадҳои меъёрию ҳуқуқии байналмилалӣ, ба монанди Қонуни намунавии Юнситрал, Конвенсияи Нъю-Йорк соли 1958 ва қонунгузори миллии давлатҳои гуногун, инчунин бо омузишу таҳлили ақидаҳои олимони ҳуқуқшинос мафҳум ва мазмуни созишномаи арбитражиро муайян намудудаанд. Илова бар ин таклифҳо барои тақмили қонунгузори миллӣ пешниҳод гардидаанд.

**Бободжонзода И.Х.,
Тағайназаров Ш.,
Абдуллозода З.Ф.**

Аннотация

**Проблемы определения понятия и содержания арбитражного соглашения
в соответствии с международным правом и национальным законодательством**

В статье рассматриваются определение и содержание арбитражного соглашения и его место в разрешении торгово-экономических споров. Авторы определили понятие и содержание арбитражного соглашения, изучив и проанализировав международно-правовые инструменты, такие как Типовой закон Юниситрал, Нью-Йоркскую конвенцию 1958 года и национальное законодательство разных стран, а также изучив и проанализировав мнения ученых-юристов. Кроме того, были внесены предложения по совершенствованию национального законодательства.

**Bobodzhonzoda I.Kh.
Tagainazarov Sh.
Abdullozoda Z.F.**

The summary

Problems of defining the concept and content of an arbitration agreement in accordance with international law and national legislation

The article discusses the definition and content of an arbitration agreement and its place in the resolution of trade and economic disputes. The authors defined the concept and content of an arbitration agreement by studying and analyzing international legal instruments, such as the Universal

Model Law, the 1958 New York Convention and national legislation of different countries, as well as studying and analyzing the opinions of legal scholars. In addition, proposals were made to improve national legislation.

Мирзозода П. З.*

МОҲИЯТИ СИФАТИ МОЛ, КОР ВА ХИЗМАТ ДАР ТАНЗИМИ ҲУКУҚИ ГРАЖДАНӢ

Калидвожаҳо: сифат, мол, кор, хизмат, танзими ҳукуқи граждани, ҳукуқи граждани, стандартҳо, сертификати мутобиқат, низоми идоракунии давлатии сифат, низоми хусусии идоракунии сифат, шартномаи хизматрасонии мутобиқат, шартҳои техникӣ, хусусиятҳои мол, манфиатҳои истеъмолкунанда, нарх, асоснокии иқтисодӣ, инноватсионӣ, рақобат, талаботҳои ҳатмии бехатарии мол, санадҳои меъёрӣ – техникӣ, ҳуқуқвайронкунӣ, ҷавобгарӣ.

Ключевые слова: качество, товары, работы, услуги, гражданско – правовое регулирование, гражданское право, стандарты, сертификаты соответствия, система государственного управления качества, частная система управления качества, договор оказания услуг соответствия, технические условия, свойства товара, потребительские интересы, цена, экономическая обоснованность, инновационность, конкурентность, обязательные требования безопасности товара, нормативно – технические акты, правонарушения, ответственность.

Keywords: quality, goods, works, services, civil - legal regulation, civil law, standards, certificates of conformity, public quality management system, private quality management system, agreement for the provision of conformity services, technical conditions, properties of goods, consumer interests, price, economic feasibility, innovation, competitiveness, mandatory requirements for product safety, regulatory and technical acts, offenses, liability.

Фаҳмиши фалсафии категорияи сифатро истифода намуда, муқаррар намудан мумкин аст, ки нақши сифат дар ҷи ёфода меёбад. Дар ин кор фаҳмиши этимологии сифат аҷиб аст. Дар он сифат ба маъноҳои гуногун тафсир дода шудааст. Дар маънои якумаш сифат ҳосият, ҳислат ва ё кайфияти объектҳои муносибати ҷамъиятиро мефаҳмонад. Маънои дуюми сифат дар баён, тавсиф ва васфи чизе ё нафаре инъикос мешавад. Дар маънои сеюм сифат маънои тарз, ҳолат ва равиши амал ё қореро дорад. Дар маънои чорум сифат воситаи тафриқа ё таснифоти объектҳои муайяни ҳаёти ҷамъиятиро дорад ва барои таъсиси навъ, ҷинс ва ҳелҳо дар ҷомеа хизмат мекунад. Дар маънои панҷум сифат ҳамчун ҳиссаи нутқ

*Муовини декани факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи соҳибқорӣ ва тичорати ҳамин факултет.

фаҳмида мешавад, ки аломати предметро ифоданамуда, ба саволҳои чӣ хел? чӣ гуна? кадом? посух медиҳад.¹ Аломатҳои хоси он одатан дар дохили ибора равшан зоҳир мегардад. Вай вазифаҳои муайянкунанда ва хабаркунӣ дорад. Дар ин алоқамандии вазифаҳо, сифатҳои асли ва нисбӣ мешаванд. Сифатҳои асли меноманд. Мисол, калон, хурд, зебо, бебад ва ғайра. Сифатҳои нисбӣ меноманд. Мисол, пахтагин, чармин, обӣ ва ғайра. Аз лиҳози муносибат ба предмет сифатҳои нисбӣ ҳар хел мешаванд: нисбат ба шахс – либоси бачагона; ашёҳои ғайришахс – аспӣ зотӣ; замон – гандуми тирамоҳӣ; макон – ғусфанди ҳисорӣ; табиот – ёрии тиббӣ; воситаи иҷро – ашёи барқӣ; нисбати моҳияти маънӣ – қори илмӣ ва ғайра.

Ҳамин тавр, фаҳмиши этимологии сифат барои таҳияи дурусти матни санадҳои қонунгузорӣ, дарки он ва татбиқи он дар танзими ҳуқуқи граждани муҳим мебошад. Чунин ҳолат далели он аст, ки донишҳои ҷомеашиносӣ умумиятҳои зиёд доранд.

Дар вақти муайян намудани мафҳуми сифати мол, қор ва хизмат дар танзими ҳуқуқи граждани танҳо ба мисолҳои овардашуда маҳдуд шудан дуруст нест. Дарки фалсафӣ ва морфологии сифат барои таҳия намудани мафҳумҳои дигари махсуси маҳдуд, аз ҷумла қанбаи ҳуқуқи граждани он асос шуда метавонад. Ба таври умумӣ эътироф гардидааст, ки дар ҳар як давраи таърихии инкишофи худ инсоният фаҳмиши васеътари худро (нисбат ба давраи инкишофи маъмур) вобаста ба сифат коркард кардаанд.²

Ҳамин тавр, вобаста ба мафҳуми сифат нуқтаи назари зиёд вуҷуд дорад.

Мафҳуми сифати маҳсулот дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти амалӣ ва назариявӣ истифода бурда мешавад. Сифат ҳамчун истилоҳи фалсафӣ аз ҳастии объект ҷудонашаванда будани аломатҳои муайянкунандаи онро ифода менамояд, ки бо туфайли он вай маҳз ҳамон объект аст, на объекти дигар. Маҳз ба туфайли сифат дар як объект аз объектҳои дигар дар алоҳидагӣ вуҷуд дорад ва тасавур карда мешавад. Сифат дар маҷмӯи хусусиятҳои объект ифода меёбад. Сифати молҳо бо ғоиданокии он, яъне бо қобилияти қонеъгардонии талаботи одамон вобастагӣ дорад. Сифат маҷмӯи ин ва ё он хусусияти молҳо ва ғоиданокии онҳо мебошад. Сифати маҳсулот маҷмӯи хусусиятҳои вай мебошад, ки мувофиқан бо мақсади пешгузошта дараҷаи қоршоямии онро барои қонеъ гардонидани талаботи муайян муқаррар менамояд. Сифати маҳсулот бо ин маънӣ он хусусиятҳои

¹ Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз ду ҷилд. // Зери таҳрири М. Ш. Шуқуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошимӣ, Н. А. Маҳсумӣ. Ҷилди II. П – Ҷ. – М., нашриёти «Советская энциклопедия», 1969. – С. 251.

² Гридин А.В. Гражданско – правовые способы обеспечения качества товаров, работ и услуг: дис...канд. юрид. наук. – Краснодар, 2006. – С. 13-14.

маҳсулотро дар бар мегирад, ки қобилияти қонеъ гардонидани талаботи муайяни молумулқӣ ё шахсӣ дорад.

Ҳамин тариқ, сифати объектҳои зикршуда чунин хусусиятҳо дорад:

а) хусусиятҳои судмандӣ ва дорошавӣ аз истехсол ва муомилоти онҳо;

б) қобилияти қонеъ гардонидани талаботҳои шахсӣ ва истеъмолии харидор (истеъмолкунанда).

Дар баробари ҳамин қайд кардан зарур аст, ки мафҳумҳои «сифати маҳсулот» ва «хушсифат» як набуда, онҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Зеро маҳсулот метавонад хушсифат ва бесифат шавад.

Вале дар ин ва ё он ҳолат ҳам сухан дар бораи сифати маҳсулот ҳамчун дараҷаи мувофиқи хусусиятҳои маҳсулот ба талаботе, ки дар санадҳои техникӣ ифода ёфтааст, меравад. Агар сухан дар бораи сифати маҳсулот ҳамчун дараҷаи мувофиқи хусусиятҳои вай бо нишондодҳои талаботи стандартҳо, шартҳои техникӣ, шартномаҳо равад, онгоҳ хушсифат будани маҳсулот дар назар дошта мешавад.

Ҳамин тариқ, сифати маҳсулот маҷмӯи хусусиятҳои ниҳоят муҳими вай (техникӣ, иқтисодӣ, эстетикӣ ва ғайраҳо) мебошад, ки дар стандартҳо, шартҳои техникӣ ва дар шартнома мустақкам карда шудааст. Хушсифатии маҳсулот бошад мувофиқ будани маҷмуи хусусиятҳои муҳими маҳсулот ба талаботи стандартҳо ва шартҳои техникӣ, инчунин ба шартҳои шартнома вобаста мебошад.¹

Як қатор муаллифон дар асоси таҳлилҳои мафҳумҳои мавҷудбуда ба ҳулосае омадаанд, ки шаклбандии мафҳуми сифат, ҳам аз рӯи мазмуни матнӣ ва ҳам аз рӯи пуррагии ифодаи хусусиятҳои ашё ва падидаҳои баҳои мутобиқат метавонад ба се гуруҳ тавсиф карда шаванд: мармузӣ, васеъкунанда, интегралӣ. Ба гуруҳи якум мафҳуме ворид мешавад, ки сифати ашё ва падидаҳо танҳо аз ин ё он як тарафи (чун қоида бартариятдошта) арзиши истеъмолии онҳо тавсиф мекунад, ки ба он бартарият дода мешавад; ба дуюм – мафҳуме ворид мешавад, ки сифати ашё ва падидаҳо аз рӯи маҷмӯи хусусиятҳои гуногуни арзиши истеъмолии онҳо баҳо медиҳад; ба сеюм – мафҳуме ворид мегардад, ки сифати ашё ва падидаҳо аз рӯи гуруҳи хусусиятҳои арзиши истеъмолий ва арзиши аслии онҳо тавсиф мекунад.²

Ин нуқтаи назарро А.М. Запорожетс дастгирӣ намекунад ва ба он ишора менамояд, ки баҳодиҳии мафҳуми сифат пайдарпай набуда, он аксаран баҳснок мебошад, баҳусус ҳангоми сифати мармузӣ ва васеъкунандаро танҳо аз нуқтаи назари арзиши истеъмолий тавсиф намудани

¹ Раҳимов М.З. Таъмини сифат – талаби замон. - Душанбе: «Ирфон», 1988.- С. 10-11.

² Гличев А.В., Панов В.Н., Азгальдов Г.Г. Что такое качество? - М.: Экономика, 1968. - С.60-67.

муҳаққиқон.¹ Ба ақидаи ӯ, қолибтараш мулоҳиза намудани гуфтаҳои А.С. Гусарова мебошад, ки аз ҷумла се намуди сифати маҳсулотро вобаста аз сатҳи таъсири ин ё он шароити таъмини он пешниҳод менамояд. Намуди якум бо сифати қувваи корӣ ва шароити истифодаи он таъмин карда мешавад; дуюм – бо таркиби маҳсулот ва технологияи омодакунии он; сеюм унсурҳои таркибии маҳсулотро фаро мегирад.²

А.М. Запорожец чунин меҳисобад, ки ин гуна мавқеъ гарчанде ба таври пурра мазмуни мафҳуми сифатро намекушояд, аммо имкон медиҳад, ки оид ба фаҳмонидани генетикии роҳҳо ва усулҳои ба даст овардани сифати муайян ҳарф занем.³

А.М. Запорожец сифатро ҳамчун маҷмӯи хусусияти маҳсулот муайян менамояд, ки дар ҷараёни меҳнат бардошта мешавад ва дар шартҳои шартнома, ҳуҷҷатҳои меъёрию техникии амалкунанда пешбинӣ гардидааст, он ба ҳама зинаҳои давраҳои зиндагӣ ба таври устувор ва доимӣ дархостҳои инфиродии истеъмолкунандаро бо ҳароҷоти мувофиқ ба нигоҳ доштани қобилияти корӣ дар давраи истифодаи маҳсулоти охири таъмин мекунад.⁴

Вобаста ба ин масъалаи муҳим андешаи муҳаққиқон заминаи илмӣ дорад, ки аз моҳияти таҳқиқоти онҳо бармеояд. Масалан, Д. С. Львов, В.И. Седов мафҳуми «сифат» ва «арзиши истеъмоли» – ро муайян намуда, қайд менамоянд, ки «сифати маҳсулот маҷмӯи хусусиятҳо ва ҳолати маҳсулоти меҳнат номида мешавад». Дар навбати аввал, арзиши истеъмоли ва баъдан маҷмӯи хусусиятҳои фойданок мебошад.⁵

Дар вақти омӯзиши андешаҳои овардашуда, як порча аз мувоҳидаи муҳаррири барномаи «Что это значит» шабакаи РБК (ФР) бо яке аз кормандони масъули илмӣ пажухишгоҳи илмӣ – таҳқиқотӣ дар мавзӯи баланд шудани нархи нон (хлеб и хлебобулочные изделия) ба хотирам омад. Корманди илмӣ сабабҳои чунин ҳолатро дар нокифоя будани дотатсияи бучетӣ ва зиёд гардидани ҳаҷми хароҷотҳо барои боркашонӣ ва логистика меҳисобад. Муҳаррири барнома саволи ачиб дод, ки тағйирёбии нарх ба сифати нон таъсир мерасонад, вай посух дод, ки не, таъсир расонида наметавонад, чунки сатҳи рақобат дар ин соҳа хеле хуб аст. Бо чунин андеша розӣ шудан мушкил аст. Агар дар соҳаи истеҳсоли маҳсулоти нонӣ рақобати воқеӣ (масалан, рақобати нархӣ) ҷой медошт, хароҷотҳои хизматрасонӣ (ҳамлу нақл, рекламаи тичоратӣ, логистика ва ғайра) чунин нақш

¹Запорожец А.М. Правовые проблемы обеспечения качества продукции. - Харьков: Выща школа.- Изд.-во при ХГУ, 1989. - С.8-9.

²Гусаров А.С. Новые проблемы качества продукции и совершенствование хозяйственного механизма // Потребительная стоимость продуктов труда при социализме. - М., 1978. - С.213-214.

³Запорожец А.М. Асари ишорашуда.- С.8-9.

⁴Запорожец А.М. Хозяйственно-правовые проблемы обеспечения качества промышленной продукции: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Харьков., 1991. - С. 15.

⁵Львов Д.С, Седов В.К, Сиськов В.М. Стандарт и качество. Экономический аспект проблемы. - М.: Изд-во стандартов, 1970. - С.8.

пайдо намекарданд. Ба ҷои ҷустуҷӯи роҳҳои нави дастрасӣ ба бозори истеъмоли, пешбарии таҳқиқоти маркетингӣ ва пешгирии баландшавии нарх, барои истеҳсолкунандаи ҷунин маҳсулот осон аст, ки мушкилоти ба вучуд омадаро аз ҳисоби харидорон ҳал намоянд. Ҷунин муносибати беинсофона ба харидорон метавонад ба сифати мол таъсир расонад, зеро истеҳсолкунанда роҳи осон ва камхарҷи дарёфти фоидаро ба худ интихоб кардааст. Дар ҷунин ҳолат мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон ва мақомоти давлатии назорати сифат дар асоси маводҳои барномаи телевизионӣ ё суистифодаи молистеҳсолкунанда аз ҳуқуқи граждании худ ба нархгузорӣ бояд ҷораҳои зарурӣ андешанд.

Ҷунин муносибат ба сифати маҳсулоти нонӣ дар замони шӯравӣ низ ҷой доштааст. Дар соли 2000 дар яке аз ҷаласаҳои фаъолони ш. Душанбе бо яке аз собиқадорони ҳизбию ҷамъиятӣ ҳамсухбат шудам. Вай солҳои 70 – 80 – уми асри гузашта аз ҷои Кумитаи назорати халқии Комитроияи Шӯроӣ вакилони ш. Душанбе дар н. Октябр (ҳоло н. Исмоили Сомонӣ) буда, ҳолатҳои суистифодаи баъзе корхонаҳои нонпазиро нақл намуда буд. Аз ҳисоби нави пасти орд, истифодаи нодурусти ҳамиртруш (дрожа), тақсими ғайримеъёрии ҳамир ба як буханка хлеб ё нон бо нигоҳдоштани нархҳои истеъмоли, ба сифати он таъсири бад мерасониданд. Ҷунин ҳолатҳо ошкор гардида дар нисбати вайронкорон на танҳо мучозоти ҳуқуқӣ, балки ҷораҳои мучозоти ҳизбӣ амалӣ мегардид.

Бояд қайд намуд, ки масъалаҳои нархи мол, қору хизмат бо хусусиятҳои ҳоси мавзӯи танзим дар қонунҳои ҚТ: «Дар бораи ҳимояи рақобат», «Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ», «Дар бораи инҳисории табиӣ» танзим шудаанд.

Яке аз унсурҳои озодии шартнома ва иқтисоди бозорӣ нархҳои озод, яъне шартномавӣ мебошад. Ин ҳолат дар м. 456 КГ ҚТ муқаррар шудааст. Ҳамзамон мувофиқи қ. 1 ин моддаи кодекс, дар ҳолатҳои пешбинӣ намудани қонун нархҳои муқаррар ё танзимии мақомоти ваколатдори давлатӣ дар муомилоти граждани истифода бурда мешавад. Вобаста ба ин лоиҳаи Қонуни ҚТ «Дар бораи танзими давлатии нархгузорӣ» бо Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ аз 17 – уми апрели соли 2018, таҳти № 1675 барои хулоса ба Ҳукумати ҚТ пешниҳод гардид. Бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 31 – уми августи соли 2018, таҳти № 441 хулосаи радкунанда тасдиқ гардид ва ба палатаи поёнии парлумон фиристонида шуд. Дар он камбудҳои лоиҳаи қонун асоснок ошкор карда шудааст. Пешниҳод карда мешавад, ки лоиҳаи қонун бо ҷалби мақомоту идораҳои дахлдор таҷдиди назар карда шуда, бори дигар барои додани хулоса ба Ҳукумати ҚТ пешниҳод карда шавад. Андеша дорам, ки қор дар ин самт идома дорад, зеро ки то ҳол ин қонун қабул нашудааст.

Ҳисобкунии асосноккардашудаи арзиши аслии мол бо мақсади идоракунии одилонаи истеҳсолот, аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснок намудани нархҳо, ба хусус нархҳои истеъмоли бо меъёрҳои Низомномаи калкулятсияи арзиши аслии маҳсулот (қору хизматрасонӣ) дар корхона ва ташки-

лотҳои ҚТ, бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 12 – уми майи соли 1999, таҳти № 210, бо тағйиру иловаҳои Қарори Ҳукумати ҚТ аз 3 – юми декабри соли 2002, таҳти № 487,¹ тасдиқ шудааст, танзим карда мешавад.

Агар танзими давлатии нархҳои мол, қору хизмат маблағгузорию бучетӣ ё аз дигар манбаҳоро тақозо намояд, танзими шартномавии он ба чунин хароҷотҳо ниёз надорад. Дар ин ҳолат муҳим он аст, ки нархи объекти муомилоти граждани асосҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ дошта бошад. Агар соҳибкор нархи гузоштаи худро асоснок карда натавонад, онгоҳ эҳтимолияти он ба вучуд меояд, ки субъекти мазкур аз ҳуқуқи граждани худ ба нархгузорию суистифода мекунад, аз ҳадди муқаррарнамудаи м. 10 КҶ ҚТ мегузарад ва худро бо амали беинсофонааш дар ҳолати ногувор мегузорад.

Мувофиқи м. 625 – 628 КҶМ ҚТ аз 31 – уми декабри соли 2008² истеҳсол, фурӯш, барориш, таҳвил, истифодаи маҳсулот, иҷрои қору ва хизматрасонӣ, ки ба талаботҳои ҳатмии СД ва дигар шартҳои техникӣ мувофиқ нестанд, фиреб додани истеъмолкунандагон (қам чен қардан, қам барқашидан ва зиёд ҳисоб намудан, ба фурӯш баровардани моле, ки муҳлати истеъмолаш гузаштааст, гумроҳ намудан оид ба хусусиятҳои истеъмолӣ ва сифати мол ва ғайра), риоя нақардани қоидаҳои сертификатсия ва хизматрасонӣ қавобгарии маъмурий муқаррар қарда шудааст. Ин ва дигар ҳолатҳои қавобгарии ҳуқуқи маъмурий барои вайрон намудани муқаррароти қонунгузорию дар соҳаи танзими сифати мол, қору ва хизмат хусусиятҳои маҳсус дорад.³

Қирдори инҳисорӣ (монополистӣ), ки бо муқаррар намудани нархҳои қаланди инҳисорӣ ё нархҳои қастии инҳисорӣ содир шудаанд, инчунин маҳдуд намудани рақобат тариқи тақсим намудани бозор, маҳдуд намудани воридшавӣ ба он, аз он танг намуда баровардани дигар субъектҳои фаъолияти иқтисодӣ, муқаррар намудан ё нигоҳ доштани нархи ягона тариқи объективии қинояти пешбини намудаи қ. 1 м. 273 КҚ ҚТ⁴ мебошад. Ба қамбият хавфноқии ин қиноят дар он зоҳир меқардад, ки қангоми содир шудани он дорандаи ҳуқуқ аз вазъии худ бар қилофи таъиноти иқтимоӣ суистифода намуда, ба манфиатҳои қонунии дигар иштирокчиёни бозор, аз қумла истеъмолку-

¹Низомномаи қалқулятсияи арзиши аслии маҳсулот (қору хизматрасонӣ) дар қорқона ва тақкилотҳои ҚТ, бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 12 – уми майи соли 1999, таҳти № 210, бо тағйиру иловаҳои Қарори Ҳукумати ҚТ аз 3 – юми декабри соли 2002, таҳти № 487. // Адлия: Бонки марқазонидаи маълумоти ҳуқуқии ҚТ. Тафсири 6.0. / Вазорати адлияи ҚТ. – Душанбе, 2021. – 1 фигаи электронӣ (CD-ROM).

²Қодекси ҳуқуқвайронқунии маъмурии ҚТ. Аз 31 – уми декабри соли 2008. // Аҳбори Мақлиси Олии ҚТ. – 2008. - № 12.- Қ. 1. Мод. 990. Бо тағйиротҳо тибқи Қонуни ҚТ аз 25 – уми июни соли 2021, таҳти № 1785.

³Сангинов Д. Ш., Мирзоев П. З. Ақари ишорашуда. – С.252 – 257.

⁴КҚ ҚТ аз 21 – уми майи соли 1998. Бо тағйиру иловаҳои оқирон тибқи Қонуни ҚТ аз 20. 04. соли 2021, таҳти № 1776. // Адлия: Бонки марқазонидаи маълумоти ҳуқуқии ҚТ. Тафсири 6.0. / Вазорати адлияи ҚТ. – Душанбе, 2021. – 1 фигаи электронӣ (CD-ROM).

нандагон беаҳтиромӣ карда мешавад. Манфиати ғаразноки як соҳибкор ё гуруҳи муташаккили он аз манфиатҳои қонунии дигар аъзоёни ҷомеаи мадания Тоҷикистон муҳимтар эътироф карда мешавад.

Барқасдона вайрон кардани қоидаҳои нархгузорӣ, баргузори савдои оммавӣ ё тендер ё музоядаҳо, ки ба молики молу мулк, созмондихандаи савдо ё тендер ё музояда, харидор ё дигар субъекти хоҷагидорӣ ба миқдори калон зарар расонидааст, тарафи объективии ҷинояти пешбинӣ намудаи қ. 1 м. 274 КҶ ҚТ эътироф шудааст. Дар моддаи мазкур таҳти мафҳуми зарар ба миқдори калон зараре фаҳмида мешавад, ки он аз андозаи нишондиханда барои ҳисобҳо панҷсад маротиба зиёд бошад.

В. С. Шелестов мафҳуми сифатро дар ду ҷанба баррасӣ мекунад: техникӣ – иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ.¹ Аммо дар асарҳои қаблии худ ӯ мафҳуми умумии (ягонаи) сифатро пешниҳод намудааст: «дар зери мафҳуми умумии сифати молҳои додасудаи истеъмоли мардум ғоиданокии ашё фаҳмида мешавад, ки истеъмолкунандаро дар сатҳи илмӣ ва техникий бадастомада ин гуна истифодаи молро таъмин менамояд, ки пурратар талаботи моддӣ ва фарҳангии бефосила зиёдшудаи стодаи ҷамъиятро таъмин менамояд».²

Л. Б. Галперин пешниҳод менамояд, ки «мафҳуми умумии сифат», техникӣ – иқтисодӣ» мафҳуми сифат ва «мафҳуми ҳуқуқии сифат» ё «сифат дар нақши ҳуқуқӣ» фарқ мекунад.³

В. Ф. Яковлев дар таҳқиқотҳои худ яке аз аввалинҳо шуда зарурати мувофиқати маҳсулотро ба таъиноти мақсаднок эътироф намуд ва сифати маҳсулотро ҳамчун «мувофиқати хусусияти ашё ба таъиноти мақсаднок, инчунин ба сатҳи муайяни талаботҳо, ки ба ҳолати тараққиёти техникӣ ва дарҳости истеъмолкунанда таносуб дорад» муайян намуд.⁴

Ба ақидаи В. С. Белих: «Сифати маҳсулот (кор, хизмат) – ин маҷмӯи хусусиятҳои ғоиданокии техникӣ, иқтисодӣ ва дигар хусусиятҳои умумии ғоиданокии маҳсулот (кор, хизмат) мебошад, ки дар ҳама зинаҳои давраҳои зиндагии он ба вучуд омадааст ва дар ҳуҷҷатҳои меъёрӣ – техникӣ ва шартҳои шартнома дарҷ гардидааст, дар ҳолати дар шартнома вучуд надоштани ин гуна шартҳо бошад – ба тартиб ва тарзҳои дар санадҳои қонунгузорӣ пешбинигардида, қобилияти таъмин намудани талаботи мушаххаси ҷамъиятиро бо хароҷоти мувофиқ ба воҳиди арзиши истеъмолии он тавсиф мекунад».⁵

¹ Шелестов В.С. Договор поставки и качество продукции. - М.: Юрид. лит., 1974. - С.37.

² Шелестов В.С. Гражданско-правовые формы борьбы за качество товаров народного потребления. - М.: Госюриздат, 1960. - С.8.

³ Гальперин Л.Б. Вопросы договорной дисциплины в советской торговле (на материалах договора поставки): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Харьков., 1963. - С. 14.

⁴ Яковлев В.Ф. О роли норм советского гражданского права в борьбе за качество продукции // Советское государство и право. - 1954. - № 3. - С.56.

⁵ Белих В.С. Асари ишорашуда. - С.63.

Одатан дар амалияи баҳодиҳии мутобиқат сифатро дар таносуб ба талаботҳои стандартҳо ва дигар санадҳои техникӣ – ҳуқуқӣ муайян менамоянд.

Қайд намудан зарур аст, ки мавқеи мазкур дар адабиёти илмӣ васеъ паҳн гардидааст. Масалан В. М. Оргизков менависад, ки «мачмӯи хусусиятҳои муҳим, имкон намедихад, ки боз дар амалия оид ба сифати маҳсулот муҳокимаронӣ намоем».¹

М. Г. Гуревич чунин меҳисобад, ки сифати маҳсулот дар худ мувофиқати хусусиятҳои дохилии маҳсулот ва ҳам хусусиятҳои берунии он ба хусусиятҳои босифат ва талаботҳои муқаррарнамудаи стандарти давлатӣ, шартҳо ё намунаҳои техникиро ифода мекунад.²

Ба андешаи Е. М. Яковлева сифати маҳсулот дар худ мувофиқати хусусияти дохилӣ ва шакли берунаи онро ба талаботи дар шартнома, стандарти давлатӣ, шартҳои техникӣ зикргардида ё бо созишномаи тарафҳо муқаррар намудани нишондодҳои сифатии баландтар ифода мегардад.³

Сифати мол, кор ва хизмат, ба шумораи мафҳуми бисёрченак ворид мешавад. Дар адабиёти махсус зиёда аз дусад таърифҳои гуногуни мафҳуми «сифат» қайд шудааст. Мушоҳида намудан зарур аст, ки бисёре аз олимони – ҳуқуқшиносони даврони шӯравӣ дар вақти муайян намудани мафҳуми сифат дар доираи ҳуқуқ нақши аввалиндарачаро ба стандартҳо ва шартҳои техникӣ медиҳанд. Ба андешаи мо, пеш аз ҳама, ин ба мавҷуд будани бартарияти танзими давлатии муносибатҳои иқтисодӣ дар он давра алоқаманд аст, ки ба шартнома нақши дуумдараҷа дода мешуд. Масъалаи муайян намудани мафҳуми сифатро баррасӣ намуда, пеш аз ҳама ба ин посух ҷавоб бояд дод – оё чудо намудани мафҳумҳои соҳавии (техникӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва дигар) сифати маҳсулот асоснок аст, ё мафҳуми ягонаи «комплексии» сифати маҳсулот зарур аст?⁴

Масалан, ба маънои иқтисодӣ «сифат – ин мачмӯи хусусиятҳои ғоибданоки ашё мебошад, ки ба муайянии он хос буда, қобилияти ашёро ҷиҳати таъмин намудани талаботи мушаххаси ҷамъият таносуб мекунад».⁵

М.Б. Емельянова нишон медиҳад, ки «илми ҳуқуқӣ, гарчанде аз донишҷӯи хусусиятҳои маҳсулот бармеояд, на ҳуди ин хусусиятҳоро меомӯзад, балки зарурат ва имконияти баҳисобгрии онҳоро дар қонунгузорӣ таҳқиқ менамояд»⁶ ва мафҳуми сифати маҳсулотро дар доираи ҳуқуқ ҳамчун «дараҷаи мувофиқати хусусияти маҳсулот ба мачмӯъ ва сатҳи талабот, ки бо

¹ Оргизков В.М. Основы правового регулирования качества продукции. 2-е изд. - М.: Изд-во стандартов, 1976. - С.22-23.

² Гуревич М.Г. К вопросу о понятии качества поставляемой продукции // Уч. зап. Пермского гос. ун-та. - Вып.4. - Кн.2: Юридические науки. - Пермь, 1958. - С. 137.

³ Яковлева Е.М. Вопросы качества продукции в договоре поставки. - Душанбе, 1964. - С.23.

⁴Гридин А.В. Асари ишорашуда.- С. 18.

⁵Оргизков В.М. Асари ишорашуда.- С.22.

⁶ Емельянова М.Б. Стандарты и качество продукции: (правовой аспект проблемы). - М.: Изд-во стандартов, 1971. - С.48.

стандартҳо, шартҳо ё намунаҳои техникии муқаррар гардидааст, таҳия менамояд, дар ҳолати мавҷуд набудани ҳуҷҷатҳои меъёрӣ – техникӣ номбурда ё дар ҳолати мувофиқа намудани талаботи баландтар ё нисбати онҳо муфассалтар – шартномаи маҳсулотсупорӣ»¹ муайян ва танзим менамояд.

В. М. Оргизков бар хилофи ӯ, ба ҳуҷҷае омад, ки «илман асоснок ва амалан мувофиқи мақсад таҳия намудани мафҳуми ягонаи иқтисодиву ҳуқуқии «сифати маҳсулот» асос мебошад».²

Ҳулосаи В. М. Оргизков – ро муҳаққиқи дигари соҳа Я. А. Куник танқид мекунад. Ӯ чунин меҳисобад, ки хатои қайдгардида бо дигар тасдиқоти В. М. Оргизков алоқаманд аст, ки тибқи он гӯё «умумизътирофгардида аст», ки меъёрҳои ҳуқуқӣ метавонад дарҷ гарданд, яъне ба «баъзе категорияҳои иқтисоди хусусияти расмӣ» диҳанд, ҳуқуқ на категорияи иқтисодиро, балки муносибатҳои иқтисодии дахлдорро дарҷ мекунад».³ Ба ақидаи мо, муҳокимаи Я.А. Куник манфиқан дуруст ба назар мерасад, яъне категорияи иқтисодӣ дар худ танҳо ифодаи назариявии таҷарруди муносибатҳои ҷамъиятии истехсолиро ифода мекунад. Муносибатҳои истехсолӣ қонуниятҳои объективии худро доранд. Барои ҳимоя ва рушди онҳо ҳуқуқ мусоидат карда метавонад, агар ҷиҳатҳои иродавии ин муносибатҳоро дар таносуби манфиатҳои омма ва хусусӣ қонунгузор дуруст дарк намояд. Дар ҳоли баръакс, ҳуқуқе ки қонунгузор муқаррар мекунад барои рушди муносибатҳои истехсолӣ монеа мегардад. Одатан чунин ҳуқуқ танҳо манфиати оммаро ба инобат мегирад, баъзан аз номи мардум ба суистифода аз мавқеъ ва нуфуз роҳ медиҳад ва дар охир мардум ва давлатро ноком мегардонад. Яке аз камбудҳои асосии сотсиализм дар собиқ Иттиҳоди шӯравӣ маҳз дар ҳамин буд. Манфиати хусусиро дарк ва эҳтиром намекарданд. Дар натиҷа ҳуқуқи граждани ҳамчун асоси ҳуқуқи хусусӣ имкониятҳои худро дар рушди инсон, ҷомеа ва давлат пурра амалӣ карда натавонист.

Р. О. Халфина қайд менамояд, ки: «вақте ба воситаи ҳуқуқ муносибатҳои муайяни иқтисодӣ дарҷ мегардад, бо дарназардошти муносибатҳо вобаста ба сифат, ҳеҷ чизи дигар ба вучуд намеояд, ба ҷуз тарҷумаи категорияи иқтисодӣ ба забони мафҳуми ҳуқуқӣ ба воситаи муайян намудани ҳуқуқ ва уҳдадорҳои иштирокчиёни муносибатҳои дахлдор».⁴

Ҳамин тавр, «маълум намудани масъала оид ба сифати маҳсулот ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ барои илм ва амалияи идоракунӣ дар ин соҳа,

¹ Емельянова М.Б. Качество, стандартизация и право. – Рига.: Лиесма, 1977. - С.71.

² Оргизков В.М. Асари ишорашуда. - С.26.

³ Договор в торговле и качество товаров / Я.А. Куник, Э.Г. Полонский, В.А. Язев и др. - М.: Экономика, 1978. - С.9-10.

⁴ Халфина Р.О. Право и хозяйственный расчет. - М.: Юрид. лит., 1975. - С.23.

барои истифодаи ҳамаҷиҳаи ҳуқуқ ҳамчун воситаи муҳими таъмини дахлдори сифати маҳсулот аҳамияти муҳим дорад».¹

Бешубҳа, сифати мол, қору хизмат мутобиқи муқаррароти қонунгузорӣ аҳамияти ҳуқуқӣ дорад, ки аз ҳуқуқи субъективии граждани ба сифати мол манша мегирад. Таъмини воқеии ин ҳуқуқи граждани дар шароити имрӯза на танҳо уҳдадории давлат, балки воситаи муҳими пешгирии офатҳои табиӣ ва бемориҳои сироятӣ мебошад.

Ба ақидаи А. В. Гридин таҳияи мафҳуми ягонаи «маҷмӯи» сифат, ки дар худ муқарраротҳои аз ҷониби илмҳои гуногун (масалан, техника, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ) коркардгардидаро фаро мегирад, ба туфайли фарқияти муҳими мавзӯҳои соҳаҳои илми мазкур ва он мақсадҳое, ки ба ноил гардидан мафҳуми «соҳавии» сифат мусоидат мекунад мувофиқи мақсад мебошад. Дар робита бо ин, барои илми ҳуқуқӣ ва аз ҷумла барои самти сивилистии он, мафҳуми худӣ сифати мол, қору ва хизматро таҳия намудан зарур аст.²

Сифат, тавре ки он дар сарчашмаи дигари муҳим муайян карда шудааст – «ин маҷмӯи хусусиятҳо (техникӣ – иқтисодӣ ва эстетикӣ) мебошад, ки қобилияти таъмин намудани талаботи муайяноро мутобиқи таъиноти ашёҳо, маҳсулотҳо, молҳо таносуб мекунад».³

«Сифати ашёҳо (маҳсулот, молҳо) ё қору маҷмӯи хусусиятҳои ғоиданок буда, он имкон медиҳад, то талаботҳои муайяни моддӣ ё маънавӣ қонеъ карда шаванд. Ин мафҳум бо нишондодҳои устуворӣ, дарозмуҳлатӣ, сарфанокӣ, шаклу мазмуни бадеӣ – эстетикӣ ва ғайра тавсиф мешавад».⁴

Бо дарназардошти хусусиятҳои худ «дар зерӣ сифати экологӣ низоми динамикии хусусияти сифатии маҳсулот ва истехсолот дар робитаи органикии онҳо ва нақши низом таҳиясозандаи андозаҳо ва омилҳо фаҳмида мешавад».⁵

Сифат дар рақобати ғайринархӣ аҳамият дорад. Барои он, ки маҳсулот рақобатпазир бошад, истехсолкунандаҳо бо баланд бардоштани сифати он ба воситаи тағйир додани хусусияти маҳсулот, ба маҳсулот додани хусусиятҳои шуморавии нав, истехсоли маҳсулоти нав барои қонеъ гардонидани ҳамон талаботҳо диққати зиёд дода, дар ин ҳол нархро тағйир на-медиханд.⁶ Аммо ин намуди рақобат бо баланд бардоштани сифати мол, қору ва хизмат маҳдуд намегардад. Соҳибқору метавонад ба воситаи қорҳои

¹ Опрышко В.Ф. Качество продукции: управление и право. - Киев: Вища школа, 1982. - С.15.

² Гридин А.В. Асари ишорашуда.- С. 20.

³ Большой юридический словарь // Под. ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. - 2-е изд. - М.: ИНФРА-М, 2000. - С.347.

⁴ Юридический энциклопедический словарь // Под ред. А.Я. Сухарева. / Ред. кол. М.М. Богуславский и др. - 2-е изд. - М.: Советская энциклопедия, 1987. - С. 172.

⁵ Ходынский А. Асари ишорашуда. - С.14.

⁶ Хисамова Э.Д. Асари ишорашуда. - С. 16.

хайру савоб, сохтани роҳҳо, мактаб, додани имтиёзҳо ва ғайра диққати харидоронро ба худ ҷалб мекунад ва дар рақобати иқтисодӣ голиб гардад.

«Сифат – дараҷаест, ки бо он маҷмӯи хусусияти худӣ талаботхоро иҷро мекунад» ва «аз пайдо шудани он калимаи дараҷа шаҳодат медиҳад, ки дар муқоиса бо мафҳуми қаблӣ мафҳуми мазкур на ба муқоисаи одӣ роҳ медиҳад, балки ба муқоиса маҷмӯи шуморавии сифати маҳсулот ё хизмат роҳ медиҳад».¹

«Дар зери мафҳуми мол дар шартномаҳои иқтисоди беруна маҷмӯи хусусиятҳои фаҳмида мешавад, ки коршоямии молро барои истифодаи он тибқи таъиноти мақсаднок ва ҷавобгӯ будани молро ба талаботи техникӣ, фарматсевтикӣ, санитарӣ – бойторӣ ва экологӣ ва дигар стандартҳои муқаррарнамудаи қонунгузорӣ муайян менамояд».²

Дар давлатҳои хориҷӣ баъзан мафҳуми «сифати тиҷоратӣ» истифода мешавад. Масалан, мутобиқи м. 14 Қонуни Британияи Кабир «Дар бораи хариду фурӯши мол» – ҳама намудҳои мол сифати барои фурӯш сазоворро доро мебошанд, агар ба мақсад ё мақсадҳои, ки барои он ин намуди молҳо одатан харида мешаванд, мувофиқ бошад, ҳамчунин онро бо дарназардошти тамоми тавсифҳои мутааллиқи он, нарх (агар он аҳамият дошта бошад) ва дигар ҳолатҳои ҷойдошта метавон интизор шуд».³

Дар қонунгузори Англия мафҳуми «сифати тиҷоратӣ» бо масъулияти тиҷоратии фурӯшанда алоқаманд аст ва дар ин маврид, агар мол дар рафти фаъолияти тиҷоратӣ фурӯхта шавад, он истифода мешавад. Қонун дар бораи хариду фурӯш қоидаи зеринро фаро мегирад: «Агар фурӯшанда молро фурӯшад, фаъолияти тиҷоратиро амалӣ намуда, шартҳои муҳимро оид ба он, ки молҳои аз рӯи шартнома фурӯхташуда дорои сифати барои фурӯш сазовор мебошад, иҷро менамояд».⁴

Сифати мол ба маънои васеъ, на танҳо аз хусусиятҳои табиӣи ҷисмонӣ, сохторӣ, технологӣ вобаста аст, балки аз устувории асосҳои ҳуқуқии доштани онҳо, яъне аз вазъ вобаста аст, зеро: «яке аз махсусиятҳои асосии фарқкунандаи хариду фурӯш уҳдадорӣи фурӯшанда оид ба ба харидор гузаронидани ҳуқуқи моликият ба ашё мебошад».⁵

«Ашё ба фурӯш гузошташуда бояд ба бегонакунӣ қодир бошад. Он бояд аз ҳабс озод бошад, агар он молу мулки манқул бошад, бояд аз манъкунӣ озод бошад, агар он молу мулки ғайриманқул бошад. Ба ғайр аз

¹Пухальский В. Система менеджмента качества и обеспечение качества продукции // Стандарты и качество. - 2005. - № 4. - С.62.

²Ким С. Г. Особенности правового регулирования отношений, возникающих из договора купли-продажи товаров: дисс. канд. юрид. наук: 12.00.03. – Екатеринбург., 1997. - С. 164.

³Белых В.С. Качество товаров в английском договоре купли-продажи.- М.: Изд.-во стандартов, МП «Глобус», 1991. - С.23-27.

⁴Белых В. С. Асари ишорашуда. - С.23-27.

⁵Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.). - М., 1995. - С.318.

ин, ашѐи фурӯхташуда бояд ба ихтиѐрдории пурраи фурӯшанда ба ҳукуки моликият бошад».¹

Агар моли ба фурӯшмонда бекамбудӣ ё ғайрикомплектӣ набошад, вай метавонад ба фурӯшанда имконияти одилонаи доштан, истифода бурдан ва ихтиѐрдорӣ намудани онро таъмин намояд. Сухан дар бораи савдои одилона меравад. Ба вазъи ҳукуки фурӯшанда бевосита камбудии мол таъсир мерасонад. Вайро фурӯшандаи бевичдон эътироф мекунанд. Чунин ҳолат асосҳои бунѐдии бозори молиро, ки қ. 1 м. 3 КГ ҚТ муқаррар намулдааст (баробарӣ, озодии ирода, озодии шартнома ва ғайра), вайрон мекунад.

Одатан моли бесифат арзон буда, ягон хел асоснокунии иқтисодӣ, истеҳсоли ва тичоратӣ надорад.

Баъзан молҳои хушсифат дар бозор арзон фурӯхта мешаванд. Дар бисѐри мавридҳо фурӯшанда дар ҳолате қарор дорад, ки ба ӯ фавран барои табобат, муҳочират, баргардонидани қарз ва дигар омилҳо маблағи пулӣ лозим аст.

Аз муомилоти чунин объектҳои «сӯзон» фурӯшандае, ки дар асосҳои қонунӣ дар бозор савдо дорад, зарар мебинад. Харочотҳои худро қуброн карда наметавонад, кредити бонкро гардонида наметавонад ва билохира ноком гардида, аз бозори молӣ хориҷ мешавад.

Ҳамин тавр, сифатро дар ду ҷанба баррасӣ намудан мумкин аст: сифат ба маънои васеъ, вақте бидуни мазмуни дар мафҳум ҷойгир намудани «сифат ба маънои маҳдуд» дар вақти муайян намудани сифат, инчунин беиллатии вазъи фурӯшанда («сифати ҳукуки» мол) ба назар гирифта мешавад; сифат ба маънои маҳдуд, яъне бевосита сифати мол, қор ва хизмат. Дар адабиѐти ҳуқуқӣ ба ҳолате диққати асосӣ равона нагардидааст, ки мол (қор, хизмат) ба ҳама талаботҳои зарурӣ (шартнома, ҳуҷҷатҳои меъѐрӣ – техникаӣ ва ғайра.) мувофиқат мекунад, аммо амалан он беҳатар намебошад.

Хулосаҳои аз хусусиятҳои хатарноки дар мол мавҷудбуда дар таърифҳои қаблан додашудаи сифати мол, қор ва хизмат ифодаи худро наѐфтанд. Бо назардошти ин гуфтаҳо, муҳимияти масъалаи илмӣ – ҳуқуқӣ ва муайянкунии амалии мафҳуми сифати мол, қор ва хизмат, қорқарди муайянкунии мафҳуми ягонаи ҳуқуқи гражданин мол, қор ва хизматро пешниҳод мекунад. Сифат ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ, ки объекти ҳуқуқи гражданиро инъикос мекунад, дар худ ҳуқуқи яке аз иштирокчии «муносибатҳои ҳуқуқӣ ба бадасторӣ, доштан, истифода ва истеъмоли мол, қор ва хизмат, ки ба талаботи оқилона ва қофӣ харидор (фармоишгар) мувофиқат мекунад, инчунин уҳдадорӣ дигар иштирокчиѐн оид ба таъмин намудани мутобиқати неъматҳои моддиро ба талаботҳои муқарраргардида ва истисно намудани таваккали расонидани зарарро дар вақти исти-

¹ Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права. (Юридическое наследие XX века). - Тула: Автограф, 2001. - С.416.

фодаи дахлдор ё иситеъмоли он» фаҳмида мешавад. Зери мафҳуми сифат маҷмӯи хусусиятҳои мол фаҳмида мешавад, ки ба талаботи оқилона ва кофӣи фурушанда мувофиқат мекунад ва расонидани зарарро дар вақти истифодаи зарурӣ, нигоҳдорӣ, кашондан ва иситеъмоли он истисно мекунад, фаҳмида мешавад».¹

«Мафҳуми сифат имкони бозгӯи хусусияти ҳар як маҳсулотро фароҳам меорад. Мафҳуми хушсифатӣ имкон медиҳад ба саволи зерин ҷавоб диҳем, ки оё маҳсулотҳои мушаххас дорои хусусиятҳои зикргардида ҳастанд?».²

Ба андешаи М.З. Раҳимов (Раҳимзода М. З.) дар ҷомеа манфиати яке аз тарафҳои шартнома мутобиқ ба манфиати тарафи дигар буда, манфиати онҳо дар маҷмӯъ манфиати ҷомеаро инъикос менамояд. Дар шароити муносири хоҷагидорӣ сифатнокӣ омили муҳими расидан ба натиҷаҳои ниҳонии фаъолият буда... додани ҳуқуқҳои зиёди интиҳоби мол ба харидорон масъулияти ташкилотҳои савдори дар қабули молҳои дахлдор дучанд мегардонад.³ Ин ақида дар шароити имрӯза аҳамияти худро гум накардааст, гарчанде дар шароити сотсиализм баён гардида бошад. Камбудии низоми идоракунии сифат дар он давра дар он буд, ки талабот ба молро на тарафҳои шартнома коркард мекарданд, балки мақомотҳои банақшагирӣ, таъминотӣ ва идоракунии соҳавӣ. Дар ин мавриди нишондиҳандаҳои истеҳсолӣ ба таври маъмурию нақшавӣ ба тарафҳои шартнома вогузор карда мешуданд. Молистеҳсол-қунанда фикри фурушро намекард, зеро аллакай ин фикрро мақомоти ваколатдори давлатӣ кардааст. Харидор хоҳад ё нахоҳад, дар асоси тақсироти мақомоти ваколатдори таъминотӣ моли муайян ба анбори ӯ расонида мешавад. Ҳамзамон талабот ба сифати мол, қору хизмат ҳеҷ вақт беаҳамият намегардад, чунки яке аз масъалаҳои асосии рушди устувори инсон, ҷомеа ва давлат мебошад.

Барои ҳамин ҳам сифати маҳсулот, на танҳо нишондиҳандаи мутобиқат ба стандартҳо ва навгонии технологӣ (ихтироот) мебошад, балки ифодаи муносибати бовиҷдононаи кормандон ба маҳсулоти истеҳсол-кардашуда мебошад. Корманде, ки бе исрофкорӣ қор мекунад ва ба натиҷаҳои беҳтарин ноил мешаванд, меҳнатро мазмунан бой гардонид, ба вай характери эҷодӣ медиҳанд. Дар баробари ҳамин онҳо аз ҷиҳати маънавӣ худро сайқал дода, доираи ҷаҳонбинии худро васеъ мегардонанд. Кӯшиши бо ҳам пайваст намудани маҳорати баланд ва моҳирона татбиқ намудани комёбиҳои илм ва техника натиҷаи хуб медиҳад.

Дуруст мегӯянд, ки сифат инъикосқунанда ва муайянқунандаи нархи мол (қор, хизмат) аст: «моли қимат бе ҳимат нест, арзон бе ил-

¹ Гридин А.В. Асари ишорашуда.- С. 24-25.

² Орғизқов В.М. Основы правового регулирования качества продукции - 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Изд-во стандартов, 1976. - С.26.

³ Раҳимов М. З. Избранные труды по гражданскому и предпринимательскому праву. – Душанбе: «Бухоро», 2014. – С. 373.

лат». Сифат ифодакунандаи шуурнокии граждании корманд, чавобгарии шахсии вай, маҳорати касбӣ ва муносибати эҷодии вай ба меҳнат мебошад.

Барои ҳамин ҳам дар ҳама ҷой чунин шароит ба вудуд овардан лозим аст, ки корманд шарафи корхонаи худро пазируфта, дар баробари ҳамин нисбат ба исрофкорон оштинопазир бошад. Бозсозӣ талаб менамояд, ки дар одамон ҳисси масъулият нисбат ба ҳама гуна молу мулк қави гардонида шуда, комилҳуқуқии онҳо ба ҳама қор таъмин ва дар онҳо муносибати ғамхорона ба моликияти социалистӣ тарбия карда шавад. Ин аст талаби асосии замони бозсозӣ».¹

В. Ф. Опришко аз баррасии масъала ба чунин хулоса омад, ки «мафҳуми хушсифатӣ ва сифати мол якмаъно нестанд».²

Дар асоси гуфтаҳои боло, ба ақидаи мо, сифат дар фаъолияти иқтисодӣ – ин маҷмӯи талаботҳои ҳатмии истехсолӣ (қоршоямӣ, қамҳарҷӣ ва ғайра) ва истеъмолии (беҳатарӣ, эстетикӣ ва ғайра) объектҳои ҳуқуқи граждани буда, тибқи хизматрасониҳои муздноки баҳодихии мутобиқат муқаррар карда мешавад. Талаботҳои мазқур на танҳо дар СД ё низоми идоракунии хусусии сифат, балки дар шартномаҳои ҳуқуқи граждани низ пешбини карда мешаванд. Дар мавриди охирон сифат яке аз шартҳои муҳими шартнома буда, талаботҳо нисбат ба он метавонад аз талаботҳои ҷойдошта баландтар ва хусусияти инфиродӣ дошта бошад. Бинобар ин, агар СД, стандартҳои соҳавӣ ё қорхонаи мушаххас ҳадди қамтари талаботҳоро ба сифати объектҳои ҳуқуқи граждани пешбини намоянд, ҳадди баландтари онро тарафҳо метавонанд дар шартнома муқаррар намоянд. Албатта чунин ҳолат ба фаъолияти иқтисодӣ, инноватсионӣ ва рақобатпазир будани он вобастагӣ дорад. Дар фаъолияти иқтисодии инкишофнаёфта имкониятҳои шартномаҳои ҳуқуқи граждани пурра амалӣ карда намешаванд.

Адабиёт:

1.Белых В.С. Качество товаров в английском договоре купли-продажи.- М.: Изд.-во стандартов, МП «Глобус», 1991. – 66с.

2.Гличев А.В., Панов В.Н., Азгальдов Г.Г. Что такое качество? - М.: Экономика, 1968. – 135с.

3. Гридин А.В. Гражданско – правовые способы обеспечения качества товаров, работ и услуг: дис...канд. юрид. наук. – Краснодар, 2006. – 212с.

4. Запорожец А.М. Правовые проблемы обеспечения качества продукции. - Харьков: Выща школа.- Изд.-во при ХГУ, 1989. – 149с.

¹ Рахимов М. Таъмини сифат – талаби қамон. - Душанбе: «Ирфон», 1988.- С. 8-9.

² Опришко В.Ф. Качество продукции: управление и право. - Киев: Вища школа, 1982. - С. 18-20.

5. Ким С. Г. Особенности правового регулирования отношений, возникающих из договора купли-продажи товаров: дисс. канд. юрид. наук: 12.00.03. – Екатеринбург., 1997. – 174с.

6. Орғызков В.М. Основы правового регулирования качества продукции - 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Изд-во стандартов, 1976.-352с.

7. Рахимов М.З. Таъмини сифат – талаби замон. - Душанбе: «Ирфон», 1988.- 80с.

8. Рахимов М. З. Избранные труды по гражданскому и предпринимательскому праву. – Душанбе: «Бухоро», 2014.- 638с.

9. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз ду ҷилд. // Зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошимӣ, Н. А. Махсумӣ. Ҷилди II. П – Ҷ. – М., нашриёти «Советская энциклопедия», 1969. – 952с.

Мирзозода П. З.

Фишурда

Моҳияти сифати мол, кор ва хизмат дар танзими ҳуқуқи граждани

Дар ин мақола нуқтаи назари гуногун оид ба мафҳуми сифати мол, кор ва хизмат таҳлил шудааст. Муаллиф муфассал чихатҳои этимологии ин мафҳумро таҳлил кардааст. Функсияҳои онро кушодааст. Таҳлили худро чамбаст намуда, вай ақида дорад, ки мафҳуми сифати мол (кор ва хизмат) қисмати дохилӣ ва беруна дорад. Талаботҳои истеҳсоли (сарфаи нерӯи барқ, истифодаи маводҳои ҳозиразамон, коршоямии экологии истеҳсолот) қисми дохилии ин мафҳум мебошанд. Дизайн ва беҳатарии мол қисми берунаи ин мафҳум мебошанд.

Мирзозода П. З.

Аннотация

Сущность качества товара, работ и услуг в гражданско – правовом регулировании

В данной статье анализируются различные точки зрения определения качества товара, работ и услуг. Автор подробно излагает этимологическую сторону этого понятия. Раскрываются различные функции этого явления. Обобщая проведенный анализ, он считает, что понятие качество товара (работ и услуг) имеет внутреннюю и внешнюю составляющую. Производственные требования (энергосбережение, использование современных материалов, экологическая пригодность производства) являются внутренними элементами этого понятия. А дизайн и безопасность товара можно рассматривать как внешнюю сторону этого явления.

The summary

The essence of the quality of goods, works and services in civil - legal regulation

This article analyzes various points of view of determining the quality of goods, works and services. The author sets out in detail the etymological side of this concept. The various functions of this phenomenon are revealed. Summarizing the analysis, he believes that the concept of quality of goods (works and services) has an internal and external component. Manufacturing requirement (energy saving, use of modern materials, environmental suitability of production) are the internal elements of this concept. And the design and safety of the product can be seen as the outer side of this phenomenon.

Курбонализода Н. Ш.*

ОСОБЕННОСТИ УЧАСТИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В ГРАЖДАНСКОМ ОБОРОТЕ ИНФОРМАЦИИ

Калидвожаҳо: қобилияти ҳуқуқдории субъективӣ, но болиғон, иттилоот, иттилооти зараровар, волидайн, уҳдадорихо, ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак, Конвенсия дар бораи ҳуқуқи кӯдак, тарбияи кӯдак, интернет.

Ключевые слова: правосубъектность, несовершеннолетние, информация, вредоносная информация, родители, обязательства, защита прав ребенка, Конвенция о правах ребенка, воспитание ребенка, интернет.

Keywords: legal personality, minors, information, harmful information, parents, obligations, protection of the rights of the child, the Convention on the Rights of the Child, raising a child, the Internet.

Конституция РТ определяет человека, его права и свободы в качестве высшей ценности, закрепляя равенство всех перед законом и судом (ст. 5 и 17 Конституции РТ). При этом государство гарантирует равенство прав и свобод человека и гражданина независимо от пола, расы, национальности, языка, на котором он разговаривает, происхождения, имущественного положения, места жительства, отношения к религии, убеждений, принадлежности к общественным объединениям, а также других обстоятельств. Возраст человека не назван в ст. 17 Конституции РТ, однако гарантированное равенство прав и свобод не должно зависеть от любых обстоятельств, в том числе и возраста. В то же время, возраст человека во многом определяет его

*Заведующий юридическом отделом Исполнительного аппарата Маджлиси Милли Маджлиси Оли РТ, дотсент кафедры гражданского права юридического факультета ТНУ, кандидат юридических наук.

жизненную позицию как субъекта права - активного участника различных правоотношений и обладателя всевозможных прав.

Для характеристики правосубъектности ребенка в гражданских информационных правоотношениях особое значение имеет исследование вопросов об особенностях участия несовершеннолетних в гражданском обороте информации и источниках его правосубъектности.

Важно отметить, что несовершеннолетние имеют следующие особенности в качестве субъекта гражданского оборота информации: они выступают в качестве субъекта, имеющий права обладать, использовать и распространять информацией; они выступают в качестве субъекта, имеющий право защититься от вредоносной информации, то есть от информации, которое вредит его умственное или физическое развитие (здоровье).

Надо отметить, что на первом случае ребенок участвует как полноценный субъект имеющий правосубъектность в гражданских информационных правоотношениях. Благодаря принятию еще в 1948г. Всеобщей декларации прав человека, в мире постепенно стало изменяться видение прав ребенка, восприятие его в качестве субъекта права, получившее отражение в Декларации прав ребенка 1959г. Полноправным субъектом права ребенок станет спустя еще тридцать лет, только после того, как Генеральная Ассамблея ООН примет КПП. Одним из важных достижений, которое было зафиксировано в Декларации 1959г. по сравнению с Декларацией 1924г., явилось то, что в ней указывались конкретные права ребенка: право на имя и гражданство (принцип 2), право на здоровый рост и развитие (принцип 4), право на образование (принцип 7) и др. Тем самым мировое сообщество предоставило возможность каждому ребенку иметь права, указывая в первом принципе: «ребенку должны принадлежать» все те права, которые указаны в Декларации.¹ Л.Ю. Голышева считает, что Декларация 1959г. позволяет рассматривать ребенка «как субъекта международного права».

После принятия КПП, впервые ребенок рассматривается не только как объект правовой деятельности, за которого все решают взрослые, но и как субъект, имеющий собственные интересы и взгляды и самостоятельно осуществляющий собственную деятельность в рамках этих интересов, на основе принятых документов.

Этому доказывает конституционные нормы РТ. Согласно ч. 1 ст. 30 Конституции РТ, «каждому гарантируются свобода слова, печати, право на пользование средствами информации». Хотя в Конституции данные отношения прямо не названы отношениями в информационной сфере, по существу речь идет о тех же отношениях, что и в Рекомендательном законодательном акте. По мнению Д.В. Огородова, одна из особенностей нормы Конституции состоит в том, что субъектом отношений назван человек, фи-

¹ Король И. Г. Личные неимущественные права ребенка. - М., 2008.- С.28.

зическое лицо.¹ Данное право человек приобретает с момента рождения, а это означает, что ребенок тоже является субъектом информационного права. Как и всякие иные правоотношения, оно возникает на основании юридических фактов.

Ст. 170 ГК РТ, которая посвящена данному вопросу, отличается неопределенностью. С одной стороны, она категорически устанавливает, что личные неимущественные права принадлежат гражданину от рождения, иными словами, они возникают с рождением человека, с другой стороны – что эти права принадлежат ему в силу закона. Сила закона в том и состоит, что он связывает наступление юридических последствий с тем или иным фактом. Без юридического факта права и обязанности возникнуть не могут.

В РТ основными законами, регулирующими доступ ребенка к информации, является Конституция РТ, ГК РТ, СК РТ, законы РТ: «О периодической печати и других средствах массовой информации», «Об информатизации», «Об информации», «О защите информации», «О праве на доступ к информации», «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей».

На международном уровне источники, которые признает правосубъектности ребенка в информационной сфере являются в первую очередь КПР. В различных статьях КПР определяется правосубъектность ребенка в информационной деятельности. Например, в соответствии со ст. 13, ребенок имеет право свободно выражать свое мнение. Это право включает свободу искать, получать и передавать информацию и идеи любого рода, независимо от границ, в устной, письменной или печатной форме, в форме произведений искусства или с помощью других средств по выбору ребенка.

КПР предусматривает обязательства государств–участников в сфере реализации права ребенка на свободу мысли, совести и религии. Государства –участники должны уважать права и обязанности родителей, а также законных опекунов, по руководству ребенком в осуществлении его прав и в соответствии с его способностями. Свобода исповедовать свою религию или веру может подвергаться только таким ограничениям, которые установлены законом.

КПР также регулирует доступ ребенка к информации. В ст. 17 предусмотрено, что государства –участники признают важную роль СМИ и обеспечивают доступ ребенка к информации и материалам из различных национальных и международных источников, особенно, к такой информации и материалам, которые направлены на содействие социальному, духовному и моральному благополучию, а также здоровому физическому и психическому развитию ребенка. С этой целью государства –участники: а) поощряют СМИ к распространению информации и материалов, полезных для ребенка в социальном и культурном отношении; б) поощряют международное со-

¹ Огородов Д. В. Правовые отношения в информационной сфере.- М., 2002. - С.25.

трудничество в области подготовки, обмена и распространения такой информации и материалов из различных культурных, национальных и международных источников; в) поощряют выпуск и распространение детской литературы и т.д.

Другой международный документ, который признает правосубъектность ребенка в гражданских информационных правоотношениях является Международный пакт о гражданских и политических правах. В соответствии со ст. 19 этого пакта каждый человек имеет право на свободное выражение своего мнения. Это право включает свободу искать, получать и распространять всякого рода информацию и идеи, независимо от государственных границ, устно, письменно или в прессе, а также посредством художественных форм выражения или иными способами по своему выбору.

Действующее законодательство РТ не устанавливает для детей каких – либо ограничений в доступе к информации. В соответствии с Конституцией РТ (ст. 30), каждый имеет право свободно искать, получать, передавать, производить и распространять информацию любым законным способом. Это положение Конституции РТ и ст. 17 КПР обеспечивают каждому ребенку возможность доступа к информации и материалам, которые направлены на содействие его социальному, духовному и моральному благополучию, а также здоровому физическому и психическому развитию. Однако ребенок, в силу своей физической и умственной незрелости, не может в полной мере отдавать отчет своим действиям, «фильтровать» предоставляемую ему информацию, критически воспринимать направленные на него действия других лиц. Для этого необходимо в действующем законодательстве устанавливать нормы направленные на защиты информационных прав детей.

Во втором случае ребенок вступает в качестве субъекта имеющий права защититься от вредоносной информации. Это его субъективная права, который также определяет правосубъектность ребенка, реализуется за счет обязательств других участников данного правоотношения. То есть для реализации данного права ребенка обязаны родители, опекуны, усыновители и другие их заменяющие.

КПР обеспечивает каждому ребенку возможность доступа к информации и материалам, которые направлены на содействие его социальному, духовному и моральному благополучию, а также здоровому физическому и психическому развитию ребенка. Ситуация усугубляется тем, что ребенок в силу своей физической и умственной незрелости не может в полной мере отдавать отчет своим действиям, «фильтровать» предоставляемую ему информацию, критически воспринимать направленные на него действия других лиц.

С другой стороны, любой участник информационного обмена имеет возможность предоставлять детям любую информацию и материалы, самостоятельно определять их характер и направленность. Такое положение содержит в себе потенциальную возможность нарушения прав детей путем предоставления им информации и материалов, наносящих вред их здоровью

и благополучию, физическому, нравственному и психическому развитию. Поэтому необходимы надлежащие меры защиты детей в области массовой информации. З. А. Алиева предлагает решить проблему путем принятия закона об ограничительном барьере, используя опыт Франции, установлении «запретных» ТВ – каналов с кодами доступа для взрослых.¹ Очень интересное предложение. Без ограничительных механизмов невозможно обеспечить интересы детей в получении хорошего воспитания.

Психологи утверждают, что многие современные мультфильмы могут быть небезопасны. Бесконтрольный просмотр анимационной продукции способен не только затормозить развитие ребенка, но и нанести вред его психическому здоровью.

По обоснованному мнению психолога Махмадуло Давлятова «... мы не ограждены от того, что всякая информация и зарубежные фильмы разными способами попадают в различные государства, в том числе и в Таджикистан. Несмотря на то, что большинство этих фильмов плохо воздействуют на психику ребенка, в связи с развитием современных технических средств мы не можем оградить наших детей от этой информации. Одной из причин проникновения данных фильмов в РТ является пассивность определенных государственных органов в данной сфере. Иностранные фильмы нарушают психику ребенка, приводят к болезням, которые лечат не психологи, а психиатры. В результате большого количества просмотров таких фильмов, у ребенка появляется агрессия. Они боятся всего, у них появляется бессонница»².

Более того, в этих фильмах есть порнографические сцены, которые преждевременно будят в детях эротическое чувства, что в последствии нанесет вред их здоровью и стабильному развитию. К примеру, можно сослаться на видео – ролики, которые появились в сети Интернет с участием несовершеннолетних граждан РТ.

Основными средствами передачи вредоносной информации являются СМИ, образовательные системы и новокультовые образования, а наиболее подвержены такому воздействию подростки и молодежь. Модельный закон СНГ «О защите детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию», (ст. 3) перечисляет виды вредоносной информации. Характерным признаком, которой является нанесение вреда физическому и интеллектуальному развитию ребенка путем распространения сведений, дискредитирующих основу общества.

Важным способом защиты несовершеннолетних от такой информации является соответствующая цифровая система предварительного блокирования или кодировки сигнала. Система блокирования «взрослых» программ на

¹ Алиева З. А. Проблемы защиты прав ребенка в Республике Дагестан// Современное право.- 2011.- № 6. - С. 106.

² Давлятов М. Воздействия зарубежных фильмов на психологию молодежи // К вершине знаний.- Душанбе, 2012. - 17 февраля.- №5(1307). - С.6.

каналах цифрового ТВ должна отличаться, в том числе внешне, от общей системы декодирования платных каналов. При наличии такой системы вещатель вправе пренебрегать необходимостью соблюдения порога времени дня, раньше которого запрещается трансляция «взрослых» программ. От него не требуется гарантировать невозможность доступа к этим программам детей и подростков. Предполагается сделать его для них технически очень сложным, например, используя ПИН –код.

В сети Интернет нет возможности предварительной проверки содержания материалов, способных оказать негативное воздействие на развитие несовершеннолетних и включенных в соответствующий реестр. Однако, они всё же могут распространяться, либо с учётом порога дневного времени, либо среди пользователей закрытых групп, при условии проверки их возраста путём личного контакта в заслуживающем доверия учреждении (например, на почте, в банке, в магазине мобильных телефонов, или в пункте продажи лотерейных билетов), для получения пароля. Различные системы технического блокирования доступа несовершеннолетних к материалам в сети Интернет разработаны компаниями по производству и продаже сигарет, компаниями в сфере интернет–торговли. Однако, их не следует путать с программами закрытия (фильтрации) доступа к определённому содержанию Интернета, которые используются родителями, в школах, интернет –кафе и молодежных центрах.

Хочу отметить, что помимо фильмов и материалов из интернета, также реклама, которая содержит информацию разжигающую ненависть, вражду и насилие, в том числе возбуждающую социальную, расовую, национальную или религиозную ненависть, вражду, превосходство, рознь, нетерпимость, реклама, которая содержит информацию сексуального характера, в том числе порнографию и неэтичная реклама может отрицательно влиять на полноценное и гармоничное развитие ребенка. В данном случае нарушается информационное право ребенка. Для предотвращения таких случаев рекламодатели обязуются прекратить действия по распространению подобной вредоносной информации.

Для более четкое определение вредоносной информации и в целом защиты субъективных прав ребенка в информационной сфере предлагаем дополнить Закон РТ «Об информации» такой нормой:

«Статья 26(1). Вредоносная информация

1. Вредоносная информация – это социально опасная информация, распространение которой пагубно для физического и интеллектуального развития ребенка.

2. К вредоносной информации относится следующая информация:

– насильственного характера, поощряющая агрессивность и неуважение к жизни;

– в которой крупным планом демонстрируется тело умершего, умирающего или жестоко изувеченного человека, за исключением случаев, когда

такая демонстрация необходима для идентификации личности; эротического характера;

– вызывающая страх или ужас;

– в которой положительно оценивается зависимость от наркотических, токсических, психотропных веществ, табака или алкоголя, а также от других веществ, которые используются или могут использоваться в целях одурманивания, и в которой поощряется их употребление, производство, распространение или приобретение;

– поощряющая нанесение самому себе увечий или самоубийство, детализирующая средства и обстоятельства самоубийства; связанная с моделированием преступного деяния;

– в которой поощряется унижающее достоинство человека поведение; в которой содержатся издевательства над человеком или группой людей или унижается человек или группа людей в связи с национальностью, расой, полом, происхождением, недугом, сексуальной ориентацией, социальным положением, языком, вероисповеданием, убеждениями или взглядами;

– в которой поощряется сексуальное насилие над несовершеннолетними и их использование, половые отношения несовершеннолетних;

– в которой употребляются неприличные высказывания, слова или жесты;

– в которой поощряются негативные привычки в питании, гигиене и физическая пассивность;

– в которой демонстрируются сеансы массового гипноза, объектом которого является аудитория средства общественной информации и др.».

Необходимо отметить, что с принятием Закона РТ «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей» правовое регулирование вопроса защиты информационных прав ребенка значительно улучшилось. Усилилась ответственность родителей за воспитание детей. Ибо нормальное развитие ребенка во многом зависит от надлежащего выполнения обязательств работников педагогического состава и родителей.

Закон РТ «Об ответственности родителей за обучение и воспитание ребенка», обязывает родителей не допускать в школу своего ребенка с мобильным телефоном. В данное время в РТ некоторые родители не исполняют своих обязательств в этой области, что негативно влияет на воспитание ребенка. Как показывает практика, дети дошкольного и школьного возраста имеют доступ к интернету и мобильному телефону, и поскольку они не могут себя контролировать в силу возраста, становятся жертвой вредоносной информации. Например, такая ситуация наблюдалась в одной из школ г. Душанбе. Некоторые школьники, фотографируя различные части своего тела с мобильного телефона, распространяли снимки в сети Интернет.

Таким образом для совершенствование действующего законодательства РТ, а также эффективной реализации субъективные права ребенка на защиты от вредоносной информации предлагаю в ст. 8 Закона РТ «Об от-

ветственности родителей за воспитание и воспитание детей» дополнить пункт 14 следующим содержанием:

«- защищать ребенка от информации, пропаганды и агитации, наносящей вред его здоровью, нравственному и духовному развитию;».

Литература:

1. Алиева З. А. Проблемы защиты прав ребенка в Республике Дагестан// Современное право.- 2011.- № 6. - С.89 – 106.
2. Давлатов М. Воздействие зарубежных фильмов на психологию молодежи // К вершинам знаний.– Душанбе, 2012. - 17 февр. №5(1307).–С. 2-6.
3. Король И. Г. Личные неимущественные права ребенка. - М., 2008.- 172с.
4. Огородов Д. В. Правовые отношения в информационной сфере.- М., 2002. – 243с.

Курбонализода Н.Ш.

Фишурда

Хусусиятҳои иштироки ноболигон дар муомилоти иттилоотии граждони

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои муҳими илми ҳуқуқи граждони, аз ҷумла муомилоти иттилоотии граждони мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Бо истифода аз маводҳои илми ва қонунгузори миллию байналмилалӣ хусусиятҳои хоси иштироки ноболигон дар муносибатҳои иттилоотии граждони мавриди омӯзиш қарор дода шуда, қобилияти ҳуқуқдории онҳо дар ҷунин муносибатҳо нишон дода шудааст. Ҳамзамон бо истифода аз усули таҳлилии хусусиятҳои хоси иштироки ноболигон дар муносибатҳои иттилоотии граждони ба ҳайси субъекте, ки ҳуқуқи соҳибӣ, истифодабарӣ ва ихтиёрдорӣ қардани иттилоотро доранд ва ҳамчун субъекте, ки ҳамзамон ҳуқуқи ҳифз шудан аз ҳар гуна иттилооти зарароварро доранд, муайян қарда шудааст.

Курбонализода Н.Ш.

Аннотация

Особенности участия несовершеннолетних в гражданском обороте информации

В статье рассматриваются актуальные вопросы науки гражданского права, в том числе гражданских информационных отношений. С использованием научных материалов, национального и международного законодательства изучаются особенности участия несовершеннолетних в гражданско-правовых отношениях и демонстрируется их правоспособность в таких отношениях. При этом с помощью аналитического метода выявляются особенности участия несовершеннолетних в гражданских информационных правоотношениях в качестве

субъекта, имеющего право владеть, использовать и распоряжаться информацией, а также в качестве субъекта, который также имеет право на защиту от любой вредносной информации.

Kurbonalizoda N.Sh.

The summary

Features of the participation of minors in the civil circulation of information

The article deals with topical issues of the science of civil law, including civil information relations. Using scientific materials, national and international legislation, the peculiarities of the participation of minors in civil relations are studied and their legal capacity in such relations is demonstrated. At the same time, using the analytical method, the peculiarities of the participation of minors in civil information legal relations as a subject having the right to own, use and dispose of information, and also as a subject who also has the right to protection from any harmful information are revealed.

Самадов Б. О.,* Ҳакимӣ Ф. Ф.*

**МОҲИЯТИ АМАЛ ДАР ТАЪМИНИ ҶАВОБГАРИИ ГРАЖДАНӢ-
ҲУҚУҚӢ ДАР СОҲАҲОИ ҶАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ
МУВОФИҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ГРАЖДАНӢ**

Калидвожаҳо: амал, ҳаракат, ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ҷаъолияти соҳибкорӣ, қонунгузорӣ, ҳуқуқ, уҳдадорӣ, таъмини уҳдадорӣ, танзими давлатӣ.

Ключевые слова: действие, движение, юридическая ответственность, предпринимательская деятельность, право, обязательство, обеспечение обязательств, государственное регулирование.

Keywords: action, movement, legal responsibility, business activity, law, obligation, provision of obligations, state regulation.

Тамоми ҳастии инсоният бо амал ё ҷаъолияти муайян алоқамандӣ дорад. Амали шахс дар ҳама соҳаҳои ҷаъолияти худ, аз ҷумла ҷаъолияти соҳибкорӣ, алалхусус дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ барои ноил гардидан ба мақсадҳои пешгузошта мусоидат менамояд.

*Мудири кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, н.и.х., дотсент.

*Докторанти PhD соли таҳсила 2-юми факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон.

Аз фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ бармеояд, ки амал – яъне фаъолият намудан. Амал кардан дар соҳаи муносибатҳои граждани мавқеи махсусро ишғол менамояд. Иштирокчиёни муносибатҳои граждани барои дар муносибат будан бояд бо хошишу розигии худ мувофиқи талаботи қонун фаъолият намоянд. Бидуни амали субъектҳо муносибат ба миён намеояд. Бидуни амал кардан ғоида ба даст намеояд. Амал ин факти ҳуқуқӣ ва яке аз объектҳои ҳуқуқу ӯҳдадориҳои граждани мебошад¹.

Амал аз қонунгузориҳои граждани сарчашма мегирад. Қисми якуми КГ ҚТ амалро чунин муқаррар намудааст: амал дар ҳолатҳои пешбини-намудаи қонун метавонад объекти мустақили ҳуқуқу ӯҳдадориҳои граждани бошад (м. 154 КГ ҚТ). Амал дар доираи талаби меъёрҳои қонунгузориҳои қорӣ қонунӣ ва ғайриқонунӣ мешавад.

Моҳиятан, амали қонунгузориҳои граждани ин муайян намудани вақти амали қонунҳои граждани буда, амали қонунҳои граждани ба он муносибатҳои паҳн мешавад, ки пас аз қувваи қонунӣ пайдо кардани онҳо ба миён омадаанд.

Ҳамин тавр, амал аз мазмуни рафтори ҳуқуқӣ, рафтори субъектони ҳуқуқ, ки ба нишондодҳои меъёрҳои ҳуқуқӣ мувофиқат мекунад, инъикос мегардад. Дар рафтори ҳуқуқӣ озодии муносибатҳои инсонӣ, қонеъ намудани манфиатҳои гуногуни шахсият амалӣ гардонида мешаванд. Рафтори шахрвандон, шахсони мансабдор, ташкилотҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва хусусӣ, яъне ҳамаи субъектони ҳуқуқ ҳамон вақт ҳуқуқӣ шуда метавонад, ки дар меъёрҳои ҳуқуқӣ муқаррар карда шуда, ба он мувофиқат кунад. Асоси рафтори ҳуқуқиро дарки адолат ва судмандии муқаррароти ҳуқуқӣ аз тарафи одамон, ҷавобгарии онҳо дар назди давлат ва ҷамъият барои кирдори худ ташкил медиҳанд, ки аз рушди иҷтимоӣ ва тафаккури ҳуқуқии шахс вобастагӣ доранд.

Қолиби қайд аст, ки дар Тоҷикистон асосҳои қонунии амал, фаъолият ва алоқамандии он бо соҳаҳои фаъолияти соҳибқорӣ аз меъёрҳои қонунгузориҳои граждани сарчашма мегирад. Моҳияти амал дар фаъолияти соҳибқорӣ аз м. 1-уми КГ ҚТ бармеояд. Яъне, қонунҳои граждани вазъи ҳуқуқии иштирокчиёни аҳдҳои граждани, асосҳои ба миён омадан ва тартиби татбиқи ҳуқуқи моликият ва ҳуқуқи дигари ашъӣ, ҳуқуқ ба натиҷаҳои фаъолияти зехниро муайян намуда, ӯҳдадориҳои шартномавӣ ва ӯҳдадориҳои дигар, инчунин муносибатҳои дигари молу мулкӣ ва муносибатҳои шахсии ғайри молу мулкӣ марбут ба онҳоро, ки ба баробарӣ, мухторияти хошишу ирода ва мустақилияти молу мулкӣ иштирокчиёнашон асос ёфтааст, танзим менамоянд.

Дар радифи ин, фаъолияти соҳибқорӣ моҳиятан дар амал, бештар аз он, дар амали фаъол инъикос мегардад. Таҳлили мазмуни меъёрҳои қонунгузориҳои граждани шаҳодат медиҳад, ки соҳибқорӣ

¹ Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ // Зери таҳр. проф. Маҳмудов А. М. – Душанбе: «Эр-граф», 2012, С. 36.

фаъолияти мустақили ба таваккали худ амалишавандаи шахсони ба чунин сифат бо тартиби муқарраркардаи қонун ба қайд гирифташудае мебошад, ки барои мунтазам ба даст даровардани фоида аз истифодаи молу мулк, фурӯши мол, иҷрои кор ё расонидани хизмат равона карда шудааст.

Дар ҳар кадом нишонаҳои фаъолияти соҳибкорӣ амал ҷойи махсуси худро дорад. Пеш аз ҳама, мустақилияти субъекти фаъолияти соҳибкорӣ бештар дар ҳамаи ҷабҳаҳои амали ӯ ифода мегардад. Ш. М. Исмаилов қайд менамояд, ки соҳибкорӣ мазмуни мустақилияти нисбиро аз шахсони сеюм (мақомотҳо дигар, ташкилот ва шахсони хусусӣ) инъикос менамояд¹. Нишонаҳои дигари фаъолияти соҳибкорӣ ба монанди ташаббускорӣ, таваққули доштани фаъолияти соҳибкорӣ, мунтазам ба даст даровардани фоида, ба қайди давлатӣ гирифта шудан, касбият, ҷавобгарии ҳуқуқӣ дорои амалҳои қонун пешбинӣ намударо инъикос менамоянд.

Баробари ҳамин, масъалаи масъулият ва ҷавобгарии соҳибкорон дар меъёрҳои КГ ҚТ ва дигар санадҳои меъёри ҳуқуқӣ нисбат ба ҳар кадом намуди шаклҳои ташкилии ҳуқуқи фаъолияти соҳибкорӣ ва намудҳои мушаххаси он ба танзим дароварда шудааст. Ҷавобгарии граждани-ҳуқуқӣ ҳангоми вайрон кардани пешниҳодоти меъёрҳои ҳуқуқи граждани пайдо мегардад².

Муносибатҳои ҳуқуқии соҳаҳои фаъолияти соҳибкорӣ татбиқи принципҳои асосии қонунҳои гражданиро талаб менамояд. Қонунгузор дар ин ҷода муайян намудааст, ки шахрвандон (соҳибкорони инфиродӣ) ва шахси ҳуқуқӣ ҳуқуқи гражданиро бо азму хоҳиш ва ба манфиати худ ба даст дароварда, амалӣ менамоянд. Онҳо дар муқаррар намудани ҳуқуқи ӯҳдадорихои худ дар асоси шартнома ва муайян намудани ҳар гуна шартҳои хилофи қонунҳо набудаи шартнома озоданд (м. 3-юми КГ ҚТ).

Аз ин ҷост, ки амали шахрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ аз ҳуқуқ ва ӯҳдадорихои граждани пешбининамудаи қонунгузори ҷорӣ ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии дигар ба миён меоянд. Қонунгузори граждани дар соҳаи пеш бурдани фаъолияти соҳибкорӣ бисёр ҷабҳаҳои ин фаъолиятро муқаррар намудааст. Пеш аз ҳама, меъёрҳои Конститутсияи ҚТ³ кафолатнок менамояд, ки ҳокимияти давлатӣ дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ мегардад (м. 9).

Давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқии ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад (м. 12).

¹Исмаилов Ш. М. О проблемах государственного регулирования современной предпринимательской деятельности // Правовая жизнь. - №1 (29), 2020. - Душанбе, Типография ТНУ, 2020. - С. 149.

²Самадов Б. О. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Китоби дарсӣ, қ. 1. - Хучанд, Ношир, 2018. - С. 27.

³Конститутсияи ҚТ. - Душанбе, Паёми Сомониён, 2017.- С. 12.

Қайд кардани зарур меояд, ки ҳадди амали ҳуқуқҳои гражданиро меъёрҳои қонунгузори граждани асоснок намудааст. Мувофиқи мазмуни м. 10-уми КГ ҚТ дар марзи кишвар, ба амали шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ, ки бо нияти расонидани зарар ба шахси дигар иҷро карда мешавад, инчунин дар мавридҳои пешбининамудаи қонун сӯйистифода аз ҳуқуқ дар шакли дигар роҳ дода намешавад.

Мустаҳкам гардидааст, ки амали намудани ҳуқуқҳои граждани набояд ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунан ҳифзшавандаи субъектҳои дигари ҳуқуқро вайрон наояд ва ба муҳити зист зиёни воқеӣ расонад.

Қонунгузор дар меъёрҳои моддаи мазкур асоснок намудааст, ки шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ ҳангоми амали намудани ҳуқуқҳои ба онҳо тааллуқдошта бояд оқилона ва одилона ва боинсофона талаботи дар қонунгузори дарҷёфта, принципҳои ахлоқи ҷомеаро, соҳибкорон бошанд, қоидаҳои одоби касби роия намоянд. Ин уҳдадорӣ набояд ба воситаи шартнома хориҷ ё маҳдуд карда шавад.

Амали оқилона, одилона ва боинсофонаи иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи граждани дар назар дошта мешавад (қ. 4-5, м. 10-уми КГ ҚТ).

Тавре таҷрибаи замони муосир дар соҳаҳои фаъолияти соҳибкорӣ шаҳодат медиҳад, дар бисёр ҳолатҳо шартҳои пешбинигардидаи қонунгузори миллӣ, бо мақсадҳои асосӣ душвор, тариқи шартӣ «ба номаш, гӯё ки» роия карда мешаванд. Зарур аст, ки ба меъёрҳои қонунгузори ҷорӣ диққати мақомоти қонунбарор чиддӣ бошад. Аз ин ҷост, ки поквичдонӣ, адолат, ростқавлӣ дар меъёрҳои м. 10-уми КГ ҚТ на он ки «дар назар» дошта шуда бошад, балки бо муқаррароти «тарафҳо уҳдадор бояд бошанд» мустаҳкам карда шуда бошад. Зеро, татбиқи талаботи қонунгузори ҷорӣ аз амали поквичдононаи ҳамаи субъектони ҳуқуқ, ки давлат уҳдадор намудааст, вобастагии калон дорад¹.

Дар ҚТ баҳри рушди мунтазами фаъолияти соҳибкорӣ аз тарафи қонунгузор як қатор қонунҳо, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ таҳия ва қабул карда шудаанд. Тибқи Қонуни ҚТ аз 26 июли соли 2014, № 1107 «Дар бораи Ҷимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ»² соҳибкорӣ – фаъолияти мустақилона аз рӯйи таваккал амалишавандаи шахсони бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори ҚТ бақайд гирифташудаест, ки барои ба даст овардани ғоида аз истифодаи молу мулк, истехсол, фурӯши мол (иҷрои кор ё хизматрасонӣ) равона шудааст. Ҷимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ ин фаъолияти мақомоти давлатии ҚТ,

¹Қурбонов К. Ш. Добросовестность в гражданском праве. Автореферат на соиск. уч. степ. докт. юрид.наук.- Душанбе, 2019. - С. 23.; Насрутдинзода Қ. Ш. Ҷабҳаҳои ҳуқуқии танзими фаъолияти соҳибкории иқтисоди хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҳамгироии байналмилалӣ. Автореферати дарёфти дараҷаи номз. илм. ҳук. – Душанбе, 2020. - С. 10.

² Қонуни ҚТ «Дар бораи Ҷимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» // www.mmk.tj (санаи мурочиат: 10.12.2020с.)

ки ба татбиқи чорабиниҳои пешбиниамудаи барномаҳои давлатӣ ва ҳудудии рушди соҳибкорӣ равона карда шудаанд.

Дар асоси таҳлили меъёрҳои қонунгузориҳои ҷорӣ ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки дар муносибатҳои ҳуқуқии соҳаҳои фаъолияти соҳибкорӣ ҳамаи иштирокчиён мувофиқи қонунгузориҳои граждани амал карда истодаанд. Ба андешаи мо, баҳри рушди фаъолияти соҳибкорӣ, шаффоф ба амал бароварда шудани чараҳои барасмиятдарории ҳуҷҷатҳо, иҷозатномадихӣ, низоми иҷозатдихӣ, сертификатсиякунонию стандартонӣ ва ғайра ба фаъолияти хоҷагидорӣ лозим аст, ки шартҳои заруриро барои мақомоти давлатии соҳавӣ, иҷозатномадиханда, чараҳои танзими он низ дар қонунгузориҳои ҷорӣ пешбинӣ мекард.

Бо мақсади дар амал татбиқ намудани меъёрҳои қонунгузориҳои ҷорӣ ба меъёрҳои қонунҳои соҳа масъулият, ҷавобгарии мақомоти давлатии танзими фаъолияти соҳибкорӣ бояд ишора карда, ҳам шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ҳам шахсони мансабдори мақомоти давлат оғохонидани шаванд, ки агар талаботи қонуни мазкурро вайрон кунанд, тибқи қонунгузориҳои ҚТ ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд¹.

Ҳамин тавр, қонунгузориҳои граждани ҚТ оид ба ҷавобгарии граждани-ҳуқуқии ҳамаи шахсон, аз ҷумла мақомоти давлатӣ меъёрхоро пешбинӣ намудааст. Дар асоси мазмуни м. 16-уми КГ ҚТ зиёне, ки дар натиҷаи амали (беамалии) ғайриқонунии мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ё мансабдорони ин мақомот, инчунин дар натиҷаи қабули санади хилофи қонун ё санади дигари ҳуқуқии мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ба шахрванд ё шахси ҳуқуқӣ расонида шудааст, бояд аз ҷониби ҚТ ё мақомоти дахлдори он ҷуброн карда шавад.

Ҷуброни зарар – зараре, ки ба амал (беамалӣ)-и ғайриқонунӣ ба шахс ё мону мулки шахрванд расонида шудааст, бояд дар ҳаҷми пурра аз ҷониби шахсе, ки зарар расонидааст, ҷуброн карда шавад². КГ ҚТ дар м. 1079 асоснок менамояд, ки зараре, ки бо амал (беамалӣ)-и ғайриқонунӣ ба шахс ё амволи шахрванд, инчунин ба шахси ҳуқуқӣ, давлат расонида шудааст, бояд дар ҳаҷми пурра аз ҷониби шахсе, ки зарар расонидааст, ҷуброн карда шавад.

Қонун метавонад уҳдадорӣ ҷуброни зарарро ба зиммаи шахсе гузорад, ки зараррасон намебошад (сархати 2, қ. 1 м. 1079 КГ ҚТ)³.

¹ Самадов Б. О. Оид ба масъалаҳои ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон // Раванди қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: рушд ва мушкилиҳо. Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявии Маркази миллии қонунгузориҳои назди Президенти ҚТ, 31 март соли 2020. – Душанбе, 2020. - С. 45.

² Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ // Зери таҳр. проф. Маҳмудов А. М. – Душанбе: «Эр-Граф», 2012. - С.563.

³ КГ ҚТ (Қисми дуюм) // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1999, №12, мод. 323; соли 2002, № 4, қисми 1, мод. 170; соли 2006, №4, мод. 194; соли 2009,

Дар татбиқи амал, фаъолият ҳамаи субъектони ҳуқуқ баробарҳуқуқ, аз ҷумла дар ҷавобгарӣ дар соҳаҳои фаъолияти соҳибкорӣ низ мебошанд. Соҳаҳои фаъолияти соҳибкорӣ бисёр ҷабҳаҳоро мувофиқи қонунгузориҳои ҷорӣ асоснок муайян намуда, ба танзим дароварда шудаанд. Ба мисоли, Қонуни ҚТ аз 30 майи соли 2017, №1417 «Дар бораи ҳимояи рақобат»¹, Қонуни ҚТ аз 28 декабри соли 2012, №907 «Дар бораи шарикии давлат ба бахши хусусӣ»² ва ғайра, ки дар меъёрҳои онҳо талабот ба мақомоти давлатӣ низ мустаҳкам карда шудааст.

Аз омӯзиши меъёрҳои қонунгузориҳои ҷорӣ маълум мешавад, ки дар ҳар кадом талаботу ҳадафҳои давлат амал, фаъолияти рушди соҳа мустаҳкам гардидаанд. Дар ин ҷода, қонунгузор муқаррар намудааст, ки қонун ба ҳама намуди амалҳо ва созишномаҳои ба рақобат таъсиркунандаи аз тарафи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, аз ҷумла шахсони хориҷӣ, соҳибкорони инфиродӣ ва дигар ташкилотҳо содир ё басташуда, инчунин ба аҳдҳо ва муносибатҳои вобаста ба воситаҳои асосии истеҳсолот, дороиҳои ғайримоддӣ ё сахмияҳо ва ҳиссаҳои субъектҳои хоҷагидор, ҳуқуқҳои вобаста ба ташкилотҳои тичоратие, ки фаъолияти худро дар ҳудуди ҚТ амалӣ менамоянд, татбиқ мегардад (қ. 2, м. 1-уми Қонуни №1417).

Бештар аз он, дар қонуни мазкур асоснок гардидааст, ки ба мақомоти давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот қабул намудани санад ё ба анҷом расонидани амалҳои, ки мустақилияти субъектҳои хоҷагидорро маҳдуд месозанд, шароити таъйин ё баръакс, имконияти мусоидро барои фаъолияти субъектҳои хоҷагидори алоҳида фароҳам меоранд, манъ аст (б. 1 м. 14-уми Қонуни №1417).

Ҳамин тавр, рушди ҳама соҳаҳои фаъолияти соҳибкорӣ пеш аз ҳама аз ҳамкориҳо ва шарикии субъектони ҳуқуқ пеш бурда мешаванд. Қонунгузор муайян намудааст, ки шарикии давлатӣ - мақомоти марказӣ ё маҳаллии ҳокимияти давлатӣ буда, бахши хусусӣ ин соҳибкори инфиродӣ ё шахси ҳуқуқие, ки муассиси он шахси воқеӣ ва ё ҳуқуқии ғайридавлатӣ мебошад (м. 2-юми Қонуни № 907).

Бештар аз он, Қонуни ҚТ «Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ» асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилии шарикии давлат ва бахши хусусӣ, тартиби татбиқи лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусиро дар соҳаи инфрасохтор ва хизматрасонии иҷтимоӣ муайян карда, ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии давлат ва бахши хусусиро таъмин менамояд.

№12, мод. 821; с. 2010, №7, мод. 540; Қонунҳои ҚТ аз 03.07.2012 с., №849; аз 22.07.2013 с. №977; аз 02.01.2019 с., № 1558. (www.mmk.tj санаи мурочиат: 30.12.2020с.)

¹ Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи рақобат» // (www.mmk.tj санаи мурочиат: 25.12.2020с.)

² Қонуни ҚТ «Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ» (www.mmk.tj санаи мурочиат: 25.12.2020с.)

Дар шароити имрӯзаи рушди соҳаҳои фаъолияти соҳибкорӣ мувофиқи талаботи пешбиникардашудаи қонунгузорию чорӣ Ҳимояи давлатии субъектҳои соҳибкорӣ, бештар аз он шароитҳои давлатӣ беҳбудиро тақозо менамояд. Зеро мушкilotи татбиқи ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии субъектҳои соҳибкорӣ, таъсири омилҳои субъективӣ то имрӯз боқӣ мондаанд.

Дар ин ҳусус, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии кишвар аз санаи 26 – уми январи соли 2021 ироа намудаанд: «Беҳтар гардонидани фазои сармоягузориву соҳибкорӣ ва ҷалби сармояи мустақим барои таъмин намудани рушди устувори иқтисоди миллӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии мо ба ҳисоб меравад.

Рохбарони Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ, дигар вазорату идораҳо, раисони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо вазифадоранд, ки фаъолияти худро оид ба ҷалби сармояи мустақим, боз ҳам беҳтар гардонидани фазои сармоягузорӣ ва рушди соҳибкорӣ, баҳусус, ҷиҳати чорӣ қардани расмиёти электронии баррасӣ ва пешниҳоди иҷозатномаҳо, ҳуҷҷатҳои иҷозатдиҳӣ ва сертификатҳо барои фаъолияти соҳибкорӣ ва дар ин раванд баргараф намудани омилҳои субъективӣ густариш диҳанд»¹.

Ҳамин тариқ, моҳиятан амал дар таъмини ҳадафҳои миллӣ, меъёрҳои конститусионӣ ҷойи асосӣ ва ҳалқунандаро ишғол менамояд.

О. У. Усмонов қайд менамояд, ки амали шахс мусбат ва манфӣ шуданаш мумкин аст. Амали мусбат дар рафтори фаъоли субъект ифода меёбад. Амали манфӣ шахс бошад, дар бефаъолияти он ифода меёбад, яъне даст кашидан аз содир намудани ин ё он амалиёт. Амал ва натиҷаи он ҳамчун объекти муносибатҳои ҳуқуқи граждани бештар дар муносибатҳои ҳуқуқии уҳдадор зоҳир мегардад. Асоси бавучудоии уҳдадорҳои шахсонро дар назди якдигар шартнома ё дигар факти ҳуқуқӣ ташкил медиҳад.

Хизмат ҳамчун объекти муносибатҳои ҳуқуқи граждани ба яке аз навъҳои амал дохил мешавад. Вай натиҷаи муайяни фаъолияти судманде мебошад, ки бо меҳнати шахсони ҳуқуқӣ ё шаҳрванд офарида мешавад².

Амал моҳиятан меъёрҳои қонунгузорию гражданиро бо пуррагӣ фаро гирифтааст. Меъёрҳои КГ ҶТ муқаррар менамояд: қобилияти шаҳрванд барои бо амали хеш ба даст овардан ва татбиқ намудани ҳуқуқи граждани, барои худ муқаррар намудани уҳдадорӣ ва иҷро

¹ Паёми Президенти ҶТ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 26.01.2021с. // www.president.tj (санаи муроҷиат: 26.01.2021с.)

² Ҳуқуқи граждани. К. 1. //Зери таҳр. проф. О. У. Усмонов. – Душанбе, Матбуот, 2001. - С. 156.

намудани он (мукаллафияти граждани) дар ҳаҷми пурра (м. 22 КГ ҚТ); амал – намуди объекти ҳуқуқи граждани (м. 140 КГ ҚТ); амали шаҳрвандон ва шахси ҳуқуқӣ, ки ба муқаррар намудан, тағйир додан ё қатъ намудани ҳуқуқу уҳдадориҳои граждани равона гардидааст, аҳд доништа мешавад (м. 178 КГ ҚТ); аз рӯи уҳдадорӣ як шахс (қарздор) бояд ба фоидаи шахси дигар (кредитор) амали муайянеро анҷом диҳад (м. 328 КГ ҚТ); шартнома созиши ду ё якчанд шахс барои ба вучуд овардан, тағйир додан ё қатъи ҳуқуқ ва уҳдадориҳои граждани мебошад (м. 452-и КГ ҚТ); шартнома аз лаҳзаи баста шуданаш эътибор пайдо мекунад ва барои тарафҳо ҳатмӣ мегардад (м. 457 КГ ҚТ – Амали шартнома) ва ғайра.

Албатта, талаботи қонунгузориҳои граждани, ҳамчунин дар соҳаҳои фаъолияти соҳибкорӣ ба принципҳои дахлнопазирии моликият, озодии шартнома, номумкин будани даҳолати худсаронаи ҳар касе ба қорҳои хусусӣ, зарурати татбиқи бемонеаи ҳуқуқи граждани, таъмини барқарор намудани ҳуқуқи вайронгардидаи граждани ва ҳифзи судии онҳо асос меёбанд.

Алалхусус, дар таъмини ҷавобгарии граждани-ҳуқуқӣ меъёрҳои КГ ҚТ асоснок намудааст, ки ҚТ дар муносибатҳои бо қонунҳои граждани танзимшаванда бо иштирокчиёни дигари ин муносибатҳо дар асоси баробар иштирок менамояд.

Мақомоти ҳокимияти давлатии ҚТ дар доираи салоҳияти худ, ки бо санади қонунӣ, низомномаҳо ва ё санади дигари муайянкунандаи ҳолати ҳуқуқии ин мақомот муқаррар гардидааст, метавонанд аз номи ҚТ бо молу мулки худ дорои ҳуқуқу уҳдадориҳои молу мулкӣ ва шахсии ғайри молу мулкиро ба даст оварда, татбиқ намоянд ва дар суд баромад кунанд (м. 136 КГ ҚТ).

Ҷавобгарии граждани-ҳуқуқӣ худ аз мазмуни меъёрҳои боби 24-и КГ ҚТ (Масъулияти вайрон кардани уҳдадорӣ) сарчашманок мегардад. Яъне, таҳти мафҳуми вайрон кардани уҳдадорӣ иҷро накардан ё иҷрои номатлуб (сари вақт иҷро накардан, норасоии мол ва қорҳо, вайрон кардани дигар шартҳо ё ки аз моҳияти уҳдадорӣ бармеояд) дар назар дошта шудааст (иҷрои номатлуб). Дар сурати пеш омадани ҳолати ғайриимкони иҷрои матлуб қарздор бояд фавран кредиторро огоҳ созад.

Ба ҷавобгарӣ кашидани қарздор барои вайрон кардани уҳдадорӣ тибқи талаби кредитор анҷом дода мешавад (м. 422 КГ ҚТ).

Ҳамин тавр, қарздоре, ки дар муносибатҳои ҳуқуқии граждани, соҳаҳои фаъолияти соҳибкорӣ уҳдадориро вайрон кардааст, вазифадор аст ба кредитор товони зиёни дар натиҷаи вайрон кардани уҳдадорӣ расидаро пардохт намояд. Оид ба ин муқаррарот қонунгузор дар м. 423-юми КГ ҚТ асосҳоро пешниҳод намудааст.

Баробари ҳамин, ҷавобгарии граждани-ҳуқуқӣ ҳамчун унсурҳои муҳими татбиқи ҳуқуқ ва уҳдадориҳои субъектони фаъолияти соҳибкорӣ дар асоси қонунгузориҳои ҷорӣ нисбати амали муайян

муқаррар гардидааст. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар ҳамаи самтҳои фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла дар танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ, дар назорати давлат дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун ниҳоди мустақил баромад менамояд¹.

Амалӣ гардонида шудани ҷавобгарӣ нисбати шахсони ҳуқуқӣ, соҳибкорони инфиродӣ, аз ҷумла давлат дар шахсияти шахсони мансабдорони мақомоти давлат яке аз шартҳои тақомул ва рушди иқтисодӣ мебошад. Имрӯз зарурӣ ба миён омадааст, ки дар ҳамаи ин самтҳо масъулиятшиносӣ, ҳисси ҷавобгарӣ, дар роҳ надодан ба вайронкунии ҳуқуқ ва уҳдадорӣ қатъӣ ба амал бароварда шуда бошад.

Дар меъёрҳои қонунгузорию қарорӣ ишора гардидани ҷавобгарӣ мақсади асосии сиёсати давлатро дар рушди фаъолияти хоҷагидорӣ, соҳибкорӣ тақозо менамояд. Бо баробари муқаррар карда шудани ҳуқуқ ва уҳдадорӣ субъектони фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла мақомоти давлат низ, дар тамоми соҳаҳои фаъолияти соҳибкорӣ унсурҳои муҳими ҷавобгарӣ қарор дода шудааст, ки мунтазам дар амал татбиқ гардида роҳи ифода мекунад.

Ҳамин тариқ, дар ҳама соҳаҳои ба амал баровардани фаъолияти соҳибкорӣ бояд муқаррароти меъёрҳои м. 10-уми Конституцияи ҶТ татбиқ шуда бошанд: «Давлат ва ҳамаи мақомоти он, шахсони мансабдор, шахравдон ва иттиҳодияҳои онҳо вазифадоранд Конституция ва қонунҳои ҷумҳуриро риоя ва иҷро намоянд». Танҳо дар ҳама ҳолат ҷавобгарӣ, ҷавобгарии граҷданӣ-ҳуқуқӣ баробари ҳуқуқу уҳдадорӣ дар амал на сохта, балки ҳақиқӣ татбиқ мегардад.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳури» аз 26.01.2021с. // www.president.tj (санаи муруҷиат: 26.01.2021с.)
2. Исмаилов Ш. М. О проблемах государственного регулирования современной предпринимательской деятельности // Правовая жизнь. Научно-информационный журнал. №1 (29), 2020. – Душанбе, 2020.
3. Қурбонов К. Ш. Добросовестность в гражданском праве. Автореферат на соиск. уч. степ. докт. юрид. наук.- Душанбе, 2019.
4. Насрутдинзода Қ. Ш. Ҷабҳаҳои ҳуқуқии танзими фаъолияти соҳибкории иқтисоди хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҳамги-

¹ Самадов Б. О. Ҷавобгарӣ дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ: танзими давлатию ҳуқуқӣ ва татбиқи амалии онҳо. Монография. // Зери таҳр. д.и.х., проф. Ш. М. Исмаилов. – Хучанд, 2014.- С. 152.

роии байналмилалӣ. Авторефрати дарёфти дараҷаи номз. илм. ҳук. – Душанбе, 2020.

5. Самадов Б. О. Оид ба масъалаҳои ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон // Раванди қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: рушд ва мушкилиҳо. Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявии Маркази миллии қонунгузорию назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 31 март соли 2020. – Душанбе, 2020.

6. Самадов Б. О. Масъалаҳои ҳуқуқии сармоягузорӣ ба рушди ҳунарҳои мардумӣ // Маводи конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявии Доносигоҳи миллии Тоҷикистон дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами қонунгузорӣ оид ба рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» (8-уми октябри соли 2020). – Душанбе, 2020.

7. Самадов Б. О. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Китоби дарсӣ, қ. 1. – Хучанд, Носпир, 2018.

8. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ // Зери таҳр. проф. Маҳмудов А. М. – Душанбе, Эр-Граф, 2012.

9. Ҳуқуқи граждани. К. 1. // Зери таҳр. проф. О. У. Усмонов. – Душанбе, Матбуот, 2001.

**Самадов Б. О.,
Ҳакимӣ Ф. Ғ.**

Фишурда

Моҳияти амал дар таъмини ҷавобгарии граждани-ҳуқуқӣ дар соҳаҳои фаъолияти соҳибкорӣ мувофиқи қонунгузорию граждани

Дар замони муосир рушди муносибатҳои ҳуқуқӣ дар соҳаҳои фаъолияти соҳибкорӣ бо таъмини ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии иштирокчиёни асосии он ба амал бароварда мешаванд. Амал, фаъолият ҳамчун унсурҳои асосӣ ва муҳимми танзими ҳуқуқӣ, мақсади ба даст овардани натиҷаҳои дилхоҳ, ҳимоя ва дастгирии давлатӣ мувофиқи қонунгузорию граждани асоснок карда шудааст. Масъалаҳои ҳуқуқии таъмини ҷавобгарии граждани-ҳуқуқӣ дар соҳаҳои фаъолияти соҳибкорӣ мувофиқи қонунгузорию дар мақолаи мазкур баррасӣ гардидааст.

**Самадов Б. О.,
Ҳакими Ф. Ғ.**

Аннотация

Сущность действия в обеспечении гражданско-правовой ответственности в сфере предпринимательской деятельности в соответствии с гражданским законодательством

В современных условиях развитие правовых отношений в сфере предпринимательской деятельности осуществляется посредством обеспечения защиты прав и законных интересов основных участников. Дей-

ствие, деятельность, как основной и важный фактор правового регулирования, достижения целей, защиты и государственной поддержки обосновано гражданским законодательством. Правовые вопросы обеспечения гражданско-правовой ответственности в сфере предпринимательской деятельности в соответствии с законодательством рассмотрены в настоящей статье.

**Samadov B. O.,
Hakimi F. G.**

The summary

The essence of the action in ensuring civil liability in the field of entrepreneurial activity in accordance with civil law

In modern conditions, the development of legal relations in the field of entrepreneurial activity is carried out by ensuring the protection of the rights and legitimate interests of the main participants. Action, activity, as the main and important factor of legal regulation, achievement of goals, protection and state support is justified by civil legislation. The legal issues of ensuring civil liability in the field of entrepreneurial activity in accordance with the legislation are considered in this article.

Курбонов К.Б.*

**УСЛОВИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ
ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НАРУШЕНИЯ ПРАВА
НА ЧАСТНУЮ ЖИЗНЬ**

Калидвожаҳо: конунгузориҳои граждони, оқибатҳои манфи, ҷавобгарии деликтӣ, ҳуқуқ ба ҳаёти хусусӣ, зараррасон, гуноҳ, амали ғайриқонунӣ, мудохила, дахлнопазирии манзил, вайрон кардани ҳуқуқ ба ҳаёти хусусӣ, вайрон кардани оромӣ ва танҳоӣ, таснифот, мазмуни ҳуқуқ ба ҳаёти хусусӣ, иттилоот оид ба ҳаёти хусусӣ, ҳифз, ҳимоя, татбиқ, барқароркунии ҳолат, гуноҳ, ҷуброни зарар, қатъи амал

Ключевые слова: гражданское законодательство, негативные последствия, деликтная ответственность, права на частную жизнь, причинитель вреда, вина, противоправное действие, вмешательство, неприкосновенности жилища, нарушений права на частную, нарушение спокойствия и уединения, классификация, содержание права на частную жизнь, информации о частной жизни, защита, охрана, осуществление,

*Доцент кафедры гражданского права юридического факультета Таджикского национального университета, кандидат юридических наук.

восстановление положения, вина, возмещение вреда, прекращение действий

Keywords: civil law, negative consequences, tort liability, rights to privacy, inflictor of harm, guilt, wrongful act, interference, home inviolability, violations of the right to privacy, disturbance of peace and privacy, classification, content of the right to privacy, information about privacy, protection, safeguarding, enforcement, restoration of position, guilt, compensation for harm, termination of action

В условиях рыночных отношений развития частного сектора гражданско-правовая ответственность не теряет свое значение и место в обеспечении общественного правопорядка. Без четко функционирующего механизма ответственности невозможно обеспечить должного поведения участников гражданского оборота, гарантировать права субъектов. О понятии и сущности гражданско-правовой ответственности в юридической литературе высказаны различные точки зрения. В Таджикистане этими вопросами занимались Г.С. Азизкулова¹, И.Х. Бабаджанов², Р.Б., М.А. Махмудов³, Ш.М. Менглиев⁴, В.А. Ойгензихт⁵, Ш.Т. Тагайназаров⁶, Ш.К. Бадалов⁷ и др. Исследователи отмечают, что несмотря на большие достижения в разработке данной правовой категории, нерешенных вопросов остается еще немало. В соответствии с традиционным подходом в цивилистике, осуществление субъективного права есть реализация его содержания, т.е. тех возможностей, которые предоставлены обладателю субъективного права законом или договором⁸. Поскольку право на частную жизнь, как всякое субъективное гражданское право, представляет собой совокупность юридически обеспеченных возможностей, т.е. правомочий, оно осуществляется путем реализации этих полномочий. Права на частную

¹ См., например: Азизкулова Г.С. Юридическая и морально-правовая ответственность в семейно-правовых отношениях переходного периода// Государство и право.- №2, 2007.- С. 34.

² См., например: Бабаджанов И.Х. Гражданско-правовые проблемы права на жизнь и здоровье.- Душанбе, 2004.- С. 21.

³ См., например: Махмудов М.А., Худоёров Б.Т. Тафсири Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2010.- С. 43.

⁴ См., например: Менглиев Ш.М. Возмещение морального вреда.- Душанбе, 1998.- С. 12.

⁵ См., например: Ойгензихт В.А. Имущественная ответственность в хозяйственных договорах.- Душанбе, 1980.- С. 45.

⁶ См., например: Тагайназаров Ш.Т. О категории гражданско-правовой ответственности// Государство и право. №1999, №2. – С. 32.; Он же. Понятие и сущность гражданско-правовой ответственности// Хаёт ва қонун. №2. Июнь, 2004.- С. 21.

⁷ Бадалов Ш.К., Тагайназаров Ш.Т., Бабаджанов И.Х. Жизнь и здоровье человека: современные проблемы правовой ответственности.- Душанбе, 2010.- С. 41.

⁸ Гражданское право: Учебник: В 3 т. Т. 1 / Отв. ред. А. П. Сергеев, Ю. К. Толстой. - М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. С. 263. Малеина М.Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. М.: МЗ-Пресс, 2000. С.32.

жизнь - сложное по содержанию субъективное право, включающее целый ряд правомочий. В юридической литературе существует мнение о том, что «конкретизировать содержание права на частную жизнь легче не через правомочия, которыми располагает субъект этого права, а через те нарушения, от которых данное право его защищает»¹. Нарушения права на частную жизнь носят характер деликтных правонарушений, вызывающих возникновение обязательств из причинения вреда.

В отношении нарушений права на частную жизнь применяется общий принцип об ответственности за причинение вреда (ст. 1079 ГК РТ). Условия возникновения ответственности за каждую форму поведения, образующего деликт, это общие условия возникновения такой ответственности. Они делятся на четыре группы:

1. Совершение правонарушителем действий, неправомерно ограничивающих или умаляющих права на частную жизнь пострадавшего;
2. Наличие негативных последствий этих действий для пострадавшего, то есть вреда;
3. Причинно-следственная связь (разумная предвидимость) наступления таких негативных последствий в результате совершения таких действий;
4. Вина причинителя вреда.

Рассматривая общие условия возникновения ответственности применительно к деликтам, направленным против право на частную жизнь, следует сделать несколько замечаний. Первое условие возникновения деликтной ответственности — совершение правонарушителем определенных действий в отношении потерпевшего. Здесь необходимо оговориться, что, во-первых, речь должна идти как о действиях, так и о неправомерном бездействии (несовершении необходимых действий). Например, нарушением право на частную жизнь считается не предоставление (умалчивание, сокрытие) государственными органами сведений частного характера субъекту этих сведений, в случае, когда такое право у него существовало, даже если он об этом не знал. В данном случае право на частную жизнь конкретизируется правом каждого на доступ к информации о своей частной жизни, в том числе к своим персональным данным. Очевидно, что бездействие властей в форме, например, не предоставления сведений лицу, воспитывавшемуся в детском доме, о том, что у него есть брат или сестра (о чем он не мог знать, хотя имел такое право) является нарушением его права на уважение личной и семейной жизни.

Некоторые цивилисты также прямо указывают на то, что условием возникновения деликтной ответственности могут являться как действия, так и бездействие причинителя вреда².

¹ Измайлова Н.С. Неприкосновенность частной жизни в гражданском праве: на примере права Великобритании, США и России: дис. ... канд.юрид.наук. М., - С.76.

²Эрделевский А.М. Компенсация морального вреда: анализ и комментарий законодательства и судебной практики.- М.: Изд-во БЕК, 2000.- С. 83-85.

Вторым уточняющим замечанием является то, что действия (бездействие) причинителя вреда должно носить неправомерный (противоправный) характер. Это положение отсутствует в ст. 171 (компенсация морального вреда) и ст. 1079 (Общие основания ответственности за причинение вреда) ГК РТ, однако особо подчеркивается в работах как отечественных¹, так и российских правоведов². Противоправность поведения причинителя вреда согласно законодательству РТ подразумевается, а вот, например, в англо-американском праве, напротив, должна быть доказана истцом³.

Следующим общим условием возникновения деликтной ответственности в результате совершения нарушений право на частную жизнь является наличие негативных последствий для потерпевшего, т.е. вреда. Во многих случаях вред, причиненный нарушением прав на частную жизнь, носит немущественный характер (моральный вред). Это относительно новая для отечественного гражданского права категория, что затрудняет эффективное применение институтов, гражданско-правовой защиты, когда последствием нарушения право на частную жизнь является лишь моральный вред.

Третьим общим условием возникновения деликтной ответственности в результате нарушения право на частную жизнь является, причинно-следственная связь между поведением нарушителя и возникшими в результате этого вредом у пострадавшего. Бремя доказывания причинно-следственной связи лежит на истце⁴. В-английском и американском праве при наличии, «последствий-нарушения права на частную жизнь» в виде только морального вреда на правила о причинно-следственной связи влияет форма вины⁵. При умышленном причинении вреда в судебной практике применяется следующее правило: «преднамеренные вредные действия всегда находятся в достаточной-связи с наступившим результатом», то есть если определенный результат мыслился как желаемый, он с точки зрения причинно-следственной связи никогда не может быть сочтен слишком отдаленным⁶.

¹ Бадалов Ш.К., Тагайназаров Ш.Т., Бабаджанов И.Х. Жизнь и здоровье человека: современные проблемы правовой ответственности.- Душанбе, 2010.- С. 25-28.

² Эрделевский А.М. Указ.соч. С. 83, 85-86; Гушин Д.И. Юридическая ответственность за моральный вред (теоретико-правовой анализ). -СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. С. 127-128.

³ Осакве К. Сравнительное правоведение.- М.: Дело, 2002.- С. 304, 327.

⁴ Гражданское право России. Часть вторая. Обязательственное право: Курс лекций. Отв. ред. О.Н. Садилов.- М.: Изд-во Бек, 1997.- С.642-643; Сравнительное правоведение в схемах: Общая и Особенная части: Учеб. - практ. пособие.- М.: Дело, 2002.- С. 327.

⁵ «При установлении каузальности англо-американская практика обычно исходит из того, каким деянием, умышленным или неосторожным, причинен вред». Матвеев Ю.Г. Указ.соч.- С. 58. См. об этом же: Эрделевский А.М. Указ.соч.- С. 16-21.

⁶ В странах англосаксонского права «в случае умышленного причинения вреда, в отличие от неосторожного, нет необходимости доказывать связь психического вреда с внезапным воздействием на органы чувств потерпевшего». // Эрделевский А.М. Указ.соч.- С. 21.

В отношении нарушений права на частную жизнь, совершенных по неосторожности, принцип отдаленности вреда означает, что основания возникновения деликтной ответственности имеют место только в случае, если страдания потерпевшего являются прямым последствием действий (бездействия) нарушителя, либо предвидимым последствием, когда они возникают опосредованно. Предвидимость вреда в случае его опосредованного характера подразумевает, что разумный человек может предполагать возникновение у потерпевшего вреда в результате определенного поведения правонарушителя.

В правовой доктрине причинно-следственная связь поясняется следующим образом: противоправное действие должно быть необходимым условием наступления страданий и его главной причиной. Одни исследователи полагают, что для существования причинно-следственной связи поведение нарушителя должно с неизбежностью повлечь причинение вреда; другие отмечают, что достаточно, чтобы оно хотя бы обусловило конкретную возможность его наступления¹.

Четвертым общим условием возникновения деликтной ответственности за нарушение права на частную жизнь является наличие вины нарушителя, поскольку деликты, направленные против права на частную жизнь, не подпадают под положения о деликтной ответственности, наступающей независимо от вины. Вина причинителя вреда предполагается, а бремя доказывания ее отсутствия лежит на ответчике, т.е. на причинителе вреда. Форма вины не имеет значения для наступления ответственности, но учитывается при определении размера убытков и компенсации морального вреда.

В англо-американском праве наличие вины в действиях ответчика должно быть доказано истцом. Важно, что, если определенная форма вины является обязательным условием возникновения конкретного деликта, нарушающего неприкосновенность частной жизни (например, вина в форме умысла при нарушении спокойствия (*intrusion upon seclusion*) — одним из деликтов, нарушающих неприкосновенность частной жизни в американском праве), то при совершении данного нарушения по неосторожности правовая ответственность за него не наступает².

¹ Эрделевский А.М. Указ.соч.- С. 86.

² Вина в американском деликтном праве делится на умысел (*intent*), безрассудность (*recklessness*), или грубая неосторожность (*gross negligence*), и неосторожность (*negligence*). Человек действует с умыслом, если он намерен причинить определенное последствие (*the purpose of producing a specific consequence*), или он знает с определенной вероятностью, что определенное последствие получится из его действия (*knowledge to a substantial certainty*). К умыслу близко примыкает безрассудность. Нарушитель действует безрассудно, если знает, что существует высокий риск причинения вреда определенным поведением, но относится к этому риску опрометчиво. Неосторожность предполагает наличие у причинителя вреда обязанности соблюдения необходимой осторожности (осмотрительности) по отношению к потерпевшему. Правонарушитель действует неосторожно, если не проявляет разумную осмотрительность, которая тре-

Таким образом, с определенными оговорками все четыре общих условия возникновения деликтной ответственности применимы к нарушениям права на частную жизнь.

Литература:

1. Азизкулова Г.С. Юридическая и морально-правовая ответственность в семейно-правовых отношениях переходного периода // Государство и право. – №2. – Душанбе, 2007. – С.19-21.
2. Бабаджанов И.Х. Гражданско-правовые проблемы права на жизнь и здоровье. Душанбе: «Хумо», 2004. - 176 с.
3. Менглиев Ш.М. Возмещение морального вреда.- Душанбе, 1998.
4. Ойгензихт В.А. Имущественная ответственность в хозяйственных договорах. Душанбе, 1980. – 111 с.
5. Тагайназаров Ш.Т. О категории гражданско-правовой ответственности// Государство и право. №1999, №2.
6. Бадалов Ш.К., Тагайназаров Ш.Т., Бабаджанов И.Х. Жизнь и здоровье человека: современные проблемы правовой ответственности. - Душанбе: «ЭР-граф», 2010. - 452 с.
7. Гражданское право: Учебник: В 3 т. Т. 1 / Отв. ред. А. П. Сергеев, Ю. К. Толстой. - М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. - 776 с.
8. Малеина М.Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. - М.: МЗ-Пресс, 2000. – 244 с.
9. Измайлова Н.С. Неприкосновенность частной жизни в гражданском праве: на примере права Великобритании, США и России: дис. ... канд.юрид.наук. - М., 2009. – 200 с.
10. Эрделевский А.М. Компенсация морального вреда: анализ и комментарий законодательства и судебной практики. - М.: Изд-во БЕК 2000. – 320 с.
11. Гушин Д.И. Юридическая ответственность за моральный вред (теоретико-правовой анализ). - СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. – 166 с.
11. Гражданское право России. Часть вторая. Обязательственное право: Курс лекций. Отв. ред. О.Н. Садилов. - М.: Изд-во Бек, 1997. - С.642-643.
12. Осаке К. Сравнительное правоведение в схемах: Общая и Особенная части: Учеб. - практ. пособие. - М.: Дело, 2002.

буется совокупностью обстоятельств данной ситуации. См.: Осаке К. Указ.соч.- С. 335-336.

Фишурда

**Шартҳои бавҷуд омадани ҷавобгарии ҳуқуқии граждани барои
вайрон кардани ҳуқуқ ба ҳаёти хусусӣ**

Ҳуқуқ ба ҳаёти хусусӣ метавонад самаранок дар сурати механизмҳои дақиқ бароҳмондашуда татбиқ шавад. Ҳифзи ҳуқуқи граждани яке аз тарзҳои муассири ҳифзе, ки ба фардият дастрас мебошад. Дар кишварҳои пешрафта таҷрибаи назарраси тарзҳои ҳифзи ҳуқуқи граждани ҳуқуқ ба ҳаёти хусусӣ чамъ шудаанд. Дар ҚТ ҳолати дигар ба вҷуд омадааст. Ҳуқуқ ба ҳаёти хусусӣ танҳо ба наздикӣ дар муқаррароти дахлдори КГ ҚТ ва дигар санадҳои меъёрӣ муқаррар карда шуда аст. Таҷрибаи судӣ оид ба татбиқи ин меъёрҳо ҳанӯз ба қадри кофӣ паҳн нашудааст. Аммо, зарурати ҳифзи ҳуқуқи граждани ҳуқуқ ба ҳаёти хусусиро сивилистони замони шӯравӣ эътироф мекарданд.

Дар адабиётҳои ватани қайд карда мешавад, ки набудани қарорҳои судӣ оид ба баҳсҳои ҳифзи ҳаёти хусусӣ бо он шарҳ дода мешавад, ки шаҳрвандон дар бораи мавҷудият ва имкониятҳои ҳифзи ҳуқуқҳои худ маълумоти кофӣ надоранд. Одамон аксар вақт робитаи байни калимаҳои «зебо ва дуруст» дар бораи ҳаёти хусусиро, ки дар Конститутсияи ҚТ ва КГ ҚТ сабт шудаанд ва имкониятҳои ҳифзи ҳуқуқҳои поймолшудаи худро дар як ҳолати мушаххас намебинанд. Агар одамон силсилаи қадамҳои «чӣ гуна ҳифзи ҳуқуқи худро бубинанд», он гоҳ ҳуди ҳуқуқ дар назари онҳо арзиши бештаре пайдо мекунад ва таваҷҷӯҳи амиқтарро бедор менамояд.

Дар мақола аз нуқтаи назари илмӣ шартҳои бавҷуд омадани ҷавобгарии ҳуқуқии граждани барои вайрон кардани ҳуқуқ ба ҳаёти хусусӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Муаллиф назари худро оид ба вайрон кардани ҳуқуқ ба ҳаёти хусусӣ ибраз доштааст. Ҳуқуқ ба ҳаёти хусусӣ – аз нигоҳи мазмун ҳамчун ҳуқуқи субъективӣ мураккаб буда, дар худ як қатор ваколатҳоро дар бар мегирад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ чунин ақидае мавҷуд аст, ки «мазмунӣ ҳуқуқ ба ҳаёти хусусиро на тавассути ваколатҳое, ки субъекти ин ҳуқуқ дорад, балки тавассути он вайронкуниҳое, ки ин ҳуқуқ ўро муҳофизат мекунад, мушаххас кардан осонтар аст». Вайрон кардани ҳуқуқ ба ҳаёти хусусӣ ҳуқуқвайронкунии деликтӣ буда, уҳдадорихоро дар натиҷаи расонидани зарар ба вҷуд меорад.

Аннотация

**Условия возникновения гражданско – правовой ответственности
за нарушения права на частную жизнь**

Право на частную жизнь может эффективно осуществляться при наличии четко отлаженных механизмов его защиты. Гражданско-правовая защита является одним из наиболее эффективных способов защиты доступных любому индивиду. В развитых странах накоплен значительный опыт подобных гражданско-правовых способов защиты права на частную жизнь. В РТ сложилась иная ситуация. Право на частную жизнь лишь относительно недавно было закреплено в соответствующих нормах ГК РТ и иных нормативных актах. Судебная практика по применению этих норм пока недостаточно распространена. Однако потребность в гражданско-правовой защите права на частную жизнь признавалась еще советскими цивилистами.

В отечественной литературе отмечается, что недостаточность судебных решений по спорам о защите частной жизни, объясняется еще и тем, что граждане мало информированы о наличии и возможностях защиты принадлежащего им права. Люди часто не видят связи между «красивыми и правильными» словами о частной жизни, закрепленными в Конституции РТ и ГК РТ, и возможностями защиты своего нарушенного права в конкретном случае. Если люди будут видеть цепочку шагов «как защитить свое право», то и само право начнет приобретать в их глазах большую ценность и вызывать более глубокий интерес.

В статье с научной точки зрения анализируется условия возникновения гражданско-правовой ответственности за нарушения права на частную жизнь. Автор статьи дает свое видение о нарушениях права на частную жизнь. Права на частную жизнь - сложное по содержанию субъективное право, включающее целый ряд правомочий. В юридической литературе существует мнение о том, что «конкретизировать содержание права на частную жизнь легче не через правомочия, которыми располагает субъект этого права, а через те нарушения, от которых данное право его защищает». Нарушения права на частную жизнь носят характер деликтных правонарушений, вызывающих возникновение обязательств из причинения вреда.

Kurbonov K.B.

The summary

Civil legal approach to determining the violation of the right to private life

The right to privacy can be effectively exercised with well-functioning mechanisms for its protection. Civil protection is one of the most effective ways of protection available to any individual. Developed countries have ac-

cumulated significant experience of similar civil law methods of protecting the right to privacy. A different situation has developed in the Republic of Tajikistan. The right to privacy was only relatively recently enshrined in the relevant provisions of the Civil Code of the Republic of Tajikistan and other regulations. Judicial practice on the application of these norms is not yet widespread enough. However, the need for civil protection of the right to privacy was recognized by Soviet civilians.

In the domestic literature, it is noted that the lack of court decisions on disputes on the protection of private life is also explained by the fact that citizens are poorly informed about the availability and possibilities of protecting their right. People often do not see the connection between “beautiful and correct” words about private life, enshrined in the Constitution of the Republic of Tajikistan and the Civil Code of the Republic of Tajikistan, and the possibilities of protecting their violated rights in a specific case. If people see the chain of steps “how to protect their right”, then the right itself will begin to acquire greater value in their eyes and arouse deeper interest.

The article analyzes from a scientific point of view the conditions for the emergence of civil liability for violations of the right to privacy. The author of the article gives his vision of the violation of the right to privacy. The rights to private life are subjective rights, which are complex in their content, and include a number of powers. In the legal literature, there is an opinion that "it is easier to concretize the content of the right to private life not through the powers that the subject of this right has, but through those violations against which this right protects him." Violations of the right to privacy are of the nature of tort offenses that give rise to obligations from causing harm.

Чураев А. Ш.*

ХУСУСИЯТҲОИ ШАРТНОМАИ ФУРӮШИ БИНОИ ИСТИҚОМАТӢ

Калидвожаҳо: ғайриманқул, манзили истиқоматӣ, хона, шартнома, фурӯш, бозори ғайриманқул, манфиати харидор, фурӯшанда, танзими ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ, факти ҳуқуқӣ, уҳдадорӣ, воситаи танзими ҳуқуқии инфиродӣ, хусусигардонӣ, бақайдгирии давлатӣ, ҳуқуқи конститутсионӣ ба манзил, танзими шартномавӣ, квартира, ҳучра, дигар молу мулк

Ключевые слова: недвижимост, жилое помещение, жилой дом, договор, продажа, рынок недвижимости, интересы покупателя, продавец, правовое регулирование, законодательство, юридический факт, обяза-

*Ассистенти кафедраи ҳуқуқи граждани факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. Тел.: +992 931800060 E-mail: Azimjon_95@bk.ru

тельство, средство индивидуального правового регулирования, приватизация, государственная регистрация, конституционные права на жилье, договорное регулирование, квартира, дом, иное имущество

Keywords: real estate, residential premises, residential building, contract, sale, real estate market, buyer's interests, seller, legal regulation, legislation, legal fact, obligation, means of individual legal regulation, privatization, state registration, constitutional rights to housing, contractual regulation, apartment, house, other property

Бозори молу мулки ғайриманқул дар ҚТ дар ҳолати рушд қарор дорад, ки дар он манфиатҳои гуногун оид ба сохтмон, фурӯш ва хариди дуруст ҷой доранд. Бинобар ин зарурати танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъияти вобаста ба молу мулки ғайриманқул меафзояд.

Объектҳои молу мулки ғайриманқул дар низоми муносибатҳои ҷамъияти аз мақоми махсус бархурдор буда, мустақим ё ғайримустақим ба фаъолияти хоҷагӣ ва тамоми соҳаҳои афзалиятноки муносибатҳои ҷамъияти алоқаманд мебошад.

Хусусиятҳои ҳуқуқи ашёӣ ба молу мулки ғайриманқул дар қонунгузори ифода меёбад, вале бо вучуди ин проблемаҳои риояи қонун, бо сабаби тағйирёбии доимии меъёрҳои танзими муносибатҳои мазкур, вучуд дорад. Бинои истиқоматӣ яке аз объектҳои паҳншудаи молу мулки ғайриманқул мебошад, ки дар муомилоти ҳуқуқи граждани қарор дорад ва танзими ҳуқуқии хариду фурӯш, мубодила, иҷора ва ғ. он муҳим арзёбӣ мешавад. Яке аз масъалаҳои мубрами соҳаи манзил ба хусусиятҳо ва проблемаҳои шартномаи хариду фурӯши бинои истиқоматӣ робита дорад.

Вобаста ба афзоиши талабот ба молу мулки ғайриманқул дар муомилоти ҳуқуқи граждани, қонунгузори граждани низ дар ин самт, хусусан дар соҳаи танзими хариду фурӯши бинои истиқоматӣ бояд такмили инкишоф ёфта, то тадричан заминаи сифатан нави қонунгузори ба вучуд ояд, ки ин падида ба таври муфассал мавриди танзими ҳуқуқӣ қарор гирад.

Бояд қайд кард, ки табиист, ки баъзе камбудию норасоӣҳо дар соҳаи муомилоти биноҳои истиқоматӣ, ба вижа дар фурӯши онҳо то ҳол вучуд дорад. Ҳамзамон мафҳуми шартномаи фурӯши бинои истиқоматӣ, хусусиятҳои аҳдҳои граждани вобаста ба хона ва манзили истиқоматӣ дар қонунгузори ба таври дахлдор пешбини нагардидаанд.

Дар ташаккул ва инкишофи муносибатҳои хусусӣ шартномаҳои ҳуқуқи граждани аҳамияти босазоеро доро мебошанд. Дар илми ҳуқуқи граждани шартнома ба якчанд маъно фаҳмида мешавад: 1) ҳамчун факти ҳуқуқӣ, ки асоси ба вучуд омадани уҳдадорӣ мегардад; 2) ҳуди уҳдадорӣ шарномавӣ; 3) ҳамчун ҳуҷҷате, ки он далели ба вучуд омадани муносибати ҳуқуқиро собит месозад, ва ҳамчунин 4) таъкиди

тарзҳои танзими ҳуқуқи муносибатҳои ҳуқуқӣ; 5) намуди намунавии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ (масалан, шарномаи намунавии хариду фурӯши манзили истиқоматӣ)¹.

Шартнома ҳамчун истилоҳ дар ҳуқуқи граждани бо се маъно истифода мешавад:

а) ҳамчун муносибати ҳуқуқие, ки мазмуни онро ҳуқуқ ва уҳдадориҳои тарафҳо ташкил мекунад;

б) ҳамчун факти ҳуқуқӣ (амали субъектон, ки барои пайдоиш, тағйир ва қатъи ҳуқуқ ва уҳдадорӣ раван карда шудааст);

в) ҳамчун ҳуҷҷат, ки дар он созиши тарафҳо қайд шудааст².

Мафҳуми расмии шартнома дар дар м. 452 КГ ҚТ ба таври зерин нишон дода шудааст: “Шартнома созиши ду ё якчанд шахс барои ба вуҷуд овардан, тағйир додан ё қатъи ҳуқуқ ва уҳдадориҳои граждани мебошад”.

Дар матни КГ ҚТ шартнома ҳамчун ҳуҷҷат (қ. 1 м. 368, қ. 3 м. 461) низ фаҳмида мешавад. Инчунин аз мазмуни баъзе моддаҳои КГ ҚТ (қ.1 м. 6, қ.2 м. 209, қ.2 м.213) бармеояд, ки истилоҳи созишнома муодили истилоҳи шартнома истифода гардидааст.

Дар КГ барои муайян намудани шартномаи граждани, инчунин дигар мафҳумҳо ва истилоҳот истифода мегардад – пайнавишт оид ба натиҷаи савдо (қ. 5 м. 480), ҳуҷҷати доду гирифт (м. 593), қарорди давлатӣ³.

Дар низоми намудҳои шартномаҳои ҳуқуқи граждани шартномаи хариду фурӯш яке аз шартномаҳои паҳншуда ва серистифодаи ҳуқуқи граждани ба ҳисоб меравад.

Шартномаи хариду фурӯш дар баробари шартномаи мубодила яке аз шартномаҳои қадимау маъмул буда, аз ҳама тарзи паҳншудаи ба даст овардани ҳуқуқи моликият маҳсуб мешавад. Он барои қонун намудани талаботи истеҳсолӣ, моддӣ ва фарҳангии ҷамъият равана гардида, ҳамчун василаи қонунии тақсимооти мақсадноки молу маҳсулот хизмат мерасонад.

Конститутсияи ҚТ шаклҳои гуногуни моликият, фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибдорӣ, баробарҳуқуқӣ, ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад (м.12). Мувофиқи м. 32 Конститутсияи ҚТ ҳар кас ҳуқуқ дорад соҳиби

¹ Хохлов В.А. Ответственность за нарушение договора по гражданскому праву.- Тольяти: Волжский университет им. В.Н. Татищева, 1997. -С. 59.

² Қурбонов Қ.Ш., Ғаффорзода И.Ғ. Ҳуқуқи граждани: китоби дарсӣ. Қисми I. – Душанбе: “Донишварон”, 2017.- С. 439-440.

³ Маҳмудов М.А., Тағойназаров Ш.Т., Бобочонов И.Х., Бадалов Ш.К. Тафсири Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум). – Душанбе: “ЭР-граф”, 2010.- С. 912-913.

моликият ва мерос бошад. Ин модда ҳуқуқи моликиятии шахсони воқеӣ ва шахсони ҳуқуқиро ба ҳуқуқи соҳибӣ, истифода бурдан ва ихтиёрдорӣ намудани молу мулк (воситаҳои истеҳсолот, ашёи истеъмолӣ ва молу мулки ғайриманқул) кафолат медиҳад.

Хусусигардонии қисми зиёди фонди давлатии манзили истиқоматӣ ва инкишофи бахши хусусии манзили истиқоматӣ, афзудани бозори фурӯши бинои истиқоматӣ, сармоягузорӣ ба ин бахши фаъолияти соҳибкорӣ дар ҚТ ташаккул ёфта, мавзӯи нисбатан нави шартномаи хариду фурӯшро ба вуҷуд овард.

Дар натиҷа дар боби 29, фасли IV, қисми II КГ ҚТ шарномаи фурӯши молу мулки ғайриманқул ҳамчун намуди шартномаи хариду фурӯш муқаррар гардидааст.

Яке яз шаклҳои ба даст овардани бинои истиқоматӣ ин шартномаи хариду фурӯши бинои истиқоматӣ мебошад. Шартномаи хариду фурӯши бинои истиқоматӣ ҳамчун шартномаи алоҳида дар КГ ҚТ пешбинӣ нашудааст.

Мафҳуми шартномаи хариду фурӯши молу мулки ғайриманқул дар м. 580 КГ ҚТ чунин пешбинӣ шудааст: “Тибқи шартномаи хариду фурӯши амволи ғайриманқул (шартномаи фурӯши амволи ғайриманқул) фурӯшанда уҳдадор мешавад, ки ба моликии харидор бино, иншоот, хона ё дигар амволи ғайриманқулро (м. 142) диҳад”.

Ҳамзамон дар низоми объектҳои молу мулки ғайриманқул, ки дар шартномаи фурӯши молу мулки ғайриманқул таҳвил меёбад, квартира ҳамчун намуди маъмули бинои истиқоматӣ мавқеи муҳим дорад. Ҳамин тариқ бо дарназардошти ба инобат гирифтани мафҳуми шартномаи хариду фурӯш тибқи м.488 КГ ҚТ ва шартномаи фурӯши молу мулки ғайриманқул мувофиқи м.580 КГ ҚТ ва танзими хусусиятҳои фурӯши бинои истиқоматӣ чунин мафҳуми шартномаи хариду фурӯши бинои истиқоматиро муайян намудан мумкин аст: “Тибқи шартномаи хариду фурӯши бинои истиқоматӣ фурӯшанда уҳдадор аст, ки хонаи истиқоматӣ, квартира, қисми хонаи истиқоматӣ ё қисми квартираро ба моликияти харидор диҳад ва харидор бошад нисбати ин молу мулк ҳуқуқи моликият пайдо намуда, уҳдадор мешавад, ки арзиши аз ҷониби тарафҳо муайяншударо пардохт намояд”. Аз мафҳуми мазкур бармеояд, ки шартҳои муҳими шартномаи хариду фурӯши бинои истиқоматиро мавзӯъ ва нархи он ташкил медиҳанд.

Мавзӯи шартнома, нарх ва тартиби пардохт, ҳамчунин шакли шарномаи хариду фурӯши бинои истиқоматӣ дорои хусусиятиҳои хос мебошанд, ки моҳияти чунин аҳдро ифода менамоянд.

Бояд қайд намуд, ки шартҳои муҳими ҳама шарномаҳои ҳуқуқи граждани мавзӯи он мебошад (м.464 КГ ҚТ). Хусусияти асосие, ки имконият медиҳад шартномаи хариду фурӯши бинои истиқоматиро аз

дигар шартномаҳо ҷудо ва фарқ намуд, ин мавзӯи он – бинои истиқоматӣ мебошад.

Мафҳуми бинои истиқоматӣ дар қонунгузорӣ бо якчанд маъно фаҳмида мешавад: а) ҳамчун мафҳуми умумӣ, ҳама намуди бинои истиқоматӣ (квартира, хонаи истиқоматӣ ва ғ.)-ро дар бар мегирад, ки метавонанд ба сифати объекти шартнома баромад наоянд; б) ҳамчун қисми манзили иҷтиқоматӣ, масалан хонаи истиқоматӣ – ҳучра дар бинои бисёрҳучрадор;

Хусусиятҳои шартномаи хариду фурӯши бинои истиқоматӣ аз бисёр ҷиҳат бо хусусиятҳои мавзӯи шартномаи мазкур вобастагии амиқ дорад.

Ҳангоми муайян кардани бинои истиқоматӣ ҳамчун предмети шартномаи хариду фурӯши бинои истиқоматӣ талаботи зерин вучуд дорад: ҳучра бояд ҷавобгӯи як қатор талаботҳо (санитарию техникӣ) бошад, яъне барои зиндагӣ кардан созгор бошад, бо мақсади муайян гирифта шавад, ҷудокардашуда бошад.

Аломатҳои шартномаи фурӯши бинои истиқоматӣ консенсуалӣ, музднок ва дугарафа мебошанд. Тарафҳои ин шартнома - харидор ва фурӯшанда мебошад. Ба сифати фурӯшанда, ҳамчун қоида, молики ашё бевосита ё ба воситаи вакили худ баромад карда, харидор бошад, ҳама субъектҳои ҳуқуқи граждани шуда метавонанд.

Шартномаи хариду фурӯши бинои истиқоматӣ консенсуалӣ мебошад, яъне аз лаҳзаи ба созиш расидани тарафҳо оид ба шартҳои муҳимми шартнома басташуда эътироф мешавад ва консенсуалӣ будани шартномаи мазкур бо бақайдгирии давлатӣ алоқаи ногустастанӣ дорад.

Шартномаи фурӯши бинои истиқоматӣ ва умуман ҳама молу мулки ғайриманқул дар шакли хаттӣ бо роҳи тартиб додани як ҳуҷҷате, ки тарафҳо имзо меkunанд, баста мешавад. Аз мазмуни м. 582 КГ ҚТ бармеояд, ки шартномаи фурӯши бинои истиқоматӣ бояд ҳатман ба қайди давлатӣ гирифта шавад.

Мувофиқи м. 5 Қонуни ҚТ “Дар бораи бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он” аз 20 - уми марти соли 2008, субъектҳои бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он ташкилоти ҷумҳуриявӣ бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он, ташкилотҳои минтақавӣ бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманқул ва ҳуқуқҳо, бақайдгирандагон, инчунин молиқони молу мулки ғайриманқул ва соҳибони дигар ҳуқуқ нисбат ба молу мулки ғайриманқул, шахсони талабгори ба даст овардани ҳуқуқ нисбат ба молу мулки ғайриманқул ба ҳисоб мераванд.

Ҳамзамон дар м. 7 қонуни мазкур мафҳуми бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманқул чунин нишон дода шудааст: “бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманқул амали ҳуқуқӣ оид ба эътироф ва

тасдиқи давлатии ташкилбӣ, тағйирбӣ, қатъи мавҷудияти молу мулки ғайриманқул мебошад”¹.

Ҳамин тавр, баррасии умумии масъала нишон дод, ки шартномаи хариду фурӯши бинои истиқоматӣ як зернамуди шартномаи хариду фурӯши молу мулки ғайриманқул ва ҳамзамон зернамуди шартномаи умумии хариду фурӯш маҳсуб мешавад. Бинобар ин, мувофиқи қ.5 м.488 КГ ҚТ тартиби бастан ва ҳуқуқу уҳдадориҳои тарафҳои шартномаи хариду фурӯши бинои истиқоматиро КГ (боби 29) ва дигар қонунҳо муқаррар менамоянд ва қисматҳои, ки мавриди танзими ҳуқуқӣ қарор нагирифтаанд, нисбати онҳо қоидаҳои умумии шартномаи хариду фурӯш татбиқ мегарданд.

Хусусиятҳои шартномаи хариду фурӯши бинои истиқоматӣ дар КГ ҚТ пешбинӣ шудааст, ки мувофиқи м. 588 шarti муҳими шартномаи фурӯши бинои истиқоматӣ, хона, қисми бинои истиқоматӣ ё хонае, ки дар онҳо шахсоне зиндагӣ мекунанд, ки мутобиқи қонун ҳуқуқи истифодаи ин биноро баъди аз ҷониби харидор гирифтани он нигоҳ медоранд, номнависи ин шахсон бо зикри ҳуқуқҳои онҳо барои истифодаи бинои истиқоматии ба фурӯш расанда нишон дода мешавад. Дигар хусусияти муҳими шартномаи фурӯши бинои истиқоматӣ, хона, қисми хонаи истиқоматӣ он мебошад, ки бояд ба қайди давлатӣ гирифта шаванд ва аз лаҳзаи чунин бақайдгирӣ басташуда ба ҳисоб мераванд.

Дар айни замон зарурати ҳамаҷонибаи омӯзиши илмии проблемаҳои шартномаи хариду фурӯши бинои истиқоматӣ бо мақсади такмили танзими ҳуқуқи граждании шартномаи мазкур вучуд дорад, чунки то ҳол дар масъалаҳои муҳими танзими ҳуқуқии аҳдҳо вобаста ба молу мулки ғайриманқул ҷой дорад.

Шартномаи хариду фурӯши бинои истиқоматӣ дар низоми намудҳои шартномаи хариду фурӯш чандон маъмул нест, вале аз рӯи аҳамияти иҷтимоӣ яке аз шартномаҳои асосӣ дар ин низом ба шумор меравад, барои он ки тариқи шартномаи мазкур яке аз ҳуқуқҳои конституционии шахс - ҳуқуқ ба манзил амалӣ мегардад.

Хулоса, бояд зикр намуд, ки танзими ҳуқуқии аҳдҳои ҳуқуқи граждани дар соҳаи хариду фурӯши бинои истиқоматӣ дорои як қатор хусусиятҳои мебошад, ки тадқиқоти муфассалро талаб менамояд. Бо дар назардошти ташаккули босуръати муносибатҳои ҳуқуқи граждани дар самти хариду фурӯши бинои истиқоматӣ механизмҳои амалишавии

¹ Қонуни ҚТ «Дар бораи бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он» аз 20 - уми март соли 2008, № 375 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 1.09. соли 2021).

меъёрҳои қонунгузорӣ дар ин соҳа бояд самаранок, саривақтӣ ва асоснок бошанд.

Адабиёт:

1. Маҳмудов М.А., Тағойназаров Ш.Т., Бобоҷонов И.Ҳ., Бадалов Ш.К. Тафсири Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум). – Душанбе: “ЭР-граф”, 2010.- 1000 с.
2. Қурбонов Қ.Ш., Гаффорзода И.Ғ. Ҳуқуқи гражданин: китоби дарсӣ. Қисми I. – Душанбе: “Донишварон”, 2017.– 504 с.
3. Завидов Б.Д. Договорное право России.- М.: ИПК «Лига Разум», 1998.–528 с.
4. Хохлов В.А. Ответственность за нарушение договора по гражданскому праву. - Тольятти: Волжский университет им. В.Н. Татищева, 1997.– 320 с.

Ҷураев А. Ш.

Фишурда

Хусусиятҳои шартномаи фурӯши бинои истиқоматӣ

Дар мақолаи мазкур мафҳум ва хусусиятҳои шартномаи фурӯши бинои истиқоматӣ тибқи қонунгузори Тоҷикистон таҳлил шудааст. Дар он шартнома ҳамчун ҳуҷжат, факти ҳуқуқӣ, муносибати ҳуқуқӣ ва ҳамчун ҳуди уҳдадорӣ таҳлил шудааст. Дар ин асос ба предмет ва объекти ин шартнома диққати махсус дода шудааст.

Джураев А. Ш.

Аннотация

Особенности договора продажи жилого помещения

В данной статье рассматривается понятие и особенности договора продажи жилого помещения по законодательству Республики Таджикистан. В нем данный договор анализируется как документ, как юридический факт, как правоотношение, как само обязательство. На этой основе акцентируется внимание на предмет и объект данного договора.

Dzhuraev A. Sh.

The summary

Features of the contract for the sale of residential premises

This article examines the concept and features of the contract for the sale of residential premises under the legislation of the Republic of Tajikistan. In it, this agreement is analyzed as a document, as a legal fact, as a legal relationship, as an obligation itself. On this basis, attention is focused on the subject and object of this agreement.

**IV. ҲУҚУҚИ МАЪМУРӢ, МУРОФИАИ МАЪМУРӢ
(ИХТИСОС: 12.00.14)**

**IV. АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО, АДМИНИСТРАТИВНЫЙ
ПРОЦЕСС (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.14)**

Иброҳимов С. И.*

**АДМИНИСТРАТИВНАЯ ЮСТИЦИЯ: МЕХАНИЗМ ЗАЩИТЫ
ОБЩЕСТВЕННЫХ ИНТЕРЕСОВ**

Калидвожаҳо: манфиатҳои ҷамъиятӣ, манфиатҳои оммавӣ, ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои оммавии шаҳрвандон, адлияи маъмури, истеҳсолоти судии маъмури

Ключевые слова: публичные интересы, общественные интересы, публичные интересы частного лица, защита прав и свобод, административная юстиция, административное судопроизводство

Keywords: public interests, public interests, public interests of a private person, protection of rights and freedoms, administrative justice, administrative proceedings

Защита общественных интересов от произвола органов публичной власти за последние годы стали самыми обсуждаемыми вопросами в административно-правовой науке, в том числе и в Республике Таджикистан (далее – РТ.).

Ученые административисты в своих исследованиях отмечают, что понятия «публичные интересы», «общественные интересы», «баланс интересов», «взвешенные интересы», «пропорциональное равенство интересов» активно используются в правотворчестве и правоприменении европейском, североамериканском, латиноамериканском, с недавних пор - в российском)¹ правовой действительности. Представляется, что такая тенденция находит свое распространение и в РТ, а также и в государствах Центральной Азии, поскольку они служат для построения правовых институтов на законодательном уровне, для обоснования позиций судами и иными юрисдикционными органами, для отстаивания притязаний сторон практикующими юристами в условиях состязательности.

В настоящее время в контексте преобразований, осуществляемых в странах постсоветского пространства, происходят известный мировоззренческий сдвиг, обуславливающий смену парадигмы права. Однако, по нашему мнению, провозглашение публично правовых начал и их внедрение в обще-

* Зав отделом государственного права Института философии, политологии и права НАНТ д.ю.н. профессор. Адрес: г.Душанбе ,пр. Рудаки 19, Email: soleh_52@mail.ru тел: 93444165. 222 6572.

¹ Зеленцов А.Б., Немьтина М.В. Публичные интересы и производные от них юридические конструкции // Вестник РУДН. Серия: Юридические науки, 2018.- Т.22. - №4. – С .425-462.

ственное сознание – процессы не тождественные. Новая парадигма вносит изменения в базовые представления об исследуемом предмете, но требуется некоторое время, чтобы такие изменения стали неотъемлемой частью современной науки, а сформированная доктринальная позиция воплотилась в законодательстве. Верно, что внедрение в общественное сознание публично-правовых начал в государствах содружества, расположенные в Центральной Азии «во многом пока ещё вынуждено пробивать себе дорогу. И этот процесс сопряжён с уяснением того обстоятельства, что право, в первую очередь выступает в виде корпуса правил, создаётся и функционирует не изолированно, а в контексте ценностей и образа мышления. «При таком более широком взгляде, – отмечает Г. Дж. Берман, – источники права включают не только волю законодателя, но также разум и совесть общества, и его обычаи и привычки».¹

В логике рассуждений, основанных на этой парадигме, приводит к мысли, что в настоящее время происходит постепенная переориентация усилий – теперь они направлены в противоположную сторону, к выявлению глубинных связей права и нравственности, что отвечает задачам завершения работ по масштабной модернизации национальных законодательств. Право и нравственность – две идеи, наиболее полно выражающие самое важное, самое нужное для возведения прочных основ человеческого общежития.

В контексте указанных рассуждений отметим, что современная правовая культура является частью, фрагментом всего феномена культуры, которая в частности в РТ переживает период трансформации, детерминированный переходом от модерна к постмодерну. В рамках одного временного континуума, одной культуры всегда сосуществует несколько субкультур, по мнению В.С. Библера «...правовая культура есть там, где есть две правовые культуры: одна культура, «я с ней срастаюсь», а когда культуры нет, там есть цивилизация».² Приведенные концепции ученых и исследователей дают основание полагать, что в современный период общество, права, нравственность, правовая культура, а также и цивилизация в РТ развиваются медленно, но динамично и устойчиво.

В РТ, так и в других странах содружества, расположенные в Центральной Азии, которые в соответствии с их конституциями являются правовыми государствами, продолжается формирование адекватного гражданского общества, чьи интересы полностью совпадают с интересами государства. При этом, интересы как побудительный мотив действий различных субъектов, преломляясь в обществе, разделяются на публичные³ (общие) и личные (индивидуаль-

¹ Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. – М.: Инфра-М: Норма, 1998. – 624 с.

² Библер В. С. Замыслы. – М., 2002. – С.377.

³ Термин «публичный» происходит от лат. publicus (одного корня со словом populus - народ) и согласно справочной литературе имеет несколько значений: 1) «государственный», «общинный», «общественный»; 2) относящийся к народу и государству; от народа исходящий и от

ные). Публичные интересы как социальный феномен осуществляется во взаимосвязи с частными интересами. Государственный интерес является разновидностью публичного интереса, поэтому отражающее его понятие носит подчиненный характер по отношению к понятию «публичный интерес». Исследование проблемы интересов в научных публикациях, законах, иных нормативных правовых актах, в судебных решениях требует применения герменевтического и юридико-догматического подходов.

Сравнительно-правовые исследования показывают, что в США и Великобритании публичный интерес традиционно рассматривался как неразрывно связанный с индивидуальными интересами и трактовался как «результатирующая сумма индивидуальных интересов». Под публичным интересом понимается интерес любого лица (лиц), связанный с обеспечением благополучия, стабильности, безопасности и устойчивого развития общества.

В то же время в странах романо-германской правовой семьи публичный интерес традиционно рассматривался «как превосходящий простую сумму индивидуальных интересов», «как высший и более устойчивый интерес». По этой причине публичный интерес охранялся и обеспечивался государством, составляя основу самостоятельного правового режима, отличного от того, который регулирует отношения между частными лицами.

В настоящий период публичные интересы оказались в зоне повышенного внимания юридического сообщества в силу возникшей необходимости осмысления проблем общества, не отождествляемого с государством, понимаемого более широко, чем государство. Поэтому в правоведении получили обоснование такие категории, как «публичное право», «публичная власть», «публичный правопорядок», «институты публичной власти» и др. Институты публичной власти – это социальные институты, в рамках которых идет институционализация властных полномочий не только государства, но и иных публичных корпораций.

Таким образом, в качестве публичных следует рассматривать такие обозначенные в действующем законодательстве интересы, как «интересы государства», «интересы общества», «интересы общества и государства», «интересы отдельных субъектов» и др. Исходя из этого следует отметить, что возможность в порядке административного судопроизводства обжаловать принятые органами государственной власти, должностными лицами решения, включая нормативные правовые акты, воплощающая в себе как индивидуальный (частный) интерес, связанный с восстановлением нарушенных прав, так и публичный интерес, направленный на поддержание законности и конституционного правопорядка, является неотъемлемой характеристикой нормативного содержания права каждого на судебную защиту (ст.17, 19 Конституции РТ) одной из необходимых и важнейших его составляющих.

имени государства совершающийся; 3) общий, народный, всеобщий, всеупотребительный; 4) официальный.

В этом контексте следует сказать об административной юстиции как важнейший механизм защиты субъективных публичных прав граждан от произвола администрации. Создание института административного правосудия является актуальным направлением проводимой в РТ судебной и правовой реформы.

Административная юстиция определяется как один из институтов правового государства, особое значение которого обусловлено наибольшей близостью исполнительной власти к населению и, как следствие, распространенной практикой нарушения прав и свобод граждан, которых исправляет административное судопроизводство. Необходимость административной юстиции как правозащитного механизма проистекает из потребности обеспечить законные интересы граждан во всех случаях неправомерного и бесконтрольного использования властных полномочий административными органами и их должностными лицами.

Следует отметить, что административная юстиция в РТ пока ещё осуществляется общими судами в рамках гражданского судопроизводства. Хотя в Казахстане и Узбекистане уже функционирует административное судопроизводство осуществляемое в том числе и специализированными административными судами, например в Республики Узбекистан с 2018г., а в Республики Казахстан с 2020г.

Административная юстиция как самостоятельная специализированная ветвь судебной власти обусловлена потребностями развития экономики, социальных проблем, она отражает интерес и общества, и отдельных членов в усилении судебного контроля над деятельностью органов исполнительной власти, законностью принимаемых ими управленческих решений, касающихся прав и свобод граждан, законных интересов юридических лиц.

Специфика административной юстиции выражается в том, что через нее реализуется система конституционных сдержек и противовесов, поскольку судебная власть обладает определенными признаками, которые позволяют вычленять ее в самостоятельную ветвь государственной власти, и эта судебная власть не зависима от исполнительной власти, обеспечивает интересы общества в сфере законности деятельности органов исполнительной власти. Говоря о законности, нельзя не помнить, что: «Чувство законности стоит в прямой зависимости от общественной среды. Если человек живет в такой среде, где одно лицо соблюдает закон, а другое смеется над ним, где сегодня издается закон, чтобы завтра о нем уже забыли, – там не может развиться привычка поступать постоянно в согласии с законом, а следовательно, нет почвы для развития чувства законности».¹

Рассматривая общие проблемы административной юстиции в странах Центральной Азии, исследователь из Узбекистана Л.Б.Хван, с которым мы

¹ Шершеневич Г.Ф. О чувстве законности // Российский юридический журнал, 2005. - №4. – С.147.

солидарны, более 10-и лет назад отмечал, что в наших странах судебная защита от незаконных действий чиновников используется по очень ограниченному кругу вопросов, она не является значимым способом восстановления нарушенного права в сфере публичного регулирования. А в общественном и профессиональном сознании, административное правосудие слишком часто ассоциируется с рассмотрением дел о правонарушениях, предусмотренных Кодексом об административных правонарушениях¹. Это высказывание автора для РТ до сих пор остается актуальным.

Кроме того, исполнительная власть в странах Центральной Азии в силу сложившихся ментальных традиций, характерных для региона, ещё 10-15 лет назад морально не была готова к такой постановке вопроса. Это становился серьезным препятствием для создания административно-судебного механизма защиты публичных прав и свобод. При этом следует помнить, что только независимая судебная власть может быть гарантом того, что любой гражданин может защищать свои нарушенные права в компетентном и объективном суде при гласном рассмотрении дела. Преодоление предубеждения к административной юстиции именно в среде чиновничества – процесс весьма сложный и длительный. Однако указанные замечания автора, на сегодняшний день для Республики Казахстан и Республики Узбекистан, считается утерявшими свое значение, поскольку в этих странах приняты кодексы об административном судопроизводстве и сформированы соответствующие судебные системы.

В настоящее время в странах Центральной Азии постепенно решаются основные проблемы административной юстиции как: формирование специальных административных судов, введение административного судопроизводства, судебный контроль над исполнительной властью. Так, в Республике Узбекистан в январе 2018г. принят Кодекс об административном судопроизводстве, образовано система административных судов (хотя исследователи критикуют, что эти суды не занимаются рассмотрением публично-правовых споров), мы считаем, что факт образования административных судов и введение административного судопроизводства и есть признание института административной юстиции. В Республике Казахстан также введено в действие новый кодекс регламентирующий, в частности административное судопроизводство. Кардинальным образом изменив подходы в судебском корпусе четко стали понимать и различать предметы регулирования судебного производства по делам, возникающим из публично-правовых отношений, и производства по делам об административных правонарушениях. Более того, в этом направлении начал формироваться и законодательный процесс. Понятнее стало, что дела об ад-

¹ Хван Л.Б. Административная юстиция в странах Центральной Азии: проблемы имплементации, системности и доктринальной обоснованности // Перспективы развития Административной юстиции в Республике Казахстан, Сборник круглого стола, Астана 10-декабря, 2010г. // доступно параграф WWW <http://online.zakon.kz>

министративных правонарушений и дела о публично-правовых спорах являются разными категориями дел, рассмотрение которых основывается на разных правовых принципах и процедурах.

Таким образом следует констатировать, что административное судопроизводство занимает центральное место в системе административно-процессуальной деятельности. Оно является неотъемлемым элементом системы судебной власти страны и считается эффективной формой государственного контроля над публичной властью, осуществляющей управленческие действия различного правового значения, в том числе по принятию административных правовых актов. Административное правосудие – обязательная характеристика современного правового государства. Наука административного права на протяжении многих десятилетий вырабатывала различные подходы, направления и концепции для формирования теории административного судопроизводства, позволяющей политикам и законодателям разрабатывать и принимать законодательные акты, регламентирующие порядок осуществления административного правосудия, т.е. правосудия по делам, возникающим из административных и иных публичных правоотношений.

Казахстанские исследователи отмечают, что в республике система административной юстиции пока еще не оформилась до конца, хотя определенные ее элементы всегда наблюдались, а в последнее время они получают заметное развитие. В числе подобных элементов – судебное рассмотрение жалоб на незаконные действия исполнительных органов (должностных лиц), рассмотрение и разрешение споров в органах исполнительной власти и в судах.¹

По мнению многих российских авторов, суды административной юстиции – наиболее развитая и современная форма правосудия по административным делам. Такие суды, разрешающие споры, возникающие из властных отношений, и защищающие граждан от незаконных действий администрации, являются лучшей формой организации правосудия по административным делам с точки зрения профессионализма, беспристрастности, компетенции разрешения споров и других качеств. Эти качества объясняют большое распространение административной юстиции во многих странах мира.

Следует отметить, что в юридической литературе при рассмотрении вопроса о соотношении «административной юстиции» и «административного судопроизводства» некоторые авторы считают, что «административная юстиция» является процессуальным институтом материального административного права и одной из разновидностей административного судопроизводства т.е. административная юстиция отождествляются с административным судопроизводством². Вместе с тем, по мнению Д.Н. Бахраха «административная юсти-

¹ Сабитова А.А. Перспективы развития административного судопроизводства как гарантии защиты прав граждан Республики Казахстан // Юридическая наука и правоохранительная практика, 3 (33), 2015. – С.36-39.

²Перспективы развития административной юстиции в Республике Казахстан: //Сб. матер. круглого стола. – Алматы, 2010. – 44с.

ция» и административное судопроизводство, различны друг от друга по следующим признакам: во-первых, административная юстиция может быть и гражданским (арбитражным), и административным судопроизводством. Во-вторых, административное судопроизводство включает споры между субъектами публичной власти. Например, спор между двумя органами исполнительной власти нельзя отнести к административной юстиции. В-третьих, при привлечении граждан к административной ответственности суды не занимаются административной юстицией.¹

Таким образом, для РТ актуальным являются формирования собственной модели административной юстиции, создание и развития эффективного административного судопроизводства и авторитетных административных судов. Административное судопроизводство должно стать полноправной формой осуществления правосудия, наряду с уголовным и гражданским судопроизводством. Но первоочередной задачей должна стать разработка концепции административной юстиции в области обеспечения прав человека, уяснение содержания всех ее элементов, анализ способов ее осуществления, что позволит научно обосновать возможные пути совершенствования нормативной базы, наметить конкретные направления дальнейшего развития административного законодательства, направленных на защиту прав и свобод граждан, интересы общественных объединений и государства в целом.

Литература:

1. Административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан от 29 июня 2020 г. - №350-VI ЗРК.
2. Бахрах Д.Н. Административное судопроизводство, административная юстиция и административный процесс // Государство и право, 2005. - № 2. – С.19-25.
3. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. – М.: Инфра-М: Норма, 1998. – 624 с.
4. Библер В. С. Замыслы. – М., 2002.
5. Зеленцов А.Б., Немыгина М.В. Публичные интересы и производные от них юридические конструкции // Вестник РУДН. Серия: Юридические науки, 2018. Т.22. - №4. – С .425-462.
6. Кодекс Республики Узбекистан об административном судопроизводстве. От 26 января 2018г. // Национальная база данных законодательства, 26.01.2018 г., - № 02/18/АПК/0627.
7. Сабитова А.А. перспективы развития административного судопроизводства как гарантии защиты прав граждан Республики Казахстан // Юридическая наука и правоохранительная практика, 3 (33), 2015. – С.36-39.

¹ Бахрах Д.Н. Административное судопроизводство, административная юстиция и административный процесс // Государство и право, 2005. - № 2. – С.19-25.

8. Хван Л.Б. Административная юстиция в странах Центральной Азии: проблемы имплементации, системности и доктринальной обоснованности // Перспективы развития Административной юстиции в Республике Казахстан, Сборник круглого стола, Астана 10-декабря, 2010г. // доступно Параграф WWW <http://online.zakon.kz>
9. Шершеневич Г.Ф. О чувстве законности // Российский юридический журнал, 2005. - №4. – С.131 -149.

Иброхимов С.И.

Фишурда

Адлияи маъмурӣ: механизми ҳифзи судии манфиатҳои ҷамъиятӣ

Мақола ба масоили ташаққули механизм ҳифзи судии манфиатҳои ҷамъиятӣ-оммавӣ; таҷрибаи ташқиқули истехсолоти судии маъмурӣ ва адлияи маъмурӣ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ бахшида шудааст. Қайд карда мешавад, ки дар замони муосир механизми воқеии ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои оммавӣ (ҷамъиятӣ ё инфиродӣ) тавассути адлияи маъмурӣ самаранок мебошад. Аз ҳамин лиҳоз таҷрибаи ислоҳоти судии Қазоқистон ва Ўзбекистонро омӯхта муаллиф ба хулоса омадааст, ки барои Тоҷикистон ташаққули модели миллии судҳои махсусгардо-нидашудаи маъмурӣ муфид мебошад.

Ибрагимов С.И.

Аннотация

**Административная юстиция: механизм защиты
общественных интересов**

Статья посвящена проблемам судебной защиты частных и общественных публичных интересов. В ней доказывается, что в современных условиях развития государства и права самым действенным механизмом защиты публичных интересов общества и частных лиц от исполнительной власти, является административная юстиция, осуществляемая посредством административного судопроизводства. Анализируя судебные реформы государств Центральной Азии, автор делает выводы в пользу формирования собственной национальной модели специализированного административного судопроизводства.

Ibrohimov S. I.

The summary

Administrative justice is a mechanism for protecting public interests

The article is devoted to the problems of judicial protection of private and public, public-interests. It proves that in the modern conditions of the development of the state and law, the most effective mechanism for protecting the public interests of society and individuals from the executive power is administrative justice, carried out through administrative legal proceedings. Analyzing the judicial reforms of the Central Asian states, the author draws conclusions in favor of forming his own national model of specialized administrative legal proceedings.

**ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ЗЕМЕЛЬНОГО
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ТАДЖИКИСТАНА. ЭВОЛЮЦИЯ
РАЗВИТИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ**

Калидвожаҳо: конунгузории замин, муносибатҳои замини истифодабарӣ, гурӯҳҳои замин, низоми ҳуқуқи замин, истифодаи мақсаднок, иҷозати истифодабарии замин

Ключевые слова: земельное законодательство, земельные отношения, категории земель, правовой режим земель, целевое назначение, разрешенное использование земель

Keywords: land legislation, land relations, land categories, legal regime of lands, intended purpose, permitted land use

Процесс становления и развития земельного законодательства Таджикистана в историческом плане отражает определенный период развития, который можно разделить на советский и постсоветский периоды. В связи с тем, что Таджикская Советская Социалистическая Республика, наряду с другими советскими республиками, находилась в едином правовом пространстве, на первом этапе рассматривается советское земельное законодательство, особенно российское, поскольку для других республик они являлись своеобразной моделью при регулировании земельных отношений.

Первым земельным актом советской власти стал Декрет «О земле» от 26 октября 1917 г.,¹ в соответствии с которым право частной собственности отменялось навсегда и землю нельзя было ни продавать, ни покупать, ни сдавать в аренду либо в залог - ни каким-либо иным способом отчуждаема.

Данный Декрет заложил основу для дальнейшего развития земельного права Советского Союза, где до начала 90-х годов XX века во многих странах постсоветского пространства конституционной основой регулирования земельных отношений являлась исключительная государственная собственность на землю.

История становления современных земельных отношений прошла очень насыщенный путь от тотальной национализации на землю и запрета частной собственности в 1917 г. до развития рыночных отношений в земельной сфере и возврата к частной собственности в 1990-2001 г.г.² Следу-

*Кандидат юридических наук, преподаватель.

¹ Декрет «О земле» от 26 октября 1917г./ www.libussr.ru . Законодательство СССР. Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик.

² Михайлов А.А., Разорвин И.В. Зарождение и развитие советского земельного законодательства, и его влияние на современные земельные отношения в России [электронный ре-

ет отметить, что в Республике Таджикистан (далее - РТ) до сих пор сохраняется исключительная государственная собственность на землю.

Постановлением Народного Комиссариата Земледелия РСФСР от 4 декабря 1917 г. «О волостных земельных комитетах»¹ и постановлением Совета Народных Комиссаров «Об утверждении Положения о земельных комитетах и об урегулировании сельскохозяйственных отношений» от 4 декабря 1917 г.² были образованы земельные комитеты на уровне республики - главный и на местном уровне - уездные и волостные.

Главный земельный комитет играл роль центрального отраслевого уполномоченного органа и обладал следующими полномочиями: составление общего окончательного проекта земельной реформы, составление и предварительное рассмотрение законопроектов по урегулированию земельных правоотношений в связи с осуществлением земельной реформы, контроль за деятельностью местных земельных комитетов по издаванию ими обязательных постановлений.³

В 1922 г. был принят Земельный кодекс РСФСР⁴ и нормы земельного права впервые были кодифицированы. В соответствии с данным Кодексом, Единый государственный земельный фонд (ЕГЗФ) состоял из земель сельскохозяйственного назначения и тех земель, которые потенциально можно было использовать для сельскохозяйственного производства. По содержанию законодательства можно сделать вывод, что земли, которые невозможно использовать для сельскохозяйственного производства, остаются за пределами ЕГЗФ.

Указанным Кодексом отмечается хозяйственное использование земель способом, избранным землепользователем по своему усмотрению, т.е. возводить и использовать на земле строения и сооружения для хозяйственных и жилищных надобностей. В то же время законодатель не раскрывал сущность «способа, избранный по своему усмотрению». При расширительном толковании этой нормы можно сделать вывод, что землепользователь имел неограниченные права и возможности использования земель или вы-

сурс] // Вопросы управления. 2010. №01 (10). URL: <https://journal-management.com/issue/2010/01/13>

¹ Постановление Народного Комиссариата Земледелия РСФСР от 4 декабря 1917г. «О волостных земельных комитетах./ www.libussr.ru . Законодательство СССР. Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик.

² Постановление Совета Народных Комиссаров «Об утверждении Положения о земельных комитетах и об урегулировании сельскохозяйственных отношений» от 4 декабря 1917 г./ www.libussr.ru . Законодательство СССР. Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик.

³ Положение от 14 декабря 1917 «О земельных комитетах и об урегулировании ими сельскохозяйственных отношений» //Газета временного Рабочего и Крестьянского Правительства. 1917. № 31.

⁴ Земельный кодекс РСФСР от 30 октября 1922г.// Музей истории российских реформ им. П.А.Столыпина

разить иначе: - «как хочет, так и использует». В этом контексте основное условие использования земель т.е. их целевое назначение, не упоминается. Единственным препятствием для осуществления прав землепользователя упоминался нарушение существенных интересов соседних землепользователей.

Каждое земельное общество имело право сохранить, или по постановлению большинства его членов, избирать любой способ землепользования. Если отождествлять способ землепользования с сегодняшним термином «целевое назначение земель» или с его конкретизацией - «разрешенное использование земель», то в этом отношении землепользователям были предоставлены широкие полномочия, которые ничем не оправданы, поскольку это способствует появлению вседозволенности. Не случайно в настоящее время, с целью предотвращения вседозволенности землепользователей по выбору способа использования земель, установление и изменение целевого назначения земель возложено на исполнительные органы государственной власти.

В соответствии со ст.90 ЗК РСФСР 1922г. были указаны следующие способы землепользования в земельном обществе: а) общинный (с уравнительными переделами земли между дворами); б) участковый (с неизменным размером права двора на землю в виде чересполосных, отрубных или хуторских участков) и в) товарищеский (с совместным использованием землею членами общества, составляющими сельскохозяйственную коммуну, артель или товарищество по общественной обработке земли). В данном случае, по содержанию способ землепользования это виды (формы) землепользования.

Указанная статья имела примечание следующего содержания: «Для различных угодий земельным обществом могут быть установлены различные порядки пользования (смешанные формы землепользования), но основным считался тот порядок, который устанавливался для главных хозяйственных угодий». Обнаруживается разночтение или несогласованность в основной части и части примечания к ней. Невозможно форму землепользования ставить в зависимости от угодий. Форма землепользования – это скорее всего организационно-правовая форма, а порядок пользования угодий - подобен сегодняшней конструкции «разрешенное использование земель» (например, пашня для выращивания сельскохозяйственных культур, пастбища для пастыби скота и т.д.).

В то же время, для земель сельхозназначения определение разрешенное использование земель требует дальнейшей проработки.

Поскольку в соответствии с вышеуказанным Законом не установлено одно из основных условий использования земель - их целевое назначение, ответственности для лиц, нарушающих данное условие, также не преду-

смотрено. Общим началом землепользования и землеустройства 1928г.¹ для обозначения юридического статуса и основ использования земель в СССР использовался термин «земельный строй. По сути, словосочетание «основой земельный строй в СССР» означал общий правовой режим земель в СССР, который выражался в национализации земли (после Октябрьской революции 1917г.), т.е. отмена частной собственности на землю и установление исключительной государственной собственности на землю, длящиеся до начала 90-х годов XX века.

В данном законодательстве также не упомянуто о целевом назначении земель, вместо этого было отмечено, что землепользователи обязаны правильно и целесообразно использовать предоставленную им землю (ст.12). Что означает правильно и целесообразно использовать землю, - законодатель не раскрыл. По всей видимости, под этими словами имелось в виду использование земель по назначению, их охрану и рациональное использование.

Так или иначе, законодательством того периода юридические инструменты (институты) правового регулирования земельных отношений, такие как «правовой режим земель», «целевое назначение земель», «категории земель», не использовались.

В Общих началах землепользования и землеустройства 1928 г. институт категории земель по аналогии современного законодательства как такого отсутствовал, но по смыслу и содержанию данного Закона можно квалифицировать следующие категории земель, как земли сельскохозяйственного назначения, земли специального назначения (транспорта, промышленности, военных нужд, курортов и т.д.), городские земли, земли государственного запаса. При этом городскими землями признаются земли, находящиеся внутри городской черты, за исключением земель специального назначения.

В современном земельном законодательстве такое исключение отсутствует, и все земли, находящиеся в городской черте, независимо от цели использования, относятся к категории земель населенных пунктов. В то же время включение всех земель с различными целевыми назначениями или разрешенными использованиями в одну категорию, вызывает неопределенность в их правовом режиме.

Проводимая современным земельным законодательством Республики Беларусь внутреннюю классификацию земель населенных пунктов в какой-то мере подобна понятию городских земель, определяемой в соответствии с законодательством 1928 г. Некоторые виды земель населенных пунктов имеют двойственный правовой режим, относясь к нескольким категориям

¹ Общие начала землепользования и землеустройства от 15 декабря 1928г.// www.libussr.ru . Законодательство СССР. Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик.

земель. Это земли сельскохозяйственного назначения, земли, занятые лесами, земли промышленности, транспорта, связи и иного назначения.¹

Выдача землепользователям правоудостоверяющих документов берет своё начало с постановления Совета Народных Комиссаров СССР от 7 июля 1935г. №1385², но это касалось не всех землепользователей, а только сельскохозяйственным артелям (коллективных сельскохозяйственных предприятий).

В соответствии с данным Постановлением начата выдача сельскохозяйственным артелям государственных актов на бессрочное (вечное) пользование земель. Государственный акт на бессрочное (вечное) пользование составлялся в двух экземплярах: первый экземпляр выдавали правлению сельскохозяйственной артели, а второй хранился в районном исполнительном комитете. Кстати, такой порядок существовал до распада Союза, а в некоторых бывших союзных республиках - до замены данного документа на другой в соответствии с законодательством о регистрации недвижимого имущества.

Народный Комиссариат Земледелия Союза ССР³ к моменту выдачи сельскохозяйственным артелям государственных актов на вечное пользование должен был провести необходимые землеустроительные работы⁴ в целях уничтожения череполосицы, дальнотелья и других недостатков землепользования, а также по измерению и определению в натуре точных внешних границ и площадей земель соответствующих сельскохозяйственных артелей. Положительным моментом данного Постановления является устранение недостатков землепользования. Однако, несмотря на это и прослеживание этих норм в других нормативных правовых актов, особенно в законодательстве о землеустройстве, данная проблема до сих пор существует.

Спустя 40 лет, постановления Совета Народных Комиссаров от 7 июля 1935 г. №1385, с принятием постановления Совета Министров СССР от 6 марта 1975г. №199 «О выдаче землепользователям государственных актов на право пользования землей»⁵ утратило свою силу. Последнее было принято на основании «Основы земельного законодательства Союза ССР и

¹Шингель Н.А. Правовой режим земель Республики Беларусь.- Минск. Государственный институт управления и социальных технологий БГУ. 2005.- С.37.

² Постановление Совета Народных Комиссаров от 7 июля 1935г. №1385//www.libussr.ru . Законодательство СССР. Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик.

³ Бывшее название Министерства сельского хозяйства до 1946г.

⁴ Землеустроительные службы вплоть до 90-х годов прошлого века были структурными подразделениями Министерства сельского хозяйства.

⁵ Постановление Совета Министров СССР от 6 марта 1975г. №199 «О выдаче землепользователям государственных актов на право пользования землей»// www.libussr.ru . Законодательство СССР. Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик.

Союзных республик» от 13 декабря 1968г. №3401-VII¹. В соответствии с Основами (ст.10), право землепользования колхозов, совхозов и других землепользователей удостоверяется государственными актами на право пользования землей, но на основании утвержденной формы акта невозможно однозначно сказать, что он распространяется на все виды землепользования.

Постановление не конкретизировало, какому виду землепользования выдается государственный акт, значит, это распространяется на всех землепользователей. В то же время в преамбуле утвержденного образца государственного акта на право пользования землей отмечается: «земля, занимаемая колхозами, закрепляется за ними в бессрочное пользование», а в самом образце указывается, что за землепользователем закрепляется в бессрочном и бесплатном пользовании определенный гектар земли. Если рассуждать по логике оформления образца государственного акта и оговорки в отношении колхозов, то можно предположить, что это предусмотрено колхозам. Вместе с тем на практике всем землепользователям, независимо от целевого назначения и вида землепользования, выдавали госакт на право пользования землей.

В РТ государственный акт на право пользования землей в качестве правоудостоверяющего документа выдавался землепользователям до 1998 г., затем он был заменен на сертификат на право пользования землей. После принятия в 2008 г. Закона РТ «О государственной регистрации недвижимого имущества и прав на него»² должны были создаваться республиканские и местные структуры органов государственной регистрации недвижимого имущества и осуществлена регистрация в соответствии с данным Законом, но по различным причинам эти органы в течение долгого времени не были созданы. Только в 2015г. начата организация республиканских и территориальных структур органов регистрации недвижимого имущества, в начале 2016 года - непосредственная работа по регистрации недвижимого имущества.

В соответствии с данным Законом, удостоверяющим документом возникновения права пользования земельным участком являлся сертификат на право пользования землей и свидетельство о регистрации недвижимого имущества. Данный порядок был в сущности неприемлем, т.к. вместо упрощения увеличивал объем работ землепользователей по получению удостоверяющего документа. В связи с этим, в 2018 г. в Закон РТ «О государственной регистрации недвижимого имущества и прав на него» были внесены изменение и дополнение³, в соответствие с которым, в настоящее время

¹Основы земельного законодательства Союза ССР и союзных республик от 13 декабря 1968г. №3401-VII//www.libussr.ru . Законодательство СССР. Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик.

²Закон РТ «О государственной регистрации недвижимого имущества и прав на него» 20.03.2008г., №375.//Ахбори Маджлиси Олии ЧТ.- 2008.- №3, ст.194.

³ Закон РТ от 2.01.2018г., №1502.// Ахбори Маджлиси Олии РТ.- 2018г.- №1.

единственным правоудостоверяющим документом является свидетельство о регистрации недвижимого имущества.

Важная роль в регулировании земельных отношений в послевоенный период принадлежала «Основам земельного законодательства Союза ССР и союзных республик» от 13 декабря 1968 г., многие положения которых были продублированы в земельных кодексах союзных республик, в т. ч. в Земельном кодексе РСФСР 1970 г.¹ и Земельном кодексе Таджикской ССР (ЗК Тадж. ССР) от 17 декабря 1970 г.²

Например, в соответствии с ЗК Тадж.ССР (ст.22) и Основами 1968г (ст.11), землепользователи в зависимости от целевого назначения земельного участка имели право в установленном порядке:

- возводить жилые, производственные, культурно-бытовые и иные строения и сооружения;
- производить посевы сельскохозяйственных культур, посадку лесных, плодовых, декоративных и других насаждений;
- пользоваться сенокосами, пастбищами и другими угодьями;
- использовать для нужд хозяйства имеющиеся на земельном участке общераспространенные полезные ископаемые, торф и водные объекты, а также эксплуатировать другие полезные свойства земли.

Законодатель право землепользователя ставил в зависимость от целевого назначения каждого земельного участка. Однако в современном законодательстве РТ при определении прав лиц, обладающих земельным участком, в зависимости от их целевого назначения отсутствует, что приводит к различному толкованию норм закона.

В соответствии с Основами, впервые все земли единого государственного земельного фонда, в зависимости от их целевого назначения, были разделены на 6 категорий, при этом термин «правовой режим земель» в данном документе отсутствует. Несмотря на отсутствие вышеназванного термина, все его элементы - право собственности, государственное управление за использованием и охраны земель, права и обязанности субъектов земельных отношений, ответственность за правонарушения земельного законодательства, необходимые для комплексного регулирования земельных отношений, отражены на достаточном уровне для соответствующего периода развития земельного законодательства.

Невзирая на широкое распространение понятия «правовой режим земель» в доктрине земельного права, земельным законодательством оно впервые определено ЗК РФ 2001 г., согласно которому правовой режим земель определяется исходя из их принадлежности к определенной категории и разрешенного использования, в соответствии с зонированием территории

¹ Сырых Е.В. Земельное право. - М. Юстицинформ, 2004.- С.34.

² ЗК Таджикской ССР.- Душанбе: Издательство «Ирфон».- 1986.

и требованиями законодательства (пп.8.п.1.ст.1). В земельном законодательстве РТ термин и понятие «правовой режим земель» отсутствует.

Согласно Основами 1968 г. единый государственный земельный фонд по целевому назначению подразделяется на: земель сельскохозяйственного назначения; земель населенных пунктов (городов, поселков городского типа и сельских населенных пунктов); земель промышленности, транспорта, курортов, заповедников и иного несельскохозяйственного назначения; земель государственного лесного фонда; земель государственного фонда; земель государственного запаса.

В соответствии с Основами земельного законодательства Союза ССР и союзных республик 1990 г.¹, количество категории земель стало равно семь, существовавшие до этого категории земель промышленности, транспорта, курортов, заповедников и иного несельскохозяйственного назначения были разделены на 2 категории: первая - земли промышленности, транспорта, связи, обороны и иного назначения; вторая - земли природоохранного, оздоровительного, рекреационного и историко-культурного назначения. В настоящее время в РФ и РТ имеет место такая классификация земель, в которой зафиксированы некоторые изменения в названии категорий земель. В соответствии с законодательством РФ, эти категории называются следующим образом: земли промышленности, энергетики, транспорта, связи, радиовещания, телевидения, информатики, земли для обеспечения космической деятельности, земли обороны, безопасности и земли иного специального назначения; а земли природоохранного, оздоровительного, рекреационного и историко – культурного назначения называются более кратко - земли особо охраняемых территорий и объектов (ст.7 ЗК РФ 2001г.²).

В соответствии с земельным законодательством страны 1996 г. (ст.3 ЗК РТ), все земли в РТ составляют единый государственный земельный фонд и по целевому назначению подразделяются на следующие категории: земли сельскохозяйственного назначения; земли населенных пунктов; земли промышленности, транспорта, связи, оборонного и иного назначения; земли природоохранного, оздоровительного, рекреационного и историко-культурного назначения; земли государственного лесного фонда; земли государственного фонда; земли государственного запаса.

Таким образом, земли специального назначения с принятием новых земельных законодательств видоизменяются в названиях и в конце названия добавляется словосочетание - «и земли иного несельскохозяйственного назначения» или «и земли иного специального назначения». Это вполне логично, поскольку если земли сельхозназначения обслуживают

¹Основы законодательства Союза ССР и союзных республик о земле от 28 февраля 1990г. №1251-1 // Ведомости Съезда НД СССР И ВС СССР, №10, 07.03.1990.

²ЗК РФ от 25.01.2001.№136-ФЗ// СЗ РФ. 2001.№44.- Ст.4147.

сельскохозяйственную отрасль народного хозяйства, то земли специального назначения многофункциональные и обслуживают различные отрасли народного хозяйства, а в перспективе, с развитием и внедрением новой технологии, есть возможность появления новых отраслей народного хозяйства. Добавление словосочетания «и иного специального назначения» в этой категории земель рассчитано на расширение отраслей народного хозяйства. Отличительным признаком отнесения земель к данной категории является указание законодательством субъектов предоставляемых земельных участков. Объединение различных отраслей народного хозяйства в единую категорию земель связано с тем, что земля для всех объектов выполняет функции пространственного базиса.

Согласно ст.14 Основ 1968г. право предприятий, организаций и учреждений на пользование предоставленной им землей подлежали прекращению соответственно полностью или частично в случае:

- 1) минования надобности в земельном участке;
- 2) истечения срока, на который был предоставлен земельный участок;
- 3) ликвидации предприятия, организации или учреждения;
- 4) возникновения необходимости изъятия земельного участка для других государственных или общественных нужд;
- 5) не освоения в течение двух лет подряд предоставленного земельного участка.

Дополнительно указывалось, что право землепользования может быть прекращено при нецелевом использовании земельного участка. Из оговорки «может быть» следует, что прекращение права пользования землей при использовании земель не по назначению требуется не в императивной форме тогда, когда целевое использование земель - это основное условие рационального использования земель. Применение этой нормы всецело зависело от уполномоченного органа, иначе от его «настроения», т.к. законодатель не раскрывал, в каких случаях применять эту санкцию или не применять её, и ограничился лишь словосочетанием «может быть». Это могло приводить уполномоченный исполнительный орган государственной власти к злоупотреблениям.

Кроме главных оснований, прекращение права пользования землей граждан дополнительно, с оговоркой «может быть», было указано неиспользования земельного участка в течение двух лет подряд или использовании его не в соответствии с той целью, для которой он предоставлен.

С законодателем по этому вопросу можно было согласиться, если земельный участок был предоставлен для строительства индивидуальных жилых домов, учитывая финансовое состояние граждан. В этом случае землепользователь использует земельный участок в качестве огорода для выращивания сельскохозяйственных культур. Одновременно гражданин, не использующий земельный участок по целевому назначению в течение двух лет подряд, для неприменения санкции мог бы представить подтверждающий документ о невозможности строительства в указанный срок, в связи с фи-

нансовыми трудностями. В любом случае точку над і должны ставить судебные органы.

При предоставлении земельных участков, не связанных со строительством, данная норма неуместна. Норма о неиспользовании в течение двух лет подряд также была нецелесообразной, так как при такой формулировке эта норма является обобщающей, без различия цели - для строительства или не связанная со строительством.

В современном земельном законодательстве вышеуказанные упущения устранены, и «нецелевое использование земель», «неиспользование земель» являются одними из главных оснований прекращения права пользования землей (ст.37 ЗК РТ 1996г., ст.45 ЗК РФ 2001г.).

В соответствии с ЗК РСФСР 1970г. (ст.13), при предоставлении земельных участков из земель государственного лесного фонда, земель колхозов и совхозов, земель предприятий, организаций и учреждений для строительства оросительных и осушительных каналов, железных, автомобильных и иных видов дорог, линий электропередачи, трубопроводов и других линейных сооружений учитываются нормы предоставления земель для этих видов строительства, утвержденные в установленном порядке. Это, без сомнения, способствует предотвращению злоупотреблений в части бесхозного и необоснованного изъятия земель, не допуская изъятия земель сверх нормы. Кстати, в последующих земельных законодательствах (особенно РТ) такие нормы отсутствуют.

Началом отсчета становления земельного законодательства независимого Таджикистана считается 5 марта 1992 г, именно в этот день были приняты Закон РТ «О земельной реформе»¹ и Закон РТ «О дехканском (фермерском) хозяйстве»². С принятием этих законов в РТ началась земельная реформа.

Задачами земельной реформы в РТ являлось создание условий для равноправного развития различных форм хозяйствования на земле, формирование многоукладной экономики, рациональное использование и охрана земель в целях увеличения производства сельскохозяйственной продукции.

Основным направлением земельной реформы являлось проведение инвентаризации всех земель по категориям, землевладениям, землепользованиям и видам угодий, выявление неиспользуемых и нерационально используемых земель для создания специального земельного фонда с целью последующего его перераспределения для более эффективного использования земель. Следует отметить, что в республике в ходе земельной реформы не была проведена инвентаризация земель и на начальном этапе - земельная

¹ Закон РТ «О земельной реформе» от 5.03.1992г., №594 // Ведомости Верховного Совета Республики Таджикистан, 1992г., №10, ст.139.

² Закон РТ «О дехканском (фермерском) хозяйстве» от 5.03.1992г., №544 // Ведомости Верховного Совета Таджикской ССР, 1992г., №8, ст.112.

реформа осуществлялась путем организации отдельных дехканских (фермерских) хозяйств.

С целью преобразования сельскохозяйственных предприятий и организаций в дехканские (фермерские) хозяйства и другие формы хозяйствования, отвечающие требованиям рыночной экономики был принят Указ Президента РТ от 25 июня 1996 г. №522¹. В соответствии с Положением о реорганизации сельскохозяйственных предприятий и организаций (приложение к данному Указу), предприятия, по желанию членов их трудовых коллективов, могут быть реорганизованы в дехканские (фермерские) хозяйства, коллективные или совместные предприятия, кооперативы, акционерные общества, товарищества, ассоциации, осуществляющие сельскохозяйственное производство, переработку сельскохозяйственной продукции, а также обеспечивающие агросервисное обслуживание, снабжение, сбыт и т.д.

Однако земельная реформа в республике прошла в основном по пути организации дехканских (фермерских) хозяйств, где 75% земель сельскохозяйственного назначения находятся в их пользовании.

С целью осуществления земельной реформы, данным Указом образован самостоятельный уполномоченный государственный орган по регулированию земельных отношений – Комитет по землеустройству и земельным ресурсам при Правительстве РТ (ныне Государственный комитет по земельному управлению и геодезии). На местном уровне были организованы областные, городские и районные комитеты по землеустройству и земельным ресурсам.

До образования самостоятельного органа землеустроительная служба республики находилась в составе Министерства сельского хозяйства (Главное управления землепользования и землеустройства). В составе районных (городских) управлений сельского хозяйства соответственно в поливных зонах работали по два, а в горных районах - по одному землеустроителю. В городах, где отсутствовала сельскохозяйственная отрасль, не было штатной единицы инженер – землеустроитель, а вопросами земельных отношений занималась архитектурная служба города. Кстати, в городе Душанбе – столице республики в 1992 г., до образования уполномоченного органа государственной власти было организовано Главное управление землепользования и землеустройства, которое существовало до организации комитета по землеустройству и земельным ресурсам (1996 г.).

В соответствии с вышеуказанным указом Президента, также была создана государственная комиссия и комиссии на местном уровне по реорганизации сельскохозяйственных предприятий и организаций. Однако эти ко-

¹ Указ Президента РТ «О реорганизации сельскохозяйственных предприятий и организаций» от 25.06.1996г. №522. // Централизованный банк правовой информации «ADLIA» Министерство юстиции Республики Таджикистан. www.adlia.tj.

миссии, что республиканские, что районные (городские), практически не выполнили возложенные на них функции, за исключением уполномоченных органов государственной власти по регулированию земельных отношений. При реорганизации сельскохозяйственных предприятий и организаций определялись земельные паи и имущественные доли для работников хозяйств, пенсионеров, ушедших на пенсию непосредственно из данного предприятия, и других категорий людей, включенных решением трудового коллектива в перечень лиц, имеющих право на земельный пай и имущественную долю.

Если уполномоченными органами по регулированию земельных отношений определялись земельные паи и впоследствии некоторыми обладателями права были организованы дехканские (фермерские) хозяйства, то имущественные доли в основном были проданы в сторону на аукционах, по принципу - кто больше предлагает тот и будет собственником имущества. Результат подобного ослабления материально-технической базы хозяйств впоследствии сказывался как на рациональном использовании земель, так и на эффективности их деятельности.

Для совершенствования земельной реформы был принят Указ Президента РТ от 30 июня 2006 г. №1775 «О дополнительных мерах по реорганизации и реформированию сельскохозяйственных организаций»¹. В соответствии с данным Указом, помимо реорганизации государственных сельскохозяйственных предприятий и организаций, ранее реорганизованные хозяйства вновь подлежали преобразованию. При этом земельным законодательством не был установлен минимальный размер земельных участков, причиной чего стали массовые случаи организации дехканских (фермерских) хозяйств с небольшими размерами (от 0,03 до 0,50га). Использование таких размеров земельных участков и с точки зрения землеустройства, и в экономическом плане, на наш взгляд, не целесообразно.

Несмотря на земельную реформу, начатую в 1992 г., земля, как и во время Союза, осталась исключительной собственностью государства. В соответствии с Конституцией РТ (ст.13)², ЗК РТ (ст.2)³, принятым в 1996 году, земля является исключительной государственной собственностью. Новеллой земельного законодательства независимого Таджикистана является то, что, кроме предоставления земельных участков в пользование, также их предоставляют в пожизненное наследуемое пользование и аренду.

В пожизненное наследуемое пользование земля предоставляется физическим лицам или коллективам, гражданам для организации дехканского

¹ Указ Президента РТ « О дополнительных мерах по реорганизации и реформированию сельскохозяйственных организаций» от 30. 06.2006г. №1775. // Централизованный банк правовой информации «ADLIA» Министерства юстиции Республики Таджикистан. www.adlia.tj.

² Конституция РТ от 6 ноября 1994 г.

³ ЗК РТ от 13 декабря 1996 года // Ведомости Маджлиси Оли РТ, 1996 г., № 23, ст. 351.

(фермерского) хозяйства и традиционных народных промыслов, а также гражданам как приусадебный земельный участок (ст.12 ЗК РТ).

Следует отметить, что в РТ институт аренды земель, особенно для сельскохозяйственного назначения, не развит, т.к. в настоящее время законодательства об аренде как такого не существует, а последнее законодательство об аренде было принято в 1990 г.

В соответствии с внесенными изменениями и дополнениями в ЗК РТ, в 2012 г.¹ право пользования земельным участком является особым объектом гражданских правоотношений и может быть предметом купли-продажи, дарения, мены, аренды, залога и других сделок. Это новая конструкция в земельном праве, где в других странах, особенно постсоветских не прослеживается. По сути, сделка право пользования земельного участка, это есть сделка самого земельного участка. Допустим, при купле - продажи право пользования земельным участком фактически осуществляется купля - продажи самого земельного участка, где в договоре указываются характеристики земельного участка, такие как месторасположение земельного участка, вид угодий и другие параметры, которые непосредственно относятся к земельному участку. Из-за несовершенства данной правовой конструкции до сих пор не разработан механизм реализации сделки с правом пользования землей, по этой причине на практике ни одной купли -продажи или других сделок с правом пользования землей не осуществлено.

Таким образом, обобщая историю развития земельного законодательства, можно сделать следующие выводы:

1. Несмотря на то, что Таджикистан (как автономная республика) вошел в состав СССР в 1924 г., процесс становления земельного законодательства республики берет своё начало с момента принятия Декрета о Земле от 26 октября (8 ноября) 1917 г., поскольку все последующие годы Советской власти конституционной основой земельных отношений для всех союзных стран была исключительная государственная собственность на землю, которая была впервые провозглашена вышеуказанным Декретом.

2. Если многие постсоветские страны, проходя путь от тотальной национализации на землю 1917 г., перешли к возврату различных форм собственности, в том числе частной собственности на землю, то в РТ до сих пор сохраняется исключительная государственная собственность на землю.

3. Несмотря на внесение изменений и дополнений в ЗК РТ 2012 г., конструкция права пользования земельного участка как объекта гражданских правоотношений из-за несовершенства земельно-правовых норм относительно конституционных норм осталась нереализованной.

¹ Закон РТ от 1.08.2012г. №891. // Централизованный банк правовой информации «ADLIA» Министерства юстиции РТ.www.adlia.tj.

4. Земельное законодательство РТ в своем развитии прошло 2 этапа: советский (1922-1992гг.) и послереформенный - период независимости и самостоятельности государства (1992 по настоящее время).

В свою очередь, современный период развития земельного законодательства можно разделить условно на следующие этапы:

1) 1992-1999 гг. Период начала реформ, принятие законов и иных нормативно- правовых актов, направленных на земельную и аграрную реформы.

2) 1999-2008 гг. Период реформ, совершенствование законодательства, устранение правовых пробелов в законодательстве 90-х годов, а также углубление процесса реформ на практике.

3) 2008 г. - по настоящее время. Принятие законов и иных нормативно- правовых актов, направленных на создание предпосылок для реализации рынка земли.

5. Современные нормативные правовые акты страны, регулирующие земельные отношения, содержат правовые пробелы и противоречия. Следовательно, земельное законодательство РТ нуждается в совершенствований.

Литература:

1. Михайлов А.А., Разорвин И.В. Зарождение и развитие советского земельного законодательства и его влияние на современные земельные отношения в России [электронный ресурс] // Вопросы управления. 2010. №01 (10). URL: <https://journal-management.com/issue/2010/01/13>.

2. Общие начала землепользования и землеустройства от 15 декабря 1928г.// www.libussr.ru. Законодательство СССР. Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик.

3. Основы земельного законодательства Союза ССР и союзных республик от 13 декабря 1968г. №3401-VII//www.libussr.ru . Законодательство СССР. Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик.

4. Основы законодательства Союза ССР и союзных республик о земле от 28 февраля 1990г. №1251-I // Ведомости Съезда НД СССР И ВС СССР, №10, 07.03.1990.

5. Постановление Народного Комиссариата Земледелия РСФСР от 4 декабря 1917г. «О волостных земельных комитетах./www.libussr.ru . Законодательство СССР. Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик.

6. Постановление Совета Народных Комиссаров «Об утверждении Положения о земельных комитетах и об урегулировании сельскохозяйственных отношений» от 4 декабря 1917 г./ www.libussr.ru . Законодательство СССР. Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик.

7. Положение от 14 декабря 1917 «О земельных комитетах и об урегулировании ими сельскохозяйственных отношений» //Газета временного Рабочего и Крестьянского Правительства. 1917. № 31.

8. Постановление Совета Народных Комиссаров от 7 июля 1935г. №1385//www.libussr.ru. Законодательство СССР. Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик.

9. Постановление Совета Министров СССР от 6 марта 1975г. №199 «О выдаче землепользователям государственных актов на право пользования землей»// www.libussr.ru. Законодательство СССР. Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик.

10. Сырых Е.В. Земельное право. - М., Юстицинформ.- 2004.

11. Шингель Н.А. Правовой режим земель Республики Беларусь. - Минск. Государственный институт управления и социальных технологий БГУ. 2005.

Азимзода А. Ш.

Фишурда

Ташаккулёбӣ ва инкишофи қонунгузории замин дар Тоҷикистон. Эволюсияи инкишофи муносибатҳо оид ба замин

Дар мақола ташаккул ва рушди қонунгузории замини Тоҷикистон баррасӣ карда шудааст. Дар марҳилаи аввал (давраи шӯравӣ) диққати махсус ба қонунгузории Иттиҳоди Шӯравӣ ва ҶШФР дода шудааст, зеро Тоҷикистон яқҳо бо дигар мамлакатҳои пасошӯравӣ дар фазои ягонаи ҳуқуқӣ қарор дошт. Дар марҳилаи дуюм қонунгузории замини Тоҷикистони соҳибистиклол, хусусиятҳои ислоҳоти замин мавриди омӯзиш қарор дода шуда, муаммоҳои ҳуқуқӣ зимни батанзимдарории муносибатҳои заминистиқодабарӣ муайян гардидааст. Дар натиҷаи омӯзиш ҳулосаҳои дахлдор ва таклиф ҷиҳати такмили қонунгузорӣ пешниҳод карда шудааст.

Азимзода А. Ш.

Аннотация

Формирование и развитие земельного законодательства Таджикистана. Эволюция развития земельных отношений

В статье рассматривается история формирования и развития земельного законодательства Республики Таджикистан. На первом этапе развития (советский период) особое внимание уделяется законодательствам Союза ССР и РСФСР, поскольку Таджикистан вместе с другими постсоветскими странами находился в едином правовом пространстве. На втором - исследуется земельное законодательство суверенной Республики Таджикистан, особенности земельной реформы, выявляются правовые проблемы при регулировании земельных отношений. По итогам исследования делаются соответствующие выводы и предлагается совершенствовать земельное законодательства.

Azimzoda A. Sh.

The summary

Formation and development of land legislation in Tajikistan. Evolution of land relations development

The article discusses the history of formation and development of land legislation of the Republic of Tajikistan, at the same time, in the first stage of development (the Soviet period) special attention is paid to the legislation of the USSR and RSFSR, since Tajikistan with other post-Soviet countries, was in a single legal space. In the second stage, the land legislation of the sovereign Republic of Tajikistan, features of the land reform, legal problems in the regulation of land relations are investigated. The research has appropriate conclusions and made proposals to improve the legislation.

Изатуллозода П.Н.*

**АСОСҶОИ ТАЪРИХӢ – ҲУҚУҚӢИ ТАШАККУЛИ МАҚОМОТИ
НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Калидвожаҳо: мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, идораҳои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Шӯрои амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ҳокимияти иҷроия, вазифаҳои хизматӣ, функсия, шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ, татбиқи сиёсати давлатӣ, мақомоти сатҳи ҷумҳуриявӣ, эълумия, қонунгузорӣ, ваколат, ҳуқуқ, фармонҳо, таърихи ташаккул, вазорат ва кумитаҳои давлатӣ, Истиқлолияти давлатӣ, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, интиҳобот ва раёйпурсии умумихалқӣ, Стратегияи ягонаи ислоҳоти идораи давлатӣ, санади меъерии ҳуқуқӣ, Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, принципҳои идоракунӣ, соҳаи идоракунии давлатӣ, вазъи ҳуқуқӣ-иҷтимоӣ, зарурати таърихӣ ташкили мақомоти назди президентӣ, шартномаҳои байналмилалӣ, ниҳодҳои махсус-гардонидашудаи давлатӣ, амнияти давлатӣ, манфиатҳои миллӣ, ҳодисаи таърихӣ-сиёсӣ, раис, муовинон, концепсия, раёсат, агентӣ, кумита.

Ключевые слова: органы при Президенте Республики Таджикистан, Правительство Республики Таджикистан, ведомства при Правительстве

*Изатуллозода П.Н. Ассистенти кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва хизмати давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел:502028187; Email: payrav-izatullozoda@mail.ru

Республики Таджикистан, Совет Безопасности Республики Таджикистан, органы государственной власти, органы исполнительной власти, служебные обязанности, функция, организационно-правовые формы, осуществления государственной политики, органы республиканского уровня, декларация, законодательство, полномочие, право, указы, история формирования, министерства и государственные комитеты, Государственная независимость, Конституция Республики Таджикистан, всеобщие выборы и референдумы, Единая стратегия реформы государственного управления, нормативно-правовой акт, Послание Президента Республики Таджикистан, Маджлиси Оли Республики Таджикистан, принципы управления, сферы государственного управления, социально-правовой статус, историческая необходимость создания органов при Президенте, международные соглашения, специализированные государственные органы, государственная безопасность, национальные интересы, историко-политическое событие, председатель, заместители, концепция, управление, агентство, комитет.

Keywords: State bodies under the President of the Republic of Tajikistan, the Government of the Republic of Tajikistan, institutions under the Government of the Republic of Tajikistan, the Security Council of the Republic of Tajikistan, organ of state authorities, executive authorities, official duties, functions, organizational and legal forms, implementation of state policy, bodies of the republican level, declaration, legislation, competency, rights, decrees, history of formation, ministries and state committees, State independence, the Constitution of the Republic of Tajikistan, general elections and referendums, Unified strategy of public administration reform, normative legal act, Message of the President of the Republic of Tajikistan, Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, principles of governance, spheres of public administration, social and legal status, the historical necessity of creating presidential bodies, international agreements, specialized state bodies, state security, national interests, historical and political event, chairman, deputies, concept, board, agency, committee.

Ҳокимияти иҷроия вобаста ба мавқеи худ дар низоми ҳокимияти давлатӣ, ҷиҳати ташкили риояи талаботи қонунгузорӣ дар назди аҳоли, ҷомеа ва давлат масъулият дорад. Бинобар ин, бо мақсади амалӣ намудани вазифаҳои дар назди шоҳаи ҳокимияти иҷроия гузошташуда, механизмҳои махсуси баамалбарории онҳо – мақомоти ҳокимияти иҷроия ташкил карда мешаванд, ки шакли зоҳирии ифодаёбии ҳокимияти иҷроия маҳсуб гардида¹, дар шаклҳои гуногуни ташкилӣ-ҳуқуқӣ ва сатҳҳои гуногун ташкил ва фаъолият менамоянд. Маҳз мақомоти ҳокимияти иҷроия ва шахсони мансабдори давлатии

¹ Бахрах Д.Н. Российский Б.В. Стариков Ю.Н. Административное право: учебник для вузов. 3-е изд. - М.: Норма, 2008.- С. 189.

мақомоти ҳокимияти иҷроия санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ қабул менамоянд, амалишавии қонунҳоро таъмин менамоянд, барномаҳои махсусро оид ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти амалии иҷроии меъёрҳои қонунгузорӣ, коркард ва қабул менамоянд ва дигар ваколатеро, ки аз қонунгузорӣ бармеоянд, амалӣ мекунанд, ки ҳамаи ин дар маҷмӯъ барои баамалбарории идоракунии давлатӣ мусоидат менамоянд¹.

Аз ҷумлаи мақомоти ҳокимияти иҷроия, ки дар таъмини сиёсати давлатӣ дар самтҳои гуногун нақши бориз дошта, дар низоми мақомоти ҳокимияти иҷроия мавқеи назаррас доранд - ин мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - ҶТ) мебошад.

Мақомоти назди Президенти ҶТ падидаи нисбатан нав маҳсуб меёбад. Дар муқоиса бо вазорату кумитаҳои давлатӣ, ки мавҷудияти онҳо таърихи чандинсолаҳо дорад, мақомоти назди Президенти ҶТ таърихи тулонӣ надорад. Таърихи ташаккули мақомоти назди Президенти ҶТ бо соҳибистиқлол гардидани ҶТ ва ташаккули падидаи президентӣ дар ҶТ алоқамандии зич дорад. Зеро дар замони мавҷудияти давлати Шӯравӣ падидаи президентӣ вучуд надошт ва табиист, ки дар бораи мақомоти назди Президенти Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ (минбаъд ИҶШС) низ сухан намерафт. Танҳо 15 - уми март соли 1990 дар Анҷумани III вакилони халқи ИҶШС бо ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи ИҶШС мансаби Президенти ИҶШС таъсис дода шуд, ки дар назди он асосан Девони Вазирон – Ҳукумати ИҶШС, Шӯрои Президентии ИҶШС², Шӯрои амнияти ИҶШС³ ва дигар мақомот машваратӣ амал мекард.

Аз ибтидои солҳои 90-уми асри гузашта раванди ташаккули падидаи президентӣ дар ҶШС Тоҷикистон оғоз гардид. Санаи 29-уми ноябри соли 1990 Қонуни ҶШС Тоҷикистон “Дар бораи таъсиси вазифаи Президенти Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ва тартиби интихоби ӯ” қабул карда шуд. Пас аз қабул гардидани қонуни

¹ Тихомиров Ю.А. Правовое регулирование: теория и практика. - М., 2010. - С.40.

² Шӯрои Президентии ИҶШС дар асоси Қонуни ИҶШС “Дар бораи таъсис додани мансаби Президенти ИҶШС ва ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи ИҶШС” аз 14 март соли 1990, №1360-1 таъсис дода шудааст. Вазифаи асосии Шӯрои Президентии ИҶШС ин андешидани тадбирҳо, ҷиҳати амалӣ гардонидани сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ ИҶШС ба ҳисоб мерафт // <https://ru.wikipedia.org/> (санаи муроҷиат: 07.10.2021 с.).

³ Шӯрои амнияти ИҶШС дар асоси Қонуни ИҶШС “Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи ИҶШС дар робита бо мукамал гардонидани низоми идоракунии давлатӣ” аз 26 декабри соли 1990, №1861-1 таъсис дода шудааст. Вазифаи асосии Шӯрои амнияти ИҶШС аз таҳияи тавсияҳо оид ба татбиқи сиёсати умумииттифоқӣ дар соҳаи муҳофизати кишвар, нигоҳ доштани ҳолати бозътимоди он, амнияти иқтисодӣ ва экологӣ, рафъи оқибатҳои офатҳои табиӣ ва дигар ҳолатҳои фавқуллода, таъмини субот ва тартиботи ҳуқуқӣ дар ҷомеа иборат буд // <https://ru.wikipedia.org/> (санаи муроҷиат: 07.10.2021 с.).

мазкур санаи 30-юми ноябри ҳамон сол аввалин Президенти ҶШС Тоҷикистон на бо роҳи интихоботи умумӣ, балки бо овоздиҳии пинҳонӣ аз ҷониби Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон ба муҳлати ваколати худ ба вазифа интихоб гардид¹.

Бояд қайд намуд, ки даҳсолаи охири асри XX барои ҶТ давраи дигаргуниҳои кулӣ дар ҳаёти сиёсии давлат маҳсуб меёбад. Яке аз муваффақиятҳои, ки хусусияти сиёсӣ дошт ва ҶШС Тоҷикистон ба он комёб гардид, ин эълони Истиқлолияти давлатии ҶТ дар таърихи 9-уми сентябри соли 1991, ки ҶТ-ро ҳамчун давлати соҳибхитиёр муаррифӣ менамуд, ба ҳисоб меравад. Акнун дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон саҳифаи наво кушода шуд, ки мустақилият ва комилҳуқуқии пурраи он эътироф гардид.

Бояд қайд намуд, ки эълони Истиқлолияти давлатии ҶТ барои рушди минбаъдаи падидаи президентӣ ва дигар сохторҳои давлатӣ давраи навро оғоз бахшид. Аз ҷумла, санаи 10 сентябри соли 1991 Қонуни ҶТ “Дар бораи интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон” қабул карда шуд. Мувофиқан, санаи 24 ноябри ҳамон сол бори нахуст интихоботи умумихалқии Президенти ҶТ баргузор гардид. Аммо фаъолияти Президенти тозаинтихоб дер давом накарда, дар иҷлосияи XVI Шӯрои Олии ҶТ ноябр-декабри соли 1992 мансаби Президентӣ дар кишвар барҳам дода шуд.

Баъди ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ новобаста аз тағйиротҳои зикргардида, зарурати қабул намудани Қонуни асосии давлат, ки ба вазъи наво ҳуқуқии ҶТ мутобиқат намояд, ба миён омада буд. Бо ин мақсад пас аз давраҳои мураккаби ташкили қори Комиссияи конституционӣ лоиҳаи Конститутсияи наво ҶТ омода гардида, ба раъйиҷурсии умумихалқӣ пешниҳод карда шуд. Қайд намудан ба маврид аст, ки баробари гузаронидани раъйиҷурсии умумихалқӣ чиҳати қабули Конститутсияи ҶТ, инчунин интихоботи Президенти ҶТ низ баргузор гардид. Дар натиҷа барои қабул ва интихоби Конститутсия ва Президенти ҶТ аксарияти шумораи умумии иштирокчиёни ин чорабинии муҳими сиёсӣ овоз доданд. Маҳз ҳамин ҳодисаи таърихӣ-сиёсӣ боиси ташаккули минбаъдаи падидаи президентӣ ва дигар мақомоти давлатӣ дар ҶТ гардид.

Дар Конститутсияи қабулшуда вазъи конституционии Президенти ҶТ дар боби 4 м. 64-72 мустаҳкам карда шуд. Дар боби мазкур масъалаҳои гуногун аз қабилӣ шартҳои пешбарӣ номзадӣ ба мансаби Президенти ҶТ, тартиби интихоби ӯ, салоҳияти Президенти ҶТ ва монанди инҳо муқаррар карда шуд. Дар м. 64 Конститутсияи кишвар

¹ Имомов А. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. – Нашри сеюм – Душанбе, 2012. – С. 408.

муқаррар гардид, ки Президенти ҶТ сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) аст. Маҳз ҳамин меъёр мавқеъ ва нақши Президенти ҶТ-ро дар ташаккули низоми мақомоти ҳокимияти иҷроия муайян намуд.

Ҳамин тариқ, ташкил гардидани мансаби Президенти ҶТ дар рушди минбаъдаи мақомоти ҳокимияти иҷроия таъсири амиқ гузошт. Аз ҷумла, пас аз қабули Конститутсияи ҶТ ба таври фаврӣ Фармони Президенти ҶТ “Дар бораи тасдиқ намудани сохтори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 3 декабри соли 1994, № 7¹ ба имзо расид. Санади мазкур пас аз Конститут-сияи ҶТ санади ягонае маҳсуб меёфт, ки сохтори Ҳукумати ҶТ ва низоми мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатиро муқаррар намуда буд. Тибқи он сохтори Ҳукумати ҶТ чунин муқаррар гардида буд: Президент – Раиси Ҳукумати ҶТ; Сарвазири ҶТ; Муовини аввал ва панҷ муовинони Сарвазири ҶТ; Роҳбари дастгоҳи Президенти ҶТ; Вазирони ҶТ; Раисони Кумитаҳои давлатии ҶТ.

Тавре ба назар мерасад, сохтори мақомоти ҳокимияти иҷроия дар давраи пас аз қабули Конститутсияи ҶТ танҳо аз вазоратҳо ва кумитаҳои давлатӣ иборат буда, дар ҳолати ислоҳталабӣ ва мукамалгардонӣ қарор доштаанд.

Бо гузаштани андак муҳлате, бо мақсади такмил ва танзими низоми мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия, инчунин таъмини фаъолияти самараноки онҳо, Фармони Президенти ҶТ “Дар бораи системаи мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” 4 июли соли 2002, № 853² ба имзо расида, тавассути он “Системаи мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз нав тасдиқ карда шуд. Тибқи Фармони Президенти ҶТ “Дар бораи системаи мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” низоми мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи ҶТ чунин муқаррар гардида буд: мақомоти назди Президенти ҶТ; Ҳукумати ҶТ; Вазоратҳои ҶТ; Кумитаҳои давлатии ҶТ; Идораҳои назди Ҳукумати ҶТ.

Мақомоти дигари марказии ҳокимияти иҷроияи ҶТ, ки ба ҳайати он дохил мегардиданд: Шӯрои амнияти ҶТ; Шӯрои адлияи ҶТ; Кумитаи назорати давлатии молиявии ҶТ.

¹ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи тасдиқ намудани сохтори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон" аз 3 декабри соли 1994, № 7 // www.adlia.tj (санаи муроҷиат: 10.02.2021 с.)

² Фармони Президенти ҶТ “Дар бораи системаи мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 4 июли соли 2002, № 853 // www.adlia.tj (санаи муроҷиат: 10.02.2021 с.)

Мувофиқи Фармони мазкур мақомоти назди Президенти ҶТ дар аввал иборат буд аз: Раёсати хизмати давлатии назди Президенти ҶТ; Агентии назорати маводи нашъадори назди Президенти ҶТ.

Вале бо тағйироти ба Фармони мазкур дар соли 2003¹ воридкардашуда, ба низоми мақомоти назди Президенти ҶТ боз ду мақоми дигар: Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти ҶТ; Гвардияи Президентии ҶТ илова карда шуданд.

Ҳамин тариқ, тибқи Фармони мазкур мақомоти назди Президенти ҶТ - мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия буда, дар доираи салоҳияти муқаррарнамудаи қонунгузории ҶТ сиёсати ягонаи давлатиро дар соҳаҳои муайяни фаъолият амалӣ менамоянд. Ба мақомоти назди Президенти ҶТ мувофиқан сардор, директор роҳбарӣ менамояд.

Қобили тазакур аст, ки зимни ироа гардидани Паёми Президенти ҶТ ба Маҷлиси Олии ҶТ, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон иброз намуда буданд, ки “Яке аз самтҳои муҳими таъмини рушди кишвар ислоҳоти идораи давлатӣ мебошад, ки дар доираи он чорабиниҳои зиёд ба анҷом расида истодаанд. Вобаста ба ин, Ҳукумати ҶТ вазифадор карда мешавад, ки дар муддати кӯтоҳ Стратегияи ягонаи ислоҳоти идораи давлатиро таҳия намояд. Ин ислоҳот пеш аз ҳама бояд ба танзими идораи давлатӣ, мукамалгардонии вазифаҳо, тақмили сохтори вазоратҳо вобаста ба шароити иқтисоди бозорӣ, аз байн бурдани вазифаҳои такроршаванда, шаффофияту самаранокии фаъолияти сохторҳо ва хизматчиёни давлатӣ равона гардад”².

Бо мақсади таъмини пайдарҳамӣ, маҷмӯӣ ва муассирии ҷараёни ислоҳот, тақвияти самтҳои ҳамоҳангшуда барои ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегӣ бо Фармони Президенти ҶТ аз 15 - уми март соли 2006 № 1713 “Стратегияи ислоҳоти системаи идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон”³ тасдиқ гардид. Стратегияи ҳуҷҷати заминавие буд, ки фаъолияти давлатро оид ба ислоҳоти идоракунии давлатӣ барои солҳои 2005-2015 муайян мекард.

Бо мақсади таъмини амалишавии ҳадафҳои Стратегия қадами аввал ин қабул гардидани Фармони Президенти ҶТ “Дар бораи тақмили

¹ Фармони Президенти ҶТ “Дар бораи ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 1 сентябри соли 2003 № 1134 // www.adlia.tj (санаи муроҷиат: 10.05.2021 с.)

² Паёми Президент ҶТ ба Маҷлиси Оли ҶТ аз 16 апрели соли 2005 // www.prezident.tj (санаи муроҷиат: 01.06.2021 с.)

³ Фармони Президенти ҶТ “Дар бораи Стратегияи ислоҳоти системаи идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” 15 март соли 2006 № 1713 // www.adlia.tj (санаи муроҷиат: 16.02.2021 с.)

сохтори мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 30 – юми ноябри соли 2006, №9¹ буд, ки тибқи он сохтори мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ мавриди ислоҳоти кулӣ қарор гирифта, қисмати зиёди мақомоти давлатӣ барҳам дода шуданд. Қадами минбаъда дар ин самт бошад, ин қабул намудани “Концепсияи такмили сохтори идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” буд, ки бо Фармони Президенти ҶТ “Дар бораи тасдиқи Концепсияи такмили сохтори идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 16 сентябри соли 2008, № 541² ин ҳуҷҷати сиёсӣ-ҳуқуқӣ тасдиқ карда шуд. Тибқи муқаррароти Концепсияи мазкур мақсадҳои асосии такмили сохтори идоракунии давлатӣ аз инҳо иборатанд:

- дар сатҳи марказӣ, ҳудудӣ ва маҳаллӣ ташаккул додани идоракунии системаи ҳокимияти иҷроия, ки ба принципҳои асосии идоракунии самарабахши давлатӣ мусоидат намуда, барои рушди устувори иҷтимоию иқтисодии кишвар шароити мусоид фароҳам меорад;

- ҷудо кардан ва мутаносибгардонии функцияҳо ва ваколатҳо байни сатҳҳои мухталифи идоракунии марказии давлатӣ ва идоракунии ҳудудӣ, инчунин худидоракунии маҳаллӣ дар баробари аз нав тақсим намудани захираҳои моддӣ ва молиявӣ;

- ҷорӣ намудани механизмҳои, ки ҳамбастагии нисбатан амиқи стратегияи дарозмӯҳлатро бо раванди банақшагирӣ ва иҷрои буҷети давлатӣ, инчунин нақшаҳои ҳарсола, стратегияҳои рушди соҳа ва барномаҳои сармоягузорӣ таъмин менамоянд;

- ҳамоҳангсозии рушди бахши давлатӣ ва хусусӣ дар маҷмӯъ бо мақсади ҳалли нақшаҳои афзалиятноки миллӣ дар робитаи зич бо рушди иқтисодӣ;

- тақвияти нақши ҳамоҳангсозии Дастгоҳи иҷроияи Президенти ҶТ дар соҳаи идоракунии давлатӣ, бо дарназардошти ташаккули системаи муносири рушди миллӣ;

- ноил шудан ба тақсимои дақиқи функцияҳои хизматрасонӣ ба аҳоли, беҳбуди дастрасӣ ва сифати он;

- ҷорӣ намудани механизмҳои самараноки назорат ва ҳисобдиханда будани мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва роҳбарони онҳо;

¹ Фармони Президенти ҶТ “Дар бораи такмили сохтори мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 30 ноябри соли 2006, №9 // www.adlia.tj (санаи мурочиат: 17.03.2021 с.)

² Фармони Президенти ҶТ “Дар бораи тасдиқи Концепсияи такмили сохтори идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 16 сентябри соли 2008, № 541 // www.adlia.tj (санаи мурочиат: 21.03.2021 с.)

- таҳия ва қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи масъалаҳои система, сохтор ва статуси мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, механизмҳои ҳамкории мутақобилаи онҳо, соҳаҳои идоракунии, инчунин ҳисоботдиҳанда будан ва назорати фаъолияти мақомоти идоракунии давлатӣ.

Ҳамин тариқ, бо мақсади такмили низоми идоракунии давлатӣ солҳои 2008, 2010 ва 2011 ба Фармони Президенти ҶТ “Дар бораи такмил додани сохтори марказии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 30 – юми ноябри соли 2006, №9 тағйири иловаҳои зиёде ворид карда шуданд. Аз ҷумла, он тағйиротҳое, ки дар ташаккули мақомоти назди Президенти ҶТ таъсири назаррас гузоштааст, ин тағйироти бо Фармони Президенти ҶТ “Дар бораи такмили минбаъдаи сохтори мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 9 – уми марти соли 2010, № 832¹ воридкардашуда мебошад. Тавассути ин Фармон дар заминаи Кумитаи давлатии омили ҶТ - Агентии омили назди Президенти ҶТ таъсис дода шуд. Инак дар низоми мақомоти назди Президенти ҶТ Агентии омили назди Президенти ҶТ таъсис дода шуд.

Вазъи ҳуқуқии мақомоти назди Президенти ҶТ то ин дам танҳо тавассути Фармонҳои Президенти ҶТ ва қисман қонунҳои алоҳида танзим мегардид. Ин аст, ки бо мақсади танзим намудани вазъи ҳуқуқӣ, муқаррар намудани тартиби ташкил ва фаъолияти мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ, Қонуни ҶТ “Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 16 – уми апрели соли 2012, № 828² қабул карда шуд.

Қонуни мазкур аз 4 боб ва 22 модда иборат мебошад, ки вазъи ҳуқуқӣ мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия, аз ҷумла Дастгоҳи иҷроияи Президенти ҶТ, вазоратҳои ҶТ, кумитаҳои давлатии ҶТ, мақомоти назди Президенти ҶТ ва идораҳои назди Ҳукумати ҶТ-ро ба таври пурра танзим менамуд.

Вазъи ҳуқуқии мақомоти назди Президенти ҶТ дар моддаи 14 Қонуни мазкур мустақкам гардида, мафҳуми мақоми назди Президенти ҶТ, тартиби таъсис ва барҳам додани он, тасдиқи Низнома, сохтори дастгоҳи марказӣ, нақшаи идоракунии ва шумораи ниҳоии кормандони ҳамин мақомот, тартиби ба вазифа таъин гардидани роҳбарият ва муовинони онҳо ва функцияҳои мақомоти назди Президенти ҶТ муқаррар гардиданд.

¹ Фармони Президенти ҶТ “Дар бораи такмили минбаъдаи сохтори мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 9 марти соли 2010 № 832 // www.adlia.tj (санаи муроҷиат: 10.04.2021 с.)

² Қонуни ҶТ “Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 16 – уми апрели соли 2012, № 828 // www.mmk.tj (манбаи электронӣ).

Зимнан ёдрас шудан зарур аст, ки аз давраи қабули Фармони Президенти ҶТ “Дар бораи системаи мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 4 – уми июли соли 2002, № 853 то ба қабули Қонуни ҶТ “Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 16 апрели соли 2012, № 828 яке аз тағйиротҳои муҳим ин мавҷудияти “Мақомоти дигари марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” буд, ки то қабули Қонуни ҶТ “Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” фаъолият мекарданд. Масалан, тибқи Фармони Президенти ҶТ, № 853 дар низоми мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ “Мақомоти дигари марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” амал мекард, ки ба ҳайати он Шӯрои амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон Шӯрои адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи назорати давлатии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мегардиданд. Вале дар Қонуни ҶТ “Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 16 апрели соли 2012, № 828 оиди ҳамчун мақоми иҷроияи марказӣ эътироф гардидани “Мақомоти дигари марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” чизе ишора намегардад. Аз ин ба хулосае омадан мумкин аст, ки “Мақомоти дигари марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” барҳам дода шуда, мақомоти дар ҳайати он буда, ба низоми дигар мақомоти иҷроияи марказӣ дохил карда шудаанд. Аммо камбудӣ он буд, ки ин ҳолат дар қонунгузорӣ муқаррар нагардида буд.

Бинобар ин, бо мақсади дар сатҳи қонунгузорӣ нишон додани тағйиротҳои куллие, ки дар самти сохтор ва низоми мақомоти иҷроияи марказӣ ба амал омада буданд, Фармони Президенти ҶТ “Дар бораи такмили сохтори мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 19 ноябри соли 2013, № 12¹ ба имзо расида, тавассути он сохтори нави мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ тасдиқ карда шуд. Аз ҷумла, тибқи муқаррароти он мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ иборат аст аз: Мақомоти назди Президенти ҶТ; Ҳукумати ҶТ; Вазоратҳои ҶТ; Кумитаҳои давлатии ҶТ; Идораҳои назди Ҳукумати ҶТ.

Акнун ба низоми мақомоти назди Президенти ҶТ мақомоти зерин дохил мегардиданд: Шӯрои амнияти ҶТ; Шӯрои адлияи ҶТ; Кумитаи рушди маҳали назди Президенти ҶТ; Агентии хизмати давлатии назди Президенти ҶТ; Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо

¹ Фармони Президенти ҶТ “Дар бораи такмили сохтори мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 19 – уми ноябри соли 2013, № 12 // www.adlia.tj (санаи мурочиат: 10.04.2021 с.)

коррупсияи ҶТ; Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти ҶТ; Агентии омери назди Президенти ҶТ.

Агар сохтори мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатиро аз лиҳози таърихӣ - ҳуқуқӣ муқоиса намоем, пас ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст:

- Шӯрои амнияти ҶТ ва Шӯрои адлияи ҶТ, ки ҳамчун “Мақомоти дигари марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” ба ҳисоб мерафтанд, ба низоми мақомоти назди Президенти ҶТ дохил карда шудаанд;

- Кумитаи назорати давлатии молиявии ҶТ, ки ҳамчун “Мақомоти дигари марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” ба ҳисоб мерафт, барҳам дода шуда, ба ҷои он Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи ҶТ ҳамчун мақоми назди Президенти ҶТ ташкил карда шудааст;

- Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти ҶТ ва Гвардияи Президентии ҶТ, ки ҳамчун мақомоти назди Президенти ҶТ маҳсуб мегардиданд, аз ин гурӯҳ хориҷ карда шуданд;

- Аз ҷониби “сардор ё директор” роҳбарӣ карда шудани мақомоти назди Президенти ҶТ низ аз Фармони Президенти ҶТ № 853 манша гирифта, инъикоси худро дар м. 14 Қонуни ҶТ “Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” дарёфтааст. Қайд намудан ба маврид аст, ки ба ҳамаи тағйиротҳои кулӣ нигоҳ накарда, то ба ҳол ин масъала бетағйир мондааст. Зеро таҷриба нишон медиҳад, ки имрӯз ҳеҷ яке аз мақомоти назди Президенти ҶТ аз ҷониби “сардор” роҳбарӣ карда намешавад. Ин ифода ҳоси низоми ҳамонвақтаи мақомоти назди Президенти ҶТ мебошад. Мақомоти назди Президенти ҶТ, ки аксаран аз агентҳои иборат мебошанд аз ҷониби “директор”, Шӯрои амнияти ҶТ ва Кумитаи рушди маҳали назди Президенти ҶТ аз ҷониби “раис” роҳбарӣ карда мешаванд. Бинобар ин ислоҳ намудани муқаррароти моддаи 14 Қонуни зикргардида мувофиқи мақсад мебошад;

- Дар низоми мақомоти назди Президенти ҶТ Кумитаи рушди маҳали назди Президенти ҶТ ташкил карда шудааст, ки ҳамчун мақоми нави иҷроияи ҳокимияти давлатӣ маҳсуб меёбад.

Дар таърихи 22 майи соли 2016 дар ҶТ ҷорабинии муҳими сиёсӣ - раъйиҷурсии умумихалқӣ ҷиҳати ворид намудани тағйири иловаҳо ба Конститутсияи ҶТ баргузор гардид. Тағйири иловаҳо ба Конститутсия қариб тамоми бобҳои онро фаро гирифта, дар рушди соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ нақши назаррас гузошт. Аммо қобили зикр аст, ки ворид гардидани тағйири иловаҳо ба Конститутсияи ҶТ дар муносибат бо мақомоти назди Президенти ҶТ бетаъсир намонд. Ин ҷорабинии муҳими сиёсӣ боиси он гардид, ки аз низоми мақомоти назди Президенти ҶТ Шӯрои адлияи ҶТ берун карда шавад, аниқтараш ин мақоми назди Президенти ҶТ барҳам дода шуд.

Қобили зикр аст, ки низоми мақомоти назди Президенти ҚТ сол аз сол ташаккул ёфта истодааст. Масалан, моҳи январӣ соли 2020 зимни ироа гардидани Паёми Президенти ҚТ ба Маҷлиси Олии ҚТ аз ҷониби Президенти ҚТ тақлиф дар бораи таъсис дода шудани “Агентии назорати давлатӣ дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти ҚТ”¹ пешниҳод гардид. Зимнан дар асоси Фармони Президенти ҚТ “Дар бораи таъдир додани Хадамоти давлатии назорат дар соҳаи маориф ба Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 27-уми январӣ соли 2020, № 1430², ба Фармони Президенти ҚТ “Дар бораи тақмили сохтори мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз соли 2013 тағйироти зарурӣ ворид карда шуда, дар низоми мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Агентии назорати давлатӣ дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти ҚТ” муқаррар карда шуд. Низомномаи Агентии назорати давлатӣ дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти ҚТ бошад, бо Фармони Президенти ҚТ “Дар бораи Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 18 июни соли 2020, №1557³ тасдиқ карда шуда, имрӯз ин ниҳоди навташакил фаъолияти худро дар самти назорати давлатии соҳаи маориф ва илм, инчунин амалӣ намудани дигар ваколати воғузорнамудаи қонунгузорӣ ба таври самаранок ба амал бароварда истодааст.

Дар заминаи муқаррароти таҳлилгардида, давраҳои ташаккули мақомоти назди Президенти ҚТ-ро ба чор давраи асосӣ ҷудо намудан мумкин аст: *якум*, аз соли 1994 то соли 2002 – даврае, ки бо қабули Конститутсияи ҚТ ва ба вуҷуд омадани падидаи президентӣ ва минбаъд ташаккул ёфтани вазъи ҳуқуқии Президенти ҚТ алоқаманд мебошад; *дуюм*, аз соли 2002 то соли 2006 – дар ин давра аввалин маротиба дар сохтори мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ мақомоти назди Президенти ҚТ ҳамчун мақомоти тобеъ ва ҳисоботдиҳанда ба Президенти ҚТ таъсис дода шуда, то давраи соли 2006 ба ин гурӯҳ тағйироту иловаҳои сохторӣ ба роҳ монда шудааст; *сеюм*, соли 2006 то соли 2013 – давраеро дар бар мегирад, ки мақомоти назди Президенти ҚТ мавриди ислоҳоти ҷиддӣ қарор гирифта, доираи муайяни мақомот аз ҳайати мақомоти назди Президенти ҚТ берун ва сохтори ин мақомот

¹Паёми Президенти ҚТ ба Маҷлиси Олии ҚТ 26.01.2021 // www.prezident.ru (санаи муроҷиат: 01.07.2021 с.)

² Фармони Президенти ҚТ “Дар бораи таъдир додани Хадамоти давлатии назорат дар соҳаи маориф ба Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 27 январӣ соли 2020 № 1430 // www.adlia.tj (санаи муроҷиат: 25.04.2021 с.)

³ Фармони Президенти ҚТ “Дар бораи Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 18 июни соли 2020, №1557 // www.adlia.tj (санаи муроҷиат: 25.04.2021 с.)

нисбатан беҳтар гардонида шудааст; ва билохира давраи *чорум* аз соли 2013 то инҷониб – яъне даврае, ки охири маротиба Президенти ҚТ тавассути Фармони худ сохтори нави мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатиро муқаррар намудааст ва то ба ҳол ин низом амал менамояд.

Бо баррасӣ намудани таърихи ташаккули мақомоти назди Президенти ҚТ муқаррар намудани зарурати таърихӣ ва сабаби дар тобеияти бевоситаи Президенти ҚТ таъсис додани мақомоти давлатӣ рӯи қор меояд. Зеро суоле ба миён меояд, ки Президенти ҚТ ҳам “Сарвари давлат” ва ҳам “Раиси Ҳукумати ҚТ” мебошад ва дар ҳоле, ки дар низоми мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ вазорату кумитаҳои давлатӣ, ки қисми таркибии Ҳукумати ҚТ-ро ташкил намуда, аз ҷониби Президенти ҚТ таъсис дода мешаванд, инчунин идораҳои назди Ҳукумати ҚТ, ки мақомоти ҳисоботдиҳанда дар назди Ҳукумати ҚТ маҳсуб ёфта, аз ҷониби Ҳукумати ҚТ дар симои Раиси Ҳукумати ҚТ таъсис дода мешаванд, мавҷуд мебошанд, пас чӣ зарурат аст, ки мақомоти маҳсуси ба Президенти ҚТ бевосита тобеиятдошта ташкил карда шаванд?

Асоси таъсис дода шудани мақомоти давлатиро, ки бевосита ба Президенти ҚТ тобеъ мебошанд, танҳо як омил - ин ҳам бошад, таъинот ва функцияи ин мақомоти давлатӣ ташкил медиҳад. Аниқтараш, самти фаъолияти (функция) мақомоти назди Президенти ҚТ соҳаҳоеро дар бар мегиранд, ки барои рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии давлатӣ, амнияти давлатӣ ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ, саломатии аҳоли ва пешгирии поймолшавии ҳукуку озодиҳон инсон ва шаҳрванд ва ғайра равона гардидаанд. Аз сабаби оне, ки ин соҳаҳо барои рушди давлатӣ ва легитимияти ҳокимияти давлатӣ нақши калидӣ доранд, Президенти ҚТ ин ниҳодҳои маҳсусгардонидашудаи давлатиро ташкил ва зерин тобеияту назорати худ қарор додааст. Зеро тавре, ки Конститутсияи ҚТ муқаррар менамояд: “Президент ҳомии Конститутсия ва қонунҳо, ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд, кафили истиқлолияти миллӣ, ягонагӣ ва тамомияти арзӣ, пайдориву бардавомии давлат, мураббагии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ҳамкориҳои онҳо, риояи шартномаҳои байналмилалии Тоҷикистон мебошад” (қ. 2 м. 64).

Ҳамин тариқ, бо баррасии масъалаи таърихи ташаккули мақомоти назди Президенти ҚТ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки мавқеъ ва нақши мақомоти назди Президенти ҚТ дар татбиқи сиёсати давлатӣ назаррас мебошад. Ин аст, ки дар муддати кӯтоҳи баъди ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ ҳайат, сохтор ва қонунгузориҳои танзимкунандаи фаъолияти ин мақомот ба қуллӣ мавриди ислоҳот ва тағйирёбӣ қарор гирифтааст. Имрӯз мақомоти назди Президенти ҚТ дар низоми мақомоти ҳокимияти иҷроия мавқеи назаррас дошта, дар татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаҳои дахлдор ба таври самаранок фаъолияти худро ба роҳ монда истодаанд.

Адабиёт:

1. Паёми Президент ҶТ ба Маҷлиси Оли ҶТ аз 16 апрели соли 2005 // www.prezident.ru (санаи мурочиат: 01.06.2021 с.).
2. Паёми Президенти ҶТ ба Маҷлиси Олии ҶТ 26.01.2021 // www.prezident.ru (санаи мурочиат: 01.07.2021 с.).
3. Имомов А. Ҳукуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ –нашри сеюм – Душанбе, 2012. – 480 с.

Изатуллозода П.Н.

Фишурда

Асосҳои таърихӣ-ҳуқуқии ташаккули мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мақомоти назди Президенти ҶТ аз ҷумлаи он мақомоти давлатӣ ба ҳисоб мераванд, ки баъди ба даст овардани Истиқлолияти давлатии ҶТ ташаккул ёфтаанд. Мақомоти назди Президенти ҶТ ҳамчун мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ дар давоми 30 соли Истиқлолияти давлатӣ бо фармонҳои далхдори Президенти ҶТ мавриди ислоҳоти зиёди ташкилӣ қарор гирифта, сохтор, ҳайат, салоҳият шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ ва дигар унсурҳои вазъи ҳуқуқии онҳо дигаргун гардидаанд.

Мақолаи мазкур ҷанбаҳои таърихӣ-ҳуқуқии ташаккули мақомоти назди Президенти ҶТ-ро фаро гирифтааст. Дар мақола ба масъалаи таърихи ташаккули падидаи Президентӣ дар ҶТ ва нақши дар ташаккули минбаъдаи мақомоти ҳокимияти иҷроия, бахусус мақомоти назди Президенти ҶТ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Аз ҷониби муаллиф ба пуррагӣ даврони ташаккули мақомоти назди Президенти ҶТ, аҳамият ва зарурияти таърихӣи ташкил гардидани ин мақомот, нақши Президенти ҶТ дар ташаккули мақомоти мазкур дар даврони соҳибистиқлолӣ, ташаккули сохторӣ, мавқеи мақомоти мазкур дар низомии мақомоти ҳокимияти иҷроия ва монанди инҳо мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф ҷанбаҳои таърихӣ-ҳуқуқии ташаккули мақомоти назди Президенти ҶТ-ро таҳлил ва баррасӣ намуда, хулоса ва таклифҳои дахлдори илман асоснокро пешниҳод намудааст.

Изатуллозода П.Н.

Аннотация

Историческо-правовые основы формирования органов при Президенте Республики Таджикистан

Органы при Президенте РТ являются государственными органами, сформированные после обретения государственной независимости РТ. Органы при Президенте РТ как центральные исполнительные органы государственной власти за 30 лет государственной независимости, соответствующими указами Президента РТ претерпели множество органи-

зационных реформ, изменили свою структуру, состав, полномочия, организационно-правовую форму и другие элементы их правового статуса.

В данной статье освещаются исторические и правовые аспекты формирования органов при Президенте РТ. В статье рассматривается история становления президентского института в РТ и его роль в дальнейшем формировании органов исполнительной власти, особенно органов при Президенте РТ. Автор анализирует этапы формирования органов при Президенте РТ, важность и историческую РТ Таджикистан в формировании этих органов в период независимости республики, структурное формирование, положение данных органов в системе органов исполнительной власти. Автор рассматривает историко-правовые аспекты формирования органов при Президенте РТ, также представляет соответствующие выводы и научно обоснованные предложения.

Izatullozoda P.N.

The summary

Historical and legal basis of the formation of Presidential bodies in the Republic of Tajiristan

State bodies under the President of the Republic of Tajikistan are a state bodies formed after the independence of the Republic of Tajikistan. Bodies under the President of the Republic of Tajikistan as the central executive bodies of state authorities have undergone many organizational reforms, changed their structure, construction, competencies, organizational and legal form and after elements of their legal status during 30 years of state independence, by the corresponding decrees of the President of the Republic of Tajikistan.

This article highlights the historical and legal aspects of the formation of bodies under the President of the Republic of Tajikistan. The article takes under the consideration the history of the formation of the presidential institution in the Republic of Tajikistan and its role in the further formation of executive authorities, especially bodies under the President of the Republic of Tajikistan. The author analyzes the stages of the formation of bodies under the President of the Republic of Tajikistan, the importance and historical necessity of creating these bodies, the role of the President of the Republic of Tajikistan in the formation of these bodies during the period of independence, structural formation, the position of these bodies in the system of executive authorities. Having considered the historical and legal aspects of the formation of bodies under the President of the Republic of Tajikistan, the author also presents relevant conclusions and scientifically substantiated proposals.

**V. ҚОИДАҶО БАРОИ МУАЛЛИФОН
V. ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ**

Порядок рецензирования статей, предоставляемых в научно-информационный журнал «Правовая жизнь»

1. В журнале «Правовая жизнь» печатаются статьи, являющиеся результатом научных исследований по юридическим наукам.
2. Статьи принимаются к печати по рекомендации одного из членов редколлегии в соответствии с настоящими правилами.
3. Объем статьи не должен превышать одного п. л. (до 16 страниц) компьютерного текста, включая в этом объеме рисунки, таблицы, графики, текст аннотации и ключевые слова. Объем аннотации – не более 0,5 страницы. Три рисунка считаются за одну страницу.
4. К статье прилагаются направление от организаций (для внешних авторов), рецензия соответствующего отдела, аннотации и ключевые слова (на таджикском, русском и английском языках) в двух экземплярах, с указанием названия статьи, инициалов и фамилии автора (авторов).
5. Статьи принимаются по одному экземпляру в текстовом и электронном вариантах. Статья должна быть напечатана на компьютере с одной стороны листа через 1,5 (полуторный) интервал. Слева от текста следует оставлять поля (4 см.). Страницы должны быть пронумерованы.
6. В конце статьи после текста и аннотации дается список использованной литературы, слева указываются название учреждения, представляющего статью, сведения об авторе (авторов), а также телефон и подпись.
7. При оформлении списка использованной литературы следует указать:
 - а) для книг – фамилию и инициалы автора (авторов), полное название, место издания, издательство, год издания, номер тома, страницу;
 - б) для журнальных статей и сборников – фамилию и инициалы автора (авторов), название статьи, название журнала или сборника, год издания, номер и страницу (для сборника). При повторной ссылке на литературу допустимы общепринятые сокращения.
8. К имеющимся в тексте таблицам необходимо отпечатать дубликаты и приложить к статье с указанием страницы, к которой таблица относится.
9. В случае возвращения статьи автору (авторам) для существенных исправлений или для ее окончательного редактирования автор должен внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи.
10. Редакция оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения рукописей.
11. Плата за опубликование рукописей аспирантов не взимается.
12. Статьи, не соответствующие настоящим правилам, не принимаются.

13. Статьи, поступающие в редакцию, проходят предварительную экспертизу (проводится членами редколлегии – специалистами по соответствующей отрасли науки) и принимаются в установленном порядке. Требования к оформлению оригинала статей приводятся в «Правилах для авторов», публикуемых в каждом номере журнала. Если рукопись принята, то редакция сообщает автору замечания по содержанию и оформлению статьи, которые необходимо устранить до передачи текста на рецензирование. Затем статьи рецензируются в обязательном порядке членами редколлегии журнала или экспертами соответствующей специальности (кандидатами и докторами наук).

14. Рецензия должна содержать обоснованное перечисление качеств статьи, в том числе научную новизну проблемы, ее актуальность, фактологическую и историческую ценность, точность цитирования, стиль изложения, использование современных источников, а также мотивированное перечисление ее недостатков. В заключение дается общая оценка статьи и рекомендации для редколлегии – опубликовать статью, опубликовать ее после доработки, направить на дополнительную рецензию специалисту по определенной тематике или отклонить. Объем рецензии – не менее одной страницы текста.

15. Статья, принятая к публикации, но нуждающаяся в доработке, направляется авторам с замечаниями рецензента и редактора. Авторы должны внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи. После доработки статья повторно рецензируется, и редколлегия принимает решение о ее публикации.

16. Статья считается принятой к публикации при наличии положительной рецензии и в случае ее поддержки членами редколлегии. Порядок и очередность публикации статьи определяется в зависимости от даты поступления ее окончательного варианта. Рецензирование рукописи осуществляется конфиденциально. Разглашение конфиденциальных деталей рецензирования рукописи нарушает права автора. Рецензентам не разрешается снимать копии статей для своих нужд. Рецензенты, а также члены редколлегии не имеют права использовать в собственных интересах информацию, содержащуюся в рукописи, до ее опубликования.

17. Авторы передают редакции исключительное право на использование произведения следующими способами: воспроизведение статьи; распространение экземпляров статьи любыми способами.

18. Редакция журнала направляет авторам представленных материалов копии рецензий с положительным заключением, замечаниями и необходимостью доработать статью или мотивированный отказ.

19. Рецензии хранятся в редакции журнала в течение 5-ти лет.

20. Редакция журнала направляет копии рецензий в Министерство образования и науки Российской Федерации при поступлении в редакцию издания соответствующего запроса.

**ҲАЁТИ ҲУҚУҚӢ
ПРАВОВАЯ ЖИЗНЬ
№ 2 (34)
2021**

**Главный редактор: Ш. К. Гаюров
Зам. главного редактора: Б. А. Сафарзода
Отв. секретарь: А. М. Диноршох**

Сдано в набор 00. 00. 2021 г. Подписано в печать 00. 00. 2021 г.
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная. Усл. п. л. 25,5.
Заказ № 00. Тираж 000 экз.
Отпечатано в типографии ТНУ
г. Душанбе, Буни Хисорак, здание 14.